Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
University of Toronto

http://www.archive.org/details/mnniskorsomjag04ahre

Jac. Ahrenberg

Människor som jag känt

FJÄRDE SAMLINGEN

Söderström & Co:s Förlagsaktiebolag.

MÄNNISKOR SOM JAG KÄNT

FJÄRDE DELEN

MÄNNISKOR SOM JAG KÄNT

PERSONLIGA MINNEN, UTDRAG
UR BREF OCH ANTECKNINGAR

AF

JAC. AHRENBERG

FJÄRDE DELEN.

HELSINGFORS 1909
SÖDERSTRÖM & C:o FÖRLAGSAKTIEBOLAG

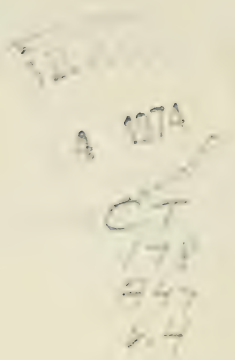

HELSINGFORS 1909
HUFVUDSTADSBLADETS
NYA TRYCKERI

OTTO WILHELM SEGERSVÄRD

Otto Segersvärd.

När Carl IX förlorat slaget vid Kirkholm och hela den svenska armén var upprifven, utgaf han den 10 januari 1606 ett „mandat“, i hvilket han för att locka sina undersåtar i krigstjänst kungjorde „huru alle de, som uti riksens tjänst emot fienden sig vele bruka låta, måge därigenom sig frälse förvärfva, på sig och sine barn.“ De sålunda frälse vordne skulle få ett gemensamt vapen, „öppen sköld och hjälm“. Vapnet var för öfrigt „en blågul sköld och däruti en försilfrad, med svärd väpnad arm“. I Finland funnos många släkter, som kommo i åtnjutande af hvad mandatet bjöd. Utom veckelaksknaparne, af hvilka flere senare förvärfvade sig särvapen, såsom Husgafvel, Pilhjärta, Brandstake m. fl., uppstod en art knapadel i olika delar af landet. Till denna knapadel hörde enligt min faders förmenande äfven släkten Segersvärd.

Otto Wilhelm Segersvärd, son till en fattig vicehäradshöfding, föddes i Orimattila 1825. Då

föräldrarna tidigt flyttade till Itis, växte gossen upp i denna vackra del af vårt land, i „Marlebäcks gård“. Stark lokalpatriot, var han hela sitt lif varmt fäst vid denna nejd. Jag har ofta hört honom tala om de fattiga, men lyckliga åren i Itis och med förtjusning lyssnat till hans berättelser från denna tid. När det led mot hösten, berättade han, — hösten räknades dåförtiden från den 20 augusti — gällde det att resa till skolan i Lovisa. Man satt i kärran på en stor kista, som innehöll matförrådet för hela höstterminen. I kistan funnos fårskånkor, smör, torrt bröd och ett par dussin ägg. Soflet till denna torrskaffning, bestående af mjölk eller sirap i vatten, stundom af bara vatten, fick han i sjökaptensfamiljen, hos hvilken han bodde. Skolgången var i högsta grad enkel. Några läxförklaringar kommo ej i fråga. Man rabblade upp sitt pensum, om man förstod det eller ej var likgiltigt. Riset sparades icke. — Segersvärd var mer än vår tids genomsnittspräster inkommen i svenska språket och undvek det ej, hvilket svensktalande präster nuförtiden ju ofta göra. Då vi pojkar en gång seglade honom öfver till Trångsund, där det hölls s. k. „lukukinkerit“, förvånade han oss med att, ehuru inlandsråtta, bättre än vi känna till alla möjliga fartygs- och sjömanstermer på svenska. Denna terminologi hade han inhämtat hos en sjökapten, hvilken han stundom hjälpt med uppsättning af besiktningsinstrument och handlingar

rörande sjöfartsärenden, hvilket arbete inbragte hans fattiga kassa en välbehöflig förstärkning.

Student blef Segersvärd 1848 och präst 1853. Som sina käraste lärare nämnde han städse doktor Waenerberg, professor Schauman och främst en prost Borenius. Om den sistnämnde sade han: „han förstod, att om jag icke hade något synnerligt här", och han pekade på sitt hufvud, „så hade jag dock måhända något att taga vara på här" — han visade på sitt hjärta. Till Viborg kom han som fängelsepredikant 1856, och på den orten och i den befattningen såg jag honom i bortåt femton år. Kapellan i Valkeala blef han 1871, ehuru han flyttade dit först 1874. Där dog han den 21 februari 1890. Han var gift med en fröken Hildur Långström. Äktenskapet blef barnlöst.

* * *

Jag minns den tid min kära mor var ett världens barn, gick på teater, spelpartier och andra förlustelser. Jag brukade stå vid det dyrbara toalettbordet af pockenholts, när hon pyntade sig. Jag såg med förtjusning huru hon, klädd i färgade sidenkläder, tog på sig hvita, fina underärmar, fäste röda rosetter i håret och skärp kring lifvet, satte den vackra guldkedjan om sin hals och stack en hög sköldpaddskam uti det vackra, rika håret, som aldrig grånade, ehuru hon blef långt öfver sjuttio år. Öfver axlarna kastade hon en

äkta kaschmirschal, hvari alla Indiens färger lyste i harmonisk prakt. Ack, hvad hon var söt!

Så kom en tid, då hon ej mer gick till spegeln. De röda rosetterna och skärpet försvunno och blefvo med tiden dockkläder, kaschmirschalen lyste aldrig mer — vi klippte sönder den. Kära mor hade försakat världen, hon gick icke längre ut till dess förlustelser, hon hade blifvit väckt. När detta skedde, huru och hvarför känner jag ej med visshet, men denna förändring sammanföll med tiden för Otto Segersvärds ankomst till min fädernestad. Det var en väckelsens och ruelsens tid i Viborg. Med Segersvärd började ett nytt kapitel i vårt hem. Med honom flyttade Luther, Harms, Arndt, Rosenius, Fjellstedt och Scriver in i vårt hus, efter dem följde en oändlig rad af gudsbarn och präster, och detta umgänge räckte sedan i ungefär trettio år. Det var ej alltid roliga tider, och inte var det alltid trefliga människor heller, men jag medger gärna, att det var med Segersvärd som med liten Karin bland tärnorna i unga kungens gård: bland de andra prästerna lyste han som en stjärna. Han var vänlig, varmhjärtad ... Dock — hellre än att beskrifva honom i ord må det ske i bilder, i händelser, i episoder.

Ju längre tillbaka i tiden dessa episoder ligga, dess mer te de sig för mig som ett vackert landskap, i strålande solljus sedt från klinten af ett högt berg. Jag ser de stora linjerna,

ser schemat i terrängen, ser skogar, fjärdar och drag, jag förstår själen och innebörden i den vy jag öfverblickar, om jag också för afståndets skull ej kan särskilja trädens och buskarnas arter, bergens struktur. Detaljer, namn, personer, som ingripit i händelsernas gång, dem har jag delvis förgätit, men miljön, totalintrycket och sentimentet stå lefvande för mig, ehuru femtio år förgått sedan jag upplefde dem.

* * *

Det var visst i slutet af femtiotalet. Adolf Grotenfelt, den sedermera kände reformatorn af vårt fängelseväsende, hade varit hos oss. Han hade redan då talat om den store fängelsereformatorn Howard och lämnat kära mor en engelsk broschyr om den berömde filantropen. Broschyren mottogs af henne med värme och entusiasm, och från den dagen fick hennes rastlösa och verksamma själ ingen ro. Hon skulle förverkliga Howards lära, följa det stora exemplet, följa det med hjälp af fängelsepredikanten Segersvärd. Sammankomster, bönemöten och öfverläggningar i den viktiga frågan höllos i vår stora sal, ett gammaldags, dunkelt rum med famnstjocka gråstensväggar. Energisk och beslutsam som mor var, tog hon sin uppgift på allvar; hon skulle besöka fängelset för att tala med och predika för brottslingarna, klappa på deras förhär-

dade hjärtan och samveten, väcka till lif de goda instinkter, som ännu möjligen slumrade i djupet af deras själar.

Den tidens fängelser voro icke sådana mönsteranstalter som våra moderna cellbyggnader. Inga likartade rum och celler, inga ljusa, tysta korridorer, där vaktens tramp förtages af repmattor och mjuka sockor. Nej då, den tidens fängelser voro hemska att skåda, och att få rätt till besök i dem var säkert svårt nog, ty det dröjde i veckor innan kära mor fick sitt tillståndsbevis. Gamle Christianson,*) slottsbefallningsmannen, en otroligt lång och mager herre, af alla barn kallad „linnan ukko“, var en svår Cerberus, och dock, också han måste ge vika.

En strålande klar, blåsig och kall aprildag tågade kära mor, åtföljd af två kristendomssystrar och undertecknad, som då var omkring tolf år, i väg till Torkel Knutssons historiska borg för att „missionera“ fångar, som det hette. Jag var belamrad med testamenten och psalmböcker från morfars oerhörda „lager af Guds ord“. Jag togs med — utom för min egen uppbyggelses skull — för min skrällande sopran, ett godt stöd i kören

*) Hans fader hade varit militär i officersgrad. Traditionen förmäler, att Gustaf III vid en mönstring frågat den ovanligt prydlige mannen hvad han hette. „Procopé“, blef svaret. „Det var ett fult namn på en så vacker officer“, hade kungen svarat. Procopé bytte genast om namn, han kallade sig sedermera Christianson.

af skrofulösa och spritbelagda stämmor. När vi trädt inom den inre borgporten, möttes vi af en hop polska krigsfångar. De höllos skildt för sig i en flygel af den gamla fatbursbyggnaden från vasatiden. Det var vackra, ståtliga män. Några af dem sades tillhöra Varschaus ädlaste ätter, de hade tagit del i revolutionerna och pliktade nu här med den personliga frihetens förlust för sin kärlek till nationens frihet. Vi gingo vidare, och uti en af de gamla utfallsportarna möttes vi af en försupen och argsint fångvaktare, som bar en oerhördt stor nyckelknippa, hela figuren för öfrigt till punkt och pricka klippt ur en veritabel röfvarroman eller ur femte akten af någon af Shakespeares historiska dramer. Han tände en klumpig lykta och gick stultande och buttert mumlande framför oss. Högtidliga och gripna gingo vi under mörka, mögliga hvalf på golf af stenflisor i en skum korridor. Jag minns den buktande som vägen i en dröm. Här och där fanns oväntadt ett litet förgallradt fönster, genom hvilket man ett ögonblick såg ut i en vårlig, solstrålande värld, för att i nästa åter slukas af mörkret. Intet saknades här för att göra intrycket så romantiskt som möjligt, icke ens råttorna. Slamret af fångvaktarens nycklar och våra klapprande steg afbröts plötsligt af ett lustigt stoj, af skratt och skrik, och innan vi kommit till den stora, järnbeslagna dörren, som var målet för vår vandring,

hörde vi från rummet innanför ett starkt och taktfast ta-ta-taa, ta-ta-taa, ta-ta-taa, åtföljdt af lika taktfasta handklappningar. Så ifrig var man med sitt ta-ta-taa, att hvarken skramlet af fångvaktarens nycklar eller järnbommens för dörren fall till golfvet för ett ögonblick afbröt sången och bullret därinne. När dörren omsider öppnades, sågo vi en underlig syn. Vi kommo in i ett mycket stort, nästan trekantigt rum med ett enda förgallradt fönster, som starkt belyste förgrunden. I fonden längs triangelns bas fanns en hög afsats, som åt det ena hållet försvann bakom den väldiga ugnen, där en brasa sprakade, åt det andra slukades af mörkret. Midt i rummet hölls bal. Längs afsatsen sutto rader af gamla häxor och sjöngo sitt ta-ta-taa och klappade takt till en art sailor boy, medan de yngre kvinnorna trådde dansen med lif och lust och stampade i golfvet så att det rungade. Det var hejsan, det var lust och skrik. Tjufvar, kopplerskor, barnamörderskor, slinkor och lösdrifverskor, dömda och rannsakningsfångar, alla hade här ett gemensamt tillhåll. Luften var, oaktadt elden sprakade i den stora, öppna härden, fruktansvärd, ty frånsedt trängseln stod där en hel del nödvändiga träkärl uppradade längs väggarna ...

Synbarligen togos de missionerande damerna att börja med för nya interner, ty af häxorna i det bortre ledet hälsades vårt sällskap med rop

och skrän, men de närmaste dansande paren drogo sig hastigt undan och bjödo tystnad, så att det stojande råa lifvet inom kort förbyttes i tyst undran och synbarlig häpenhet.

I själfva verket, något sådant hade förr ej händt här. Kvinnor från de högre, lyckligare lottade klasserna stego innanför dessa portar, öfver hvilka man med skäl kunnat skrifva Dantes "lasciate ogni speranza!" Det behöfdes mod, entusiasm och nerver att stå här, midt inne i denna moraliska smuts, att se i hvitögat detta elände och komma i beröring med mänskligheten afskum, ja, mer än så, att här vilja sträcka ut en hjälpsam hand, att här söka rädda själar för himlen. Män hylla, och kanske icke utan skäl, den åsikten att kvinnor med mindre motvilja än de se och röra vid vämjeliga ting. Jag ville i själfva verket se huru många bildade män skulle underkasta sig ett besök sådant som min mor och hennes följeslagarinnor. Mor talade om Howard, om hans ädla afsikter, hans lära och hans lif; liksom Howard ville äfven hon och hennes följeslagarinnor göra hvad som stod i deras förmåga för att förbättra fångarnas villkor.

Men det skulle hon inte ha sagt, ty en gammal synderska med stripigt, isgrått hår och ögon, som glödde af ilska, började smäda och svärja på ett rent ohyggligt sätt, och oaktadt de andras tillrop och hotelser höll hon på härmed, oberörd af att de tre damerna stämde upp

en psalm, i hvilken fångarna, den ena efter den andra, småningom togo del. Sången verkade dämpande på oron, men när predikan tog vid, turvis hotande med eviga straff och lofvande himlens salighet, bröt där ut en andlig rörelse, som från stilla gråt och undertryckta snyftningar hastigt växte till en storm af häjdlösa snyftningar. Medan några gråtande lågo på knä och vredo sina händer, kröpo andra fram till kära mor, som flammande af trosifver, kanske ock i triumf öfver den makt hon i detta nu besatt, lät, om ock motvilligt, kyssa sina händer, allt medan hon talade tröstens ord till sorgsna själar och hugsvalade sjuka samveten. Jag tyckte mig läsa i hennes hela uppträdande:

„Mitt hjärta nu rätt gläder sig.
Min själ i Gud förnöjes;
Min sak har segrat väldelig,
Min ovän nederböjes.
— — —
Ty se, den svage seger får
Och är med kraft omgjordad."

* * *

Det gafs söndagar, då kära mor och jag besökte den s. k. slottskyrkan i stället för stadskyrkan. De två orden slott och kyrka innebära hvart för sig allaredan något stort och monumentalt, men sammanfattningen af dem, tillämpad på „Viborgshus" slottskyrka, var något eländigt, ty slottet var ett råtthål och kyrkan

en urgammal förfallen fatbursstuga från vasatiden, stor som en vanlig salong i ett borgerligt helsingforshem. På yttre väggen funnos två små fönster, å väggen midtemot en stor bakugn. Någon ventilation bestods naturligtvis ej. Det estetiska elementet i helgedomen företräddes af ett på väggen fäst hvitt lakan med ett påsydt svart kors och framför detta ett bord med en silfverbroderad svart duk. Mor och jag placerade oss på fönsterbrädan, och så började åhörarne att samlas.

Då Viborgs fängelse för alla infödda banditer på vägen till det mörka Sibirien var den sista etappen inom landet, kan man förstå, att vi inom dess historiska murar fingo se en utvald skara af landets banditer, skojare, tjufvar och rackare. De värsta, järnade banditerna hördes redan på långt håll. Med ring kring midja och hals, med kättingar till flere kilograms vikt kommo de rasslande och klirrande uppför stentrapporna. Några af dem sågo ut som djur, när de med borstigt hår och blickar trotsiga och vreda kommo in genom den låga dörren. En gammal skenhelig skojare minns jag särskildt. Rödhårig med rödkantade ögon kom han mjuk som en katt slinkande in genom dörren och kröp genast upp på ugnen, där han bakom rökröret låg på magen och nyfiket såg sig blinkande omkring. Han var säkert antingen oerhördt nervös eller galen. Han bet hela tiden på sina naglar, medan föt-

terna, som syntes på andra sidan rökröret, voro i oupphörlig rörelse som en propeller. För öfrigt erkände man icke på den tiden några kriminella dårar, de ansågos för simulanter. Allt fick gå i ena bot utan pjunk och mjäkighet. — När det lilla rummet ytterligare fyllts af kvinnor och öfvermagar, kom Otto Segersvärd in och tog plats mellan det korstecknade lakanet och bordet.

Det första intryck han gjorde var det af en orubbligt lugn, säflig, ja, flegmatisk personlighet. Han var fetlagd, hade en frisk, ehuru gulaktig ansiktsfärg, en varm, vänlig blick och, så vidt jag minnes, mörka ögon. Hans predikningar minns jag naturligtvis ej, jag hörde väl knappast på dem, men en ovärderlig förtjänst hade de i mina ögon: de voro korta. Men att de hade en kolossal verkan på dem de främst gällde, det kan jag sanningsenligt intyga. Fångarna kände sig, sedan predikan pågått en stund, som det hette „liikutettu“, d. ä. rörda. Det brusade af tunga suckar och gråt, af kedjerassel och frammumlade, oartikulerade utrop. Segersvärd själf föreföll till min undran lugn. Han behärskade helt och hållet sig själf och församlingen, allt medan han långsamt och obestridligt öfvertygande lade ut Guds ord, hans löften och hans hotelser.

Rent storartade dramatiska scener, värdiga att förevigas af den store konstnär jag hoppades bli en gång, upplefde vi här inom den gamla borgens grusade murar, då sibiriefångarne rusta-

des ut för den långa resan till det förfärliga landet i norra Asien. Det skedde alltid om våren, när landsvägarna torkat. På en flere veckor förut bestämd dag satte sig karavanen i gång; dessförinnan höll Segersvärd en afskedspredikan. Enhvar af fångarna fick därvid från morfars lager som minnesgåfva en psalmbok, ett testamente och några ströskrifter, bland hvilka jag minns en af Ch. Ryles broschyrer: „Minulla on jotakin sanomista sinulle.“ Medan kosackpiketten stod målerisk och tyst vid den gamla utfallsporten mot hafvet och de polska krigsfångarna uppe på ruinerna af Karl Knutssons inre borgmur i minnet återupplefde scener, i hvilka de själfva spelat hufvudrollen, togo fångarna under gråt och veklagan afsked af sin älskade präst. Denne stod på trappan till loftet, och liksom den helige fadren på Peterskyrkans altan delar ut välsignelsen orbi et urbi, lyste Segersvärd Herrans välsignelse öfver dessa olyckliga landsmän och trosbröder, som väl icke förverkat den Högstes nåd, men rätten att lefva i sitt fädernesland. Det var stått ligt som tafla, det var gripande till sitt innehåll och oförgätligt för den som skådat det att se dessa grå massor veklagande och gråtande draga ut ur denna sorgernas och brottets bostad, medan majsolen strålade från en högblå himmel, medan dufvorna drefvo sitt kärlekskutter, kajorna kretsade kring taket på Sankt Olofs röda tinnar och sparfvarna sutto i massor i den gamla

risiga häggen, som sköt upp vid borgens gallerport. Det berättas att en af de dömde vid affärden ljudligt ropat: „den prästen glömmer jag aldrig“. Till och med Segersvärds lugn var brutet på sådana dagar; tyst gick han upp i sin eländiga kyrka — „han ville icke se någon, icke tala vid någon, han ville vara ensam med sin Gud“.

Många bref skrefvo fångarna sedan från Sibirien till sin vän och själasörjare. Jag minns, att det redogjordes för innehållet i deras bref, som alla likt Pauli epistlar började och slutade med hälsningar till bröderna. I förbigående sagdt är den paulusska brefställaren, som ytterst hvilar på grekisk-romersk grund, den dag som är mönster för åtminstone de äldre odalmännens i vårt land korrespondens i t. o. m. ganska vulgära frågor och gör genom den ståtliga formen och det ofta bleka innehållet ett högst kuriöst intryck.

När jag nu femtio år senare ser tillbaka på dessa seanser i den mest fruktansvärda miljö, fängelsets, brottets, och försöker att sätta mig in i hvad jag då kände inför dessa osköna bilder och typer i Viborgs gamla fängelse och i Pantsarlaks korrektionsinrättning, måste jag bekänna, att de väckte min vämjelse och leda. Jag insåg nog det behjärtansvärda, det stora i uppgiften. Men ack! Guds barnbarn ha det svårt, hos dem växer tviflet just lika snabbt och lika högt som tron hos gudsbarnen. Och jag

betviflade redan då, att där skulle blifva något resultat af detta arbete. Och likväl, jag ville ej plåna ur min själ minnet af dessa rembrandtbilder. Fula till motiv och form, stå de för mig i lysande luft och i ett ljus, som går ut från den lilla modiga kvinnan med de djupa blå ögonen, hon som aldrig frågade efter hvad världen och människorna sade och tyckte, som icke visste hvad fruktan var, men gick sina egna vägar — hon kallade dem Guds vägar.

* * *

I vårt hem fördes under denna tid en latent kamp, som i smått återspeglade den stora strid, hvilken samtidigt utkämpades i England mellan episkopalerna eller de högkyrkliga, som höllo på ritualen och kyrkans besvurna trettionio artiklar, och lågkyrkans (broad church party) anhängare, eller — som de numera hos oss kalla sig — de „evangeliskt kristna."

Hos kära far gingo hans vänner: lyceilärare, tjänstemän vid hofrätten, godsägare, statskyrkans präster och kaplaner, hos kära mor däremot Segersvärd och fripredikanterna. Icke för att jag skulle ha hört ett ovänligt ord föräldrarna emellan fällas i denna sak, men antagonismen låg i luften, och man märkte nog hvartåt sympatierna pekade. Men striden fick snart nog större dimensioner, den rymdes ej inom hemmet, den

sökte sig ut i samhället, och det var kring Segersvärds namn den slöt sig. Därmed förhöll sig som följer:

Som bekant hade i England redan under den stuartska restaurationen 1664 införts en s. k. „conventicle act“, som förbjöd enskildt firade gudstjänster. I Tyskland framkallade Spencers — pietismens apostels — „collegia pietatis“, små enskilda sammankomster för bön, sång och bibeltolkning, en snarlik lag. I Sverge och Finland utkom 1726 ett kungligt plakat, som i statskyrkans intresse och under föregifvande af att irrläror och oordningar i det religiösa lifvet gjort sig gällande förbjöd större enskilda sammankomster i religiöst syfte. Detta plakat var under namn af „konventikelplakatet“ vida beryktadt i norden. Under femtiotalet fördes i Sverge mot detsamma en förbittrad strid, bland annat i baron Posses tidning „Väktaren“, kära mors lif- och husorgan. Striden slutade med att plakatet afskaffades i Sverge 1858. Hos oss, där det tidigare tillämpats med mycken stränghet *), var det emellertid gällande, och Otto Segersvärd höll på att komma under dess fördömelse.

I Viborg fanns nämligen en tysk skola, anlagd af en präst K. Behm och ledd, skulle jag tro,

---

*) Redan 1669 sattes en student Uhlegius för pietistiska villfarelser i fängsligt förvar i Åbo slott, där ett rum ännu långt efteråt bar namnet Uhlegius kammare.

efter ungefär samma mönster som herrnhutarnes berömda skola i Christiansfeld i Holstein, där flere finska gossar uppfostrats. Skolan i Viborg kallades den behmska och åtnjöt på sin tid, så länge denne förträfflige pedagog stod i spetsen för densamma, ett betydande och berättigadt anseende. Kära far var dess af de finska myndigheterna utsedde högste inspektor och berömde ofta och lifligt dess anda och de principer, efter hvilka den leddes under K. Behms tid. Pastor Behms hustru var en troende kvinna och plägade hemma hos sig hålla gudstjänster för en hel del inbjudna vänner och väninnor af olika samhällsställning. Otto Segersvärd inbjöds äfven att taga del och predika vid dessa sammankomster. Men det borde han icke ha gjort. Vi hade på den tiden en mycket imperativt anlagd polismästare i Viborg, kapten Löfström. Denne hade utan tvifvel fått en fingervisning af statskyrkans försvarare (det nämndes till och med namn), och polismästaren sände poliskonstaplar, dock icke i uniform, för att observera Otto Segersvärds tal. Segersvärd tog saken med samma ro och flegma, som alltid karaktäriserade honom, och afväpnade sina motståndare med sitt saktmod och sin fromhet. En vårdag hörde jag honom i den behmska skolan. Han predikade då från den mycket höga trappan, som från trädgården ledde till skolans festsal. Menigheten, ett hundratal personer, hade samlats i parken nedanför. Oftast hörde jag

honom dock i hemmet i staden och på landet vid såkallade „kantpredikningar.“ Jag måste dock sanningsenligt tillstå, att allt hvad en uppfinningsrik pojkhjärna kunde hitta på för att slippa uppbyggelsestunderna, det gjordes af mig. Mina syskon tillskrefvo mig en hel del nedrigheter i denna ständiga frihetskamp, dem jag i förlitan på ordspråket „en amour comme à la guerre tout est permis“ begick utan samvetskval. Själf minns jag, att jag en gång midtunder en predikan i all stillhet kröp ut genom lättrutan och roade mig på vår bakgård ungefär tills tiden för det förlösande „amen“ var inne, då jag åter infann mig i församlingen, obemärkt af den moderliga ordningsmakten, — med den faderliga var det i dessa saker icke så farligt. Segersvärd hade för öfrigt ett godt sätt med ungdomen. Han förutsatte icke, såsom flertalet pedagoger på den tiden i allmänhet gjorde, att pojkar i främsta rummet äro fähundar, han hörde på dem som på unga gentlemän, man kunde tala med honom, hvilket framgår af nedanstående.

Vi hade vid skolan och lyceet i Viborg en lärare, som universitetet gjort till pedagog, hans majestät till lärare i matematik och senare i religion, domkapitlet till konrektor i Finlands vid denna tid mest besökta skola. Jag skulle ej anförtrott honom en ladugårdsbesättning. Frånsedt att han var vild fennoman, var han en rå

människa. Vi veta ju alla, att grymheten innebär välbehag, ja, får man tro den helige Augustinus, till och med vällust. Och grymheten var, det förstår jag nu, en njutning för denne lärare. Han slog, örfilade och luggade af hjärtans lust. „Stympare“ var hans älsklingsuttryck, och det namnet erhöll han själf af några generationer plågade barn. För denna arga människa skulle vi en gång, sedan vi besökt kyrkan om söndagen, uppe i klassen redogöra för evangeliet och predikan, det hörde till den tidens pedagogi. Nåväl, läraren kom upp och var vid sämre vätskor än vanligt. Han gjorde sina snärjande frågor, fick icke svar — och lös gick det: denna gång öfver en allmänt afhållen elev, den sedermera bekante advokaten Ivar Schröder. Nu tog tålamodet slut hos oss. Schröder och jag gingo till vår vän och afhållne lärare, magister Emeleus. För honom klagade vi vår nöd, och han talade om saken för mor, som gick till Segersvärd, som gick till far, som gick till Ottelin (biskopen). Kort därpå afskaffades, så vidt jag nu minnes, söndagsförhören, men matematikläraren blef tyvärr, jag vill minnas vid samma tid, ordinarie lärare i kristendom, detta till de troendes i hemmet och staden förfäran och ovilja. Far uppvaktades af deputerade i denna sak, de önskade att Segersvärd, som var en förträfflig pedagog, skulle fästas vid skolan, men detta lät sig icke göra. Segersvärd, som var en lojal och be-

stämd man, gjorde själf, sades det, slut på kampanjen, och den olämplige kvarblef på sin plats.

Om arten af den religionsundervisning mannen meddelade kan läsaren för öfrigt göra sig en föreställning af följande af honom framställda kuggfråga:

„Hvad gjorde Gud förrän han skapade världen?“

På denna idiotiska fråga, som teologerna lära ha sysslat med på det nikeanska mötet, uteblef vanligen svaret, hvilket gaf läraren anledning till följande, honom själf belysande nationella kvickhet:

„Nå, låg han på badstugulafven och sparkades?“

Svaret skulle i anslutning till ett af styckena i katekesen lyda: „Han födde sonen af evighet.“

I striden för Segersvärd lyckades det mor och hennes trogna väninna, föreståndarinnan för svenska fruntimmersskolan Emma Perander, att få Segersvärd fäst som lärare vid sistnämnda skola. Där utvecklade han, sades det, en utomordentligt lycklig verksamhet. Då han efter en flerårig anställning afgick och högtidligt tog afsked af sina elever, utbrast en liten gråtande förstaklassist: „En så rolig lärare få vi aldrig mer.“ Detta yttrande om en religionslärare är ju mindre vanligt, men i alla fall hedrande.

Om jag, som slarfvigt åhörde Segersvärds predikningar och glömt det lilla jag gaf mig tid

att höra på, dock skulle tillåta mig att ge en allmän karaktäristik af dem, så skulle den lyda: de voro efterbildningar af L. Harms, den ditmarskiska missionsskolföreståndarens predikokonst. Denne plattyske diktare och präst, af hvilken jag läst en bok, som hette „Vertellen med utleggen in sin modersprak", och hvars predikningar lästes i hemmet, dels på tyska, dels på svenska, har af en öfversättare karaktäriserats på följande sätt: „Harms var en flärdlös man, genomträngd af ett varmt religiöst nit och begåfvad med en sällspord förmåga att göra sig förstådd af folket, i synnerhet af landsfolket. Hans framställning var starkt realistisk". Precis så skulle jag vilja definiera predikanten Segersvärd. Människan Segersvärd var predikanten lik, god, varmhjärtad, enkel och icke utan en viss doft af humor, då det gällde världsliga ting, samt framför allt trankil. I vår familj, där alla voro rörliga, lifliga, kanske också litet oroliga, verkade hans sistnämnda karaktärsegenskap i högsta grad imponerande.

En äldre viborgsbo, starkt intresserad för stadens historia och dess kulturella lif, har ställt till min disposition några anteckningar om Segersvärd. Jag anför en episod, belysande för dennes sinnesjämvikt och stora lugn.

En änkefru Wehman, i förbigående sagdt moder till skaldinnan Parus Ater och anförvant till mig, hade en dotter, anställd som guvernant någonstädes på landet i Ryssland. Hon sände

genom Segersvärd som mellanhand till sin moder en julgåfva om åttio rubel i rekommenderadt bref. Pastorskan tog emot brefvet, och då Segersvärd ej var hemma, lade hon det oöppnadt på sin byrå. En ung anförvant i huset, som tyckte om lacklukt och icke observerade, att brefvet var ouppbrutet, tände på kuvertet vid brasan och märkte först när det var för sent, att lackparfymen i rummet blef väl dyr. Hela huset råkade i uppståndelse för denna malör. När fru Segersvärd upprörd omtalat saken för sin man, svarade han helt lugnt: „Människor ha ofta genom elden förlorat hus och hem, ja, lifvet, och det är värre än förlusten af detta bref. Lyckligtvis har jag i dag lyft min lön, tag nu åttio rubel och för dem genast till fru Wehman.“

Sedan Segersvärd kallats till kaplan i Valkeala — han kallades med samtliga röster inom församlingen på en när — såg jag honom endast en gång, i Davidstad. Han var densamme, trankil, vänlig och trofast. Han talade med mig under den timme vi voro tillsammans om „det ena nödvändiga“, som det heter i teologisk terminologi.

* * *

Att tro är icke allom gifvet. Enligt min åsikt kan man icke på något sätt i världen förvärfva sig tron eller förmågan att tro — den är medfödd. Jag har tyckt mig finna, att ju yppi-

gare, ju mer blommande en människas fantasilif är, dess lättare har hon att omfatta trons eller otrons satser, i synnerhet om där med ett rörligt fantasilif förenas lusten till spekulativa teorier. Stillasittande, inåtvända fantasimänniskor, hvilkas realitetslif är förkrympt, hvilkas verksamhetslust utåt är stäckt, hvilkas lifshorisont är trång (i rummet), ser man ofta gripas af en flammande trosifver, som stundom alldeles momentant lyfter dem högt öfver hvardagligheten, in uti världar, om hvilka vi andra endast ha dunkla aningar. Jag har sett det hos individer af de mest olika religionssekter. De lefva lyckliga i dessa åskådningar och dö saliga uti sin trosvisshet. Att som inhumana filosofer och öfverlägsna ironiker vilja öfverbevisa de troende om deras „villfarelse“, dissekera deras läror och åskådningar, det är helt enkelt otillbörligt. Man bör respektera troslifvet hos hvar och en, om man ock själf icke besitter förmågan att tro. Hvem vet, kanske äro de troende faktiskt lyckligare än vi. För öfrigt — hvad tjänar det till att hos andra rifva ned något för dem bestående, då man i nittionio fall af hundra icke kan bjuda något annat i stället? Ingen sitter, i dag som är, inne med svaret på Pilati fråga. Det är just religionens styrka att dess mål äro oupphinneliga. Vi kunna aldrig gå i jämbredd med, än mindre hinna öfver dess fordringar. Den dag vi förstå en dogm är den död som trossats.

Detta är hufvudsumman af hvad jag en gång lärt hos den bäste bland präster jag känt, icke för att detta på något sätt motsvarat hvad han velat och själf trott, men frånsedt att jag ej tror på viljans absoluta frihet — vi vilja inom ramen af något stort, som står utom och öfver oss — är, detta är min tro, förmågan att tro ej allom gifven.

FEODOR
LOGGINOVITSCH
HEIDEN

Feodor Logginovitsch Heiden.

Då jag i mina tidigare år icke drömt om att en dag skrifva om människor som jag känt, har jag tyvärr endast tillfälligtvis och, jag finner det nu till min ledsnad, slarfvigt fört anteckningar om personer som intresserat mig, personer, som dels varit mina andliga förlagsgifvare, dels djupt gripit in i vårt lands öden. Det är dock skada, ty jag har kommit i beröring med bra många märkliga personligheter. Hade jag ordentligt fört dagbok, så hade jag särskildt om grefve Heiden kunnat berätta en hel del saker, ty jag har under några år haft mycket att göra med honom.

Mitt första sammanträffande med grefve Heiden och hans familj minnes jag ej. Det inträffade troligen under året 1882, just före min resa till Moskva, där jag vistades i det närmaste ett helt år. Jag minns nu endast, att jag 1884, då jag bodde i Viborg, af chefen för generalguvernör Heidens kansli, min betydligt äldre f. d. nationskamrat Sven Vilhelm Hougberg, kallades

till Helsingfors i och för en öfverläggning om Viborgs slott. Jag minns, att jag for genast och dagen efter min ankomst, vid vanlig föredragningstid, gick upp till generalguvernören, att jag blef bjuden på frukost och samma dag på middag samt att jag då icke var en homo novus i huset.

* * *

Viborgs slott var mina barndomsminnens, mina känslors, mitt fantasilifs fasta borg. Jag vore en helt annan människa än jag är, om jag vuxit upp i en ostfinsk stad utan svenska medeltidsminnen. Uti borgens ödsliga, förfallna rum har jag som pojke jagat råttor, dufvor och kajor, på den mot solen vettande vallen har jag om våren plockat den tidiga hästhofsblomman och den solgula maskrosen. Uti dess tomma rum har jag drömt stolta dikter och drömmar om Torkel Knutsson, Karl Filip, Sverges arfprins och Moskvas valde tsar. Den borgen har gjort mig till den svenskt tänkande man jag är. Hvarifrån jag än kom på färd mot hemmet, från resor i höga norden eller i södern, från utflykter i viborgsnejden — på milslånga afstånd syntes Sankt Olofs torn förtonande i soldis och dimma eller rödt i sommarsolens ljus. Där dess mäktiga silhuett syntes, där var hemmet, där stodo de fäderneärfda penaterna, där var min inre människas Acropol. Men icke blott mig har detta

slott bildat och format: hade ej det funnits, vore hela Östra Finland i detta nu ungefär likadant som guvernementet Olonjets. Endast svenskt statsmannageni har, med begagnande af finsk tapperhet, bevarat landsändan åt fäderneslandet, och geniet som tapperheten sökte sitt skydd bakom borgens heliga murar.

När jag 1883 återkom till min fädernestad efter att i tolf år ha vistats utom dess murar, hade jag en sak klar för mig: nu skulle den gamla byggnaden repareras och restaureras, „eller sätte jag lifvet till". Min brinnande ifver, statsarkeologen J. R. Aspelins bristande pondus i denna fråga, senator Vilhelm Zilliacus obeslutsamhet samt den finska senatens snålhet i det afgörande ögonblicket vållade, att planen gick om intet. Jag har mätt upp den borgen, jag har ritat af den, skrifvit och föreläst om den, rört upp byggnadsstyrelsen och senaten, talat med kommendant Duhonin, generalguvernör Heiden, krigsminister Vannoffski, storfurst Vladimir, tronföljarens uppfostrare general Daniloff, ja, med kejsaren själf om den, allt förgäfves. Just i det afgörande ögonblicket — vi hade kunnat köpa det hela för 55000 mark kontant och Pantsarlaks förfallna träkåkar — blef där en död punkt, slavofilismens grofva hand kom emellan, och kommendanten Duhonin tog in hela spelet. General Carl Cederholm, min vän Rola Borenius och jag blefvo komplett bet. Jag gick hem och grät af sorg, vrede och raseri.

Det var midtunder de mest brinnande förhandlingarna om detta fornminne jag kallades till Helsingfors och fick befallning att taga mina ritningar med mig. Jag gjorde så och tog dessutom en fotografi af kommendantens arkiv i borgens forna kyrka. Jag glömmer aldrig grefve Heidens min och fråga när jag trädde in — han var synbarligen förargad, men också litet road:

— Que diable faites-vous là-bas chez vous? Le commendant Douchonine a déclaré la guerre contre vous et contre toute la Finlande.

Jag svarade, måhända med onödig ifver:

— Viborgs kommendanter ha så illa vårdat sig om den gamla borgen, att den nu är en komplett ruin. Se här, ers excellens, så ser hans arkiv i slottet ut!

Grefven såg leende på fotografin, ruskade betänksamt på hufvudet och sade på ryska något som på svenska skulle låta ungefär så: — hvad fan angår det er, är ni ryska statens riksarkivarie? Hvasa?

— Visserligen inte, men borgstugorna stå under finska statens omvårdnad, dem reparerar jag, de äro fängelser. Om ers excellens själf ville se borgen, så skulle ni finna, att den finska kronans andel är i ypperligt skick, medan den ryska kronans befinner sig i det djupaste förfall. Jag är arkitekt, konstnär och patriot, jag kan icke se huru östra Finlands stoltaste byggnadsminne förfaller inför mina ögon. Fästningsingenjörerna

upptaga alla år i budgeten ett par tusen rubel i och för reparationer, hvart de medlen gå . . .

— Det vet man väl *). Men hvad vill ni nu egentligen?

— Jag vill restaurera slottet.

— Med hvilka medel?

— Naturligtvis med finska medel. Jag har af kejserliga senaten erhållit några tusen mark för ett enkelt brädtak på den gamla donjonen Sankt Olof, för luckor till alla fönster och dörrar. Nu drifver snö och regn in öfverallt i borgen. Men kommendanten Duhonin protesterar mot hvarje lass bräder, som körs in på borggården, och påstår, att hela borgen är ryska kronans. Han ställer till obehag och trassel på alla håll och kanter, en äkta „kvasspatriot“ som han är, däraf kriget och skriket.

— Kommendant Duhonin har fullkomligt rätt. Han har ej officiellt underrättats om saken, och till dess får han ej släppa någon in. — Det är att märka att grefve Heiden ej var god på sin kommendant.

— Men guvernören har underrättat honom om saken.

---

*) Den stora processen om fästningsingenjörernas i Viborg underslef skulle begynna eller pågick som bäst. Som experter i fråga om pris hördes bland andra friherre Seb. Gripenberg, öfverintendent C. G. Sanmark och tvenne gånger äfven jag i egenskap af staden Viborgs arkitekt.

— Guvernören! Han är ej högsta befälhafvare, det är jag!

— Nå, då är ju saken klar. Ers excellens har i egenskap af senatens president gifvit mig 5,000 mark för nödiga reparationer i slottet. Ville ers excellens nu i egenskap af „kommenderande trupperna i finländska militärdistriktet“ befalla kommendanten att ge mig fritt tillträde till borgen, så blefve det genast fred.

— Mais de vos cinq mille marcs je ne sais rien du tout, du tout, du tout, svarade han med ifver.

Jag tog fram ur portföljen öfverstyrelsens förordnande och kopian af senatens bref. Om detta senare visste grefve Heiden intet. Jag omnämnde på samma gång, att senator V. Zilliacus uttryckligen sagt, att underrättelse om förordnandet med anhållan om rätt för mig att vinna tillträde till borgen afgått till högsta chefen för militären i landet, således till generalguvernörskansliet. Grefve Heiden ljusnade och lugnade sig nu. Jag blef bjuden på frukost, och då flere föredragningar återstodo efter frukosten, blef jag äfven bjuden på middag. Efter middagen skulle man taga kännedom om min portfölj med slottsritningarna.

När jag nu ett kvartsekel efteråt läser mina anteckningar om detta sammanträffande, erkänner jag villigt, att felet bestod i min ifver. Jag hade så länge längtat att få begynna restaurerings-

arbetet i den gamla borgen, och det hade varit mitt lifs vackraste dröm att en gång få se denna minnesvård af svenskt strategiskt snille åter i skick, — därför tog jag, när anslagsbrefvet kom, genast itu med arbetet. Duhonin, gammal, slug och kall som en fisk, drog fördel af mina förlöpningar. Han stängde ej slottsporten, han lät mig gå in i fällan, men skref, klagade och angaf mig, allt i hopp att bereda mig och arbetet de största möjliga obehag. Hade ej grefve Heiden varit den upplysta, klartänkta människa och *vid denna tid* den vakna försvarare af oss som han var, hade det hela kunnat sluta nog så illa.

Middagen var lugnare än förmiddagssammanträdet. Bland gästerna var högsta chefen för artilleriet, general Smagin, en fet, blond, absolut skallig och välvillig herre med ytterst skrala ben.*) Han sade sig i egenskap af artillerist vara glad att slippa hela slottet och slottsholmen, man hade bara besvär af den byggnaden och förargelse af de fuktiga rummen öfver stora porten. General Carl Sederholm höll ifrigt och högljudt med honom, högljudt, ty han kunde ej moderera sina oftast angripna stämband. Allt gick förträffligt, alla malde mjöl med min kvarn. För öfrigt har jag bland gästerna antecknat „Carl Tudeer, som talade illa om våra högsta ämbets-

*) En dag hade general Smagins ben svikit honom icke långt från högvakten. Han satt beskedligt på trottoarkanten med fötterna i rännstenen tills stadig hjälp hann anlända.

män.“ Vacker, elegant, smidig, med stor lätthet att uttrycka sig, var Tudeer en utmärkt sällskapsmänniska; tyvärr är den ofvananförda anteckningen absolut riktig. Jag såg Tudeer vid många tillfällen, alltid lät han sin kvickhet, som var måttlig, icke så hans ords skärpa, gå öfver sina landsmän, särskildt intensivt öfver trenne, baron G. von Alfthan, senatorerna L. Mechelin och V. Zilliacus. Tre personer, hvilka, så vidt jag vet, gjort mera för hans karriär än någon annan af de våra.

Vid denna tid hade jag hållit ett föredrag om Viborgs slott och för någon tidning i östra Finland skrifvit en artikel om tornet St. Olof, jag kände väl till min Violet le Duc, kapitlet borgar, och kunde således min läxa om St. Olof så tämligen. Genast efter middagen utställdes mina planscher, och jag anknöt min korta redogörelse för byggnadens öden till bilderna. Föredraget tycktes i hög grad intressera grefven och de personer, som ej genast drogos in i flirten eller spelet. Det hela slutade således bättre än jag vågat hoppas. Duhonin fick sitt telegram och jag for hem jubilant.

Återkommen till Viborg, tog jag itu med arbetet på Viborgs slott och hade glädjen anse mig ha kuggat kommendanten Duhonin. *) Ack, pyrrhussegrar ha vi vunnit många!

---

*) Det berättas en löjlig anekdot om denne kommendant och sedermera guvernören i Viborg C. Tudeer, bittra ovänner, rivaliserande om makten i staden. Rättare sagdt gällde frå-

I den dag som är är jag fullt och fast öfvertygad om att ifall de finska myndigheterna varit resoluta och energiska vid denna tid, hade frågan om Viborgs slott, som låg mitt hjärta nära, kunnat lösas. Men det kan ej förnekas att ett stort fel vidlåder den svenska rasen i Finland: den är gammal, försiktig och tvifvelsjuk. Den saknar den ungdomliga beslutsamhetens momentana kraft. Det är denna andliga brist, som en dag blir dess död. Om grefve Heiden varit mera man för den åsikt han uttalade för mig och många andra i denna slottsfråga, så hade — men därom senare.

* * *

Det var för öfrigt intressant att göra jämförelser mellan förr och nu i detta generalguvernörshus, som jag ofta besökt under grefve Adlerbergs

---

gan maktens sken. Den, hvars rang var högre, skulle påsknatten, när frälsarens bild bars ut ur det allra heligaste, få till först kyssa klenoden. Tudeer och Duhonin hade ställt sig i första ledet af menigheten och lurpassade på när popen skulle träda fram och förkunna sitt „Hristos voskrjes!“ När det heligaste momentet var inne, rusade de fram, men lära därvid i hastigheten kommit att kyssa hvarandra. Följden blef en anmälan hos grefve Heiden, som resolverade, att i fredstid var guvernören, i krigstid kommendanten högsta tuppen i korgen.

tid. *) Förr, under Adlerbergs tid, fördes här hof. De höga makarna voro båda representanter för l'ancien régime. Ingen ättling af en Suboff kunde man under deras tid tänka sig inom dessa förgyllda, i tunga guld- och purpurfärger hållna rum. Den luft man andades var legitimitetens i triple extrait. Etiketten var visserligen huldfull, men strängt regelrätt. Då makarna voro barnlösa **) och bigotta, enhvar i sin tro, fick lifvet i le palais ett drag af tyngd. Talet rörde sig för det mesta på de formella frågornas väloljade hjulaxlar, som aldrig gnisslade eller knarrade, dess hellre som grefven var tystlåten, icke så mycket af natur som af tvång: han var slagrörd.

Under den nye maktinnehafvarens tid bildade sig lifvet här i andra former. De starka färgerna hade bleknat eller bytts mot kallare toner i Louis XVI. Konstverk och familjeporträtt funnos ej längre. Det såg mindre hofmanna- och mer generalstabsmässigt ut med kartor och dokumentskåp i mottagningsrummet. Grefven själf var en liflig, för dagens företeelser intresserad realpolitiker, en verksam och arbetslustig man.

De fyra väluppfostrade döttrarna, Alexandra, gift med en baron Rausch von Traubenberg,

---

*) Se *Människor som jag känt, II.*

**) Sonen Nikolaj vistades ytterst sällan i hemmet, han var diplomat och tjänstgjorde vid ambassaden i England.

Elisabeth, senare gift med en grefve Scheremetjeff, Manja, gift med en baron v. Knorring, och Olga, samt deras väninnor i societeten i Helsingfors gåfvo lifvet i detta hus klang, ungdom och en färg af rosa, som det aldrig förr haft, icke sedan grefve Steinheils och baron Rokasoffskis tider, sades det. Bland gästerna minns jag särskildt fröknarna Aina och Hedda Cronstedt samt fröken Toppelius, som voro mycket intima i huset. Endast grefvinnan, makan, modern, född Suboff, utgjorde ett undantag i det fria, tidtals hjärtliga umgänget med helsingforssocieteten. Hon gick stel och högtidlig omkring bland gästerna. Det påstods att hon i Petersburg hörde till K. P. Pobjädonostseffs lamm, men äfven där stod hon på den vänstra sidan. På mig gjorde hon alltid intryck af Zinnia, en på denna tid mycket modern blomma, färgrik, ståtlig, rak, men utan doft. Jag har från dessa besök ett allmänt intryck af att hon gentemot vårt land uppträdde mycket högt, för att ej säga ovänligt.

Grefve Heiden var vid denna tid mycket rörlig. Hans blå ögon sågo sig sökande omkring öfverallt. Han konverserade lätt och gärna, hörde med begärlighet på små historier, och, med förlof sagdt, små skandalhistorier skydde han ej heller. Carl Tudeer furnerade honom med de förra, medan baron Georg von Alfthan var en outtröttlig historieberättare i den senare stilen. Han kunde helt visst Held och Corwin utantill. I

motsats till Tudeer, som var nykomling i Helsingfors, ja, i vårt land, kände baron Alfthan på sina fem fingrar alla familjer inom Uleåborgs, Viborgs och Nylands län, visste huru de voro besläktade med hvarandra, hade reda på deras sociala ställning och affärer, intet var honom förborgadt. Nämndes där ett namn från ofvannämnda nejder, kunde han godt ge besked ända från den sursillianska tiden till talandets stund. Baron Alfthan var aldrig elak och förgick sig aldrig, jo — i en sak, när det gällde fruntimmershistorier, då kesade hans lustiga satyrlynne öfver.

När jag nu tänker tillbaka på dessa tider, har jag ej kunnat undgå att minnas Yrjö-Koskinens uppträdande i det grefliga huset. Han gick mest för sig själf, de enda han tycktes tala vid voro grefvinnan och W. von Daehn. Han hade en gifven plats i det vänstra fönstret i förmaket (nu spelsalen), där han satt bakom gardinen och där jag ofta sett honom öfverlägga med landets generalguvernör. Där har väl finsk och rysk politik gjorts upp, medan ungdomen roade sig i det gyllene rummet och de gamla herrarne drogo sin spader. Vi, som hvarken hörde till den förra eller till de senare, gingo omkring och slöade eller observerade.

Huru djupt de finska språkförordningarna grepo den tidens svensktalande — därom skulle jag kunna berätta flere episoder. Jag vill emellertid endast nämna, att när jag till den blide, humane

och genombildade baron Hugo af Schultén en gång, medan vi gingo förbi generalguvernörshuset, sade: „ser du, i det där fönstret har jag mer än en gång sett senator Yrjö-Koskinen. Där ha han och generalguvernören lagt grunderna till den finska språkförfattningen, som illa tolkad en dag kanhända skall göra slut på din och min ras i detta land. Där har nog en hel del andra författningar utfunderats, som — —" Schultén, behärskad, höflig, human i hvardagslag, brusade upp, vände häftigt på hufvudet så att pincenén föll från hans näsa och talade ord af förtrytelse och hetta, som jag aldrig förgätit.

Allt detta hör egentligen till en något senare tid, ty mest träffade jag landets generalguvernör vid den tid det nu gäller om somrarna i landsorten. Åren 1883—86 vistades jag nämligen i Viborg och var jämförelsevis sällan inrest till hufvudstaden, men jag har velat nämna detta nu och i ett sammanhang.

* * *

På våren 1883 eller 1884 fick jag ett bref af generalguvernörens kanslichef, i hvilket han frågade mig om jag kunde skaffa ett sommarnöje för generalguvernörens familj, någonstädes i Viborg, icke långt från järnvägen och icke heller långt från telegrafen. Medan jag läste brefvet, kom ingenjören, sedermera hofrådet och kontrollören vid transkaspiska banan Carl von Schoultz

på besök till mig. Gift med sin kusin (af den i Sverge ointroducerade grenen) Florence von Schoultz, var han min hustrus enda anförvant i Finland. Carl von Schoultz likasom hans älskvärda maka, som jag någon gång i framtiden gärna ville afbilda i detta porträttgalleri, var ett stycke lefvande människa med vidtfamnande intressen, naiv, varm, fantasifull och resolut i hög grad. Vi voro goda, mycket goda vänner. Jag läste upp kanslichefen Hougbergs bref för honom. — Tag min villa, tag den för all del! utropade han lifligt och högljudt.

— Jag kan ju endast rekommendera den, och det vill jag göra, gör du själf hvad du kan och vill.

Runolinna, denna ljufliga idyll vid Saima kanal, denna lilla vrå af nordisk skönhet, där naturen liksom låg och väntade på att tagas om hand af konsten för att utveckla all den fägring ett finskt landskap kan erbjuda, Runolinna är det kvinnliga momentet, kanske litet för ljuft, litet för sött, motstycket till Imatra, det starkast uppdrifna manliga momentet finsk natur Östra Finland har att uppvisa. Runolinna har något af den engelska landskapsidyllen, och det var väl innerst därför det helt och för lifvet tog sin härskarinna, Florence von Schoultz, ty hennes moders brittiska blod förnekade sig aldrig hos henne. Det såg engelskt ut i hennes hem i fråga om böcker, möbler, val af tyger och blommor,

engelskt alltigenom. Hon hade låtit uppföra villan i normandisk stil efter ritning af arkitekt Theodor Höijer. Var villan till det yttre icke så strängt normandisk, så var den dock hel och sluten i Höijers kännspaka, följdriktiga stil. Till det inre måste den med sina hallar, utsprång, verandor och blomsterrum passa grefve Heidens familj särdeles väl. Den gjorde det ock. I början af juni flyttade det grefliga herrskapet in, och då några af familjens vänner följde med, blef huset fullt, så att ett tillskott af möbler behöfdes. Carl von Schoultz kom till mig med begäran om några gammaldags bekväma möbler. Jag lånade honom ett och hvarje, bland annat min morfars gamla stol, ett unikum bland stolar, man satt uti den som i Abrahams sköte. Den togs i beslag af grefve Heidens gamle broder Loggin Heiden. Han blef så förtjust i den att han i Viborg sökte upp mig för att få köpa pjesen. Amiralen var en gammal intressant militär. Född på Sveaborg, hade han tidigt lärt sig svenska och talade språket ännu, som han själf sade, passabelt: „bara jag får svära duktigt. Jag svär aldrig på andra språk, men på svenska djäflas jag“. Han hade varit med som officer i slaget vid Navarino 1827, den strid, i hvars blod Greklands frihetssol rann upp. För mig var det en oförgätlig afton, när jag en gång satt med den gamle, han var då närmare åttio år, på Runolinna brygga och lyssnade till episoder ur hans

lifs morgonsaga. Fjärdarna glödde, kanalens vackra band glänste i purpur, medan de partier, som lågo i stupornas skugga, voro svartblå. „Senectus est natura loquacior", heter det hos Cicero, men när en åldring kan berätta som gamle Loggin Heiden, ja, då är det hans plikt att tala, vår att lyssna. Det fanns något af Childe Haroldsstämning i naturen och i hans föredrag om Capodistria, general Maison och den tappre Ypsilanti. En svagt rodnande sky seglade oändligt högt uppe under fästet, medan det mörknade kring land och sjö. Många rop från verandan till den gamle att komma och lägga sig hade förtonat, innan vi blefvo färdiga med episoderna från frihetsstriden i Hellas.

Året 1884 såg jag familjen Heiden icke ofta, men året därpå, sommaren 1885, då den bodde dels på Runolinna, dels i Villmanstrand under det stora kejsarbesöket, dess oftare, grefven själf alla dagar. Under förberedelserna till detta besök kom grefve Heiden ofta till Villmanstrand. Gränslöst intresserad för dessa förberedande arbeten, plägade han för att sporra min ifver framhålla såsom belöning att, om allt gick väl, skulle han låta skrifva in mig vid hvad han, äfven då han talade franska, kallade „gofmarschalski stoll". Hvad detta innebar för härlighet hade jag vid denna tid ingen aning om, men något oändligt fint måste det väl ha varit, ty han lät löftet ständigt åtföljas af ett smältande, smackande *ah!*

Vid dessa besök hade han med sig lotschefen Carl Tudeer, som vid denna tid icke ännu var den nervöst upprifne människa han senare blef. Tvärtom var han då beslutsam, praktisk och energisk, hvarför det var jämförelsevis lätt att ha med honom att göra, i synnerhet om den noble och behärskade von Daehn var i närheten. Tudeers starka sida var att kunna hela „dvorjets“ (hofvet) utantill samt de delar af Almanach de Gotha, som behandlade deras majestäters höga släktingar. I den lilla inkvarteringsnämnden i staden, af hvilken borgmästaren assessor Skogster var en verksam medlem, var han den ende, som visste hvilka som ville och kunde bo tillsammans och hvilka ej. Hos den grefliga familjen hade han blifvit ett faktotum och om ej en majordomus, så åtminstone en maître de plaisir, och det hedrar honom att han förblef husets trofasta vän till sin död. Det är mig ett nöje att till det myckna ogynnsamma jag tidigare sagt få om honom uttala detta beröm.

Till Villmanstrand kommo de kejserliga 1885 den 5 augusti kl. 5 e. m. och drogo under brusande lefve- och hurrarop in i den lägenhet, som under min ledning provisoriskt inredts för dem. Det var för mig en triumf att den behagade dem, så att både kejsaren och kejsarinnan, då de hörde att lokalen var provisionell, yrkade på att den skulle för framtiden bibehållas i samma skick. Jag fick personligen inför det höga paret, på uttrycklig

befallning af den sparsamme Bruun och den betänksamme von Daehn, framhålla alla svårigheterna att bevara den efemära prakten i detta korthus, men där hjälpte intet. Huset köptes, ombyggdes och står därborta uti den lilla öfvergifna staden ännu i dag, ett minne, snart det sista, af, som kejsarinnan senare sade till mig, „den tid då vi voro lyckliga.“ Efter denna framgång kom grefve Heiden till mig — jag bodde midtemot slottet jämte hofmarskalken, furst Obolenski — lyckönskade mig och sade, att han anmält mig till „gofmarschalski stoll.“ Det smärtar mig att säga, det hofmarskalken redan gjort det, men grefve Heidens mening var ju god, och han hade ju hållit sitt ord. Denna anmälan innebar för öfrigt fri taffel vid majestätets bord, så länge de kejserliga vistades i Villmanstrand, hvilket åter ville säga god mat, mycket mat och mat i rättan tid.

Dock, jag återvänder till mitt ämne, grefve Heiden.

Kejsaren hade ett kolossalt minne för namn och personer, och det roade honom att förvåna sin omgifning med att visa prof på detta allt omfattande minne. Då grefve Heiden presenterade mig, sade kejsaren: „il me semble que je vous ai vu autrefois à Moscou.“ Och han tillade: „vänta ett ögonblick, det var vid den finska mejeriutställningen.“ Att ingen på förhand kunnat underrätta honom om mitt namn är ju up-

penbart. För öfrigt tillade han plötsligt: „få vi se general Lindfors här, eller är han i Helsingfors?“

Till de festligheter, som under de vackra dagarna i Villmanstrand aflöste hvarandra, hörde äfven en bjudning, som grefve Heiden gaf för de kejserliga. Att finna en för detta ändamål lämplig lokal i den lilla staden var utomordentligt svårt. Efter långa öfverläggningar beslöt grefven sig för brunns- och badhuslokalen. Att tänka sig denna bräckliga byggnad som en kejserlig festsal var visserligen konstigt, men den var vår „suprema lex.“ Med grefve Heiden och hans gemål togo vi eländet i betraktande, vi gingo t. o. m. ned under golfvet för att se på de usla golfvasarna och för att observera om där fanns plats för — såsom grefven uttryckte sig — „bombister.“ Jag gjorde upp kostnadsförslaget till det helas reparation och uppsnyggande — det steg till ett par tusen mark — och satte arbetet genast i gång med dubbla lag af arbetare. Ett par timmar före festen var allt i ordning. När jag anmält, att allt var klart, kom grefve Heiden till mig med general Tscherevin, chefen för kejsarens skyddsvakt. Efter dem följde en underlig trupp af marinsoldater, minörer, artillerister, detektiver etc. Tscherevin, en mycket hurtig, frispråkig och för sin kvickhet vida känd person, slog mig på axeln och sade: „nu komma vi och undersöka edert verk, kan ni med ert

hufvud ansvara för kejsarens lif, när han träder in i detta hus?"

Jag kunde på den tiden med stolthet och berättigad indignation svara: „ers excellens, vi äro nu i Finland, man kan ej förutsätta något anslag mot landets härskare, dess gäster!" — „Ja, just därför trifs man så förbannadt bra hos er, men nu hjälper det ej, här måste visiteras." I ett nu skickades marinsoldaterna upp i tornet, minörerna till källaren, artilleristerna under verandan, detektiverna till badrummen. Öfverflödiga dörrar spikades igen, fönstren i badafdelningen bommades för, och det stackars manskapet fick under hela aftonens lopp förbli på dessa otrefliga och obskyra ställen, medan den landtliga festen vid klang af pukor och trumpeter och M. M:iters sång fortgick i de öfriga rummen. Tscherevin höll emellertid sitt folk väl. Han gick själf allt emellanåt ned för att se om dem, lät bjuda dem snapsar, öl och smörgåsar. — Detta var le revers de la médaille.

Med kronor, flaggor, grönmåladt spjälverk, blommor och unga hasselträd, instuckna litet hvarstans i och omkring festsalen, hade det gamla ruckiet blifvit någorlunda presentabelt. På verandan byggde jag en plattform för de kejserligas stolar, och öfver plattformen lät jag uppföra en lätt tronhimmel af röda och gula blommor, stuckna i ett uppspändt metallnät. Vid ingången prålade en triumfport med band i gult och rödt.

När de kejserliga gästerna körde fram till trappan uti sitt af sex hvita hästar dragna ekipage och under hurrarop och sång af M. M:iter stego in i salen, medan naturen därutanför stod i sin skönaste, mest drömmande aftonfägring, gjorde det hela sig som en fête champêtre icke illa. Kejsarinnan, alltid väl till mods i Finland, alltid vänlig och öfverseende, påstod t. o. m. att det var „fortryllende“. Grefven och grefvinnan Heiden togo emot majestäterna med deras söner Nikolaj och Georg samt storfurstinnan Sergej, född prinsessa af Hessen-Darmstadt, som alldeles utom räkningen kommit med på denna utflykt. Carl Tudeer och jag hade fått i uppdrag att emottaga en del gäster, bland dem hade jag särskildt utsett åt mig krigsminister Vannoffski, med hvilken jag ville tala om Viborgs slott, och tyske militärattachén general von Werder. Vannoffski, en kortvuxen gammal man med butter uppsyn och manér som en korprals, omgafs af adjutanter och togs genast om hand af baron Georg Ramsay, hvarför jag ägnade min tid åt general von Werder. Denne hade stått högt i gunst under Alexander II:s tid, men var nu vid det unga hofvet, sedan den fransk-ryska vänskapen manifesterats, något förbisedd, påstods det. Jag blef emellertid von Werders ciceron under kvällen och fann i honom en allvetande tysk, som det var helt intressant att höra på. Han talade bl. a. om för mig, att hans rang

egentligen var för hög för hans ställning, men detta hade kringgåtts så att han attacherats direkte vid kejsarens person. Jag förde honom så småningom genom salen, där trängseln var mycket stor, ut på verandan, där hedersplatserna voro anordnade, och kom att under ett par minuter stå nära kejsaren, medan följande episod tilldrog sig.

Carl Tudeer var, som redan nämndes, den grefliga familjens maître de plaisir. Han hade med tillstånd af finska militärens befälhafvare baron Georg Ramsay arrangerat en kapprodd i nya, vackra saimabåtar mellan de olika finska bataljonerna. Prisen, silfverur, utdelades — så vidt jag minns — af kejsarinnan, som jämte hela den kejserliga familjen från verandan betraktade skådespelet. Sommaraftonens milda ljus, Saimens vida blå ban, den starkt intresserade och entusiastiska publiken — allt gjorde, att det hela utföll skönt. Ännu sjutton år efteråt sade kejsarinnan, med hvilken jag hade lyckan att tala: „de dagarna äro oförgätliga för mig.“ Just före täflingen rodde några ryska artillerister från fästningen alldeles händelsevis en tung, svart och subbig barkass tvärs öfver vädjobanan. Rodd af genuina ryska landkrabbor, gjorde prämen sig mindre väl, och allmänheten på stranden började fnissa, skratta och kasta glåpord åt roddarne. Omedelbart därpå gafs startsignal, den första finska båten rodde fram och tog sig synnerligen väl ut som

kontrast mot prämen. Kejsaren sade några välvilliga ord, och när nu grefve Heiden spelade på samma sträng för general von Werder, vände sig kejsaren till denne och sade: „grefven berömmer alltid sina finnar, tro honom ej, han är själf finne, född på Sveaborg.“ Att gamle amiral Heiden var född på Sveaborg, det visste jag, men jag hörde nu för första gången, att äfven vår generalguvernör var född i Finland. Jag trodde, att kejsaren misstagit sig på person och frågade grefve Heiden om saken. Han svarade: „jaså, non, non, je veux dire — javisst.“

För öfrigt är jag ej fullt säker på om icke detta kejsarens yttrande var att anse som ett pass upp för grefve Heiden, ty kejsaren var hela denna tid till ytterlighet rädd för hvarje jämförelse mellan de finska och de ryska soldaterna, antagligen emedan han själf sett, att där ju dock fanns en betydande skillnad i fråga om yttre uppträdande, i fråga om läskunnighet, truppernas ekonomi etc. — Dock, min mening är ej att ge någon beskrifning öfver festen. Vare det nog sagdt att grefve Heiden var en älskvärd värd, om han också ej precis kunde göra sin person gällande. Han kom in i brunnssalen, från hvilken man genom de uppslagna fönstren såg allt, som tilldrog sig på verandan, tog i förbifarten herr R. Vuorio, hvars smältande tenor bedårat den lysande publiken, och mig om lifvet och sade högst belåten: „tout marche bien!“ I detsamma sågo vi alla en högst löjlig

syn. En af de förnämligaste gästerna på verandan, som icke observerade, att man såg hela scenen från inre salongen, tog en grabbnäfve konfekt från skålen på bordet mellan de kejserliga. Vi skrattade, men grefve Heiden vände sig plötsligt till oss och sade: „vi ha sett det, vi glömma det, vi tala aldrig om det".

Mer än de flesta af mina i socialt afseende likställda samtida har jag kommit i direkt beröring med representanter för den ryska riksmakten, ja, med riksmakten personifierad: i Alexander III:s och hans gemåls personer. Man har frågat mig, och jag har frågat mig själf: „hvad är din åsikt i quinta essentia om dessa tider och dessa människor?" Det är emellertid svårt, mycket svårt att draga upp linjerna till en hel bild af det som var, ty jag har sett, träffat, talat med dessa personer under tvenne olika epoker, året 1885 och året 1891, då det andra festlägret i Villmanstrand ägde rum, och där är en stor, en väsentlig skillnad mellan dessa år. Något har tilldragit sig i Rysslands, i världens historia mellan de två årtalen. Hvad det är, hvem som i Ryssland dirigerat idéernas strömning och känslornas svall kan jag endast gissa. Jag var 1885 tjugufem år yngre till kroppen och fyrtio år yngre till själen. Jag hade inga bekymmer för andras, än mindre för mina egna affärer. Lifvet låg i ett solljust något, förtonande i fjärran, långt och lyckosamt för alla, för landet, för mig

själf. Vi voro den tiden optimister allesamman, alla som jag kände, utom W. von Daehn och Robert Örn. Jag tänkte icke närmare på företeelserna då. Om jag nu ser tillbaka, må det genast vara sagdt att de bildade ryssarna äro världens behagligaste människor. I den stora personalen, som åtföljde deras majestäter, föreföll flertalet af de verkligt dirigerande att vara älskvärda människor, som tycktes besjälade af de vänligaste känslor gentemot oss och vårt land. Befriade från den eviga enerverande fruktan för attentat, tycktes de draga andan, känna en viss psykisk lättnad och lefva upp uti den frihetens värmande sol, som lyste på Finlands himmel, lyste där allt sedan den svenska tiden.

Kejsaren själf visade oss en egendomlig välvilja, blandad med en viss butterhet. Om än denna välvilja stundom föreföll aftvungen, så var den dock i alla fall deciderad. Misstänksamheten — yrkets *) oundvikliga förbannelse, autokratins slagskugga — märktes och hördes nog, men bands af viljans tygel och doldes af kejsarinnans allt öfverstrålande älskvärdhet och godhet. Kejsarens historia är icke skrifven ännu, men kejsarinnan Maria Feodorovnas är färdig och klar. Hon drog en flod af ljus, af sol och värme omkring sig. Hon var ett föredöme i sina omsorger om sin gemål och sina söner, främst

*) „Les désagréments du métier" (Napoleon III).

den redan då sjukliga sonen Georg. Det var helt enkelt rörande att se henne. Mot sin omgifning var hon utomordentlig. Hon bad om en tjänst vänligare, höfligare än den enklaste hos oss, bad där hon kunde befalla genom en kammarpiga. Tacksamheten är en af de positiva dygderna; hvilken politisk trosbekännelse vi än hylla, skola vi aldrig här i Finland förgäta hvad denna kejsarinna varit och hvad hon velat vara för oss.

Grefve Heiden, ja, för att säga något positivt, så var han full af välvilja, men han var icke någon vir tenax propositi. Först och främst regerades han af sin hustru — „det är hon som gjort honom till ortodox", sade redan brodern —, vidare hade han ju fått uppdraget efter „finnofilen" Adlerberg, i hvilket tecken, det visste både han och vi. Hans böjelse, hans humanitet, hans västerländskhet gjorde, att hans känslor talade för oss. Så länge vinden blåste med oss, gick han i spetsen, men när den började att blåsa emot oss, mellan 1885 och 1891, var han den förste att falla undan. Han blef därför aldrig någon ledare, han spelade alltid och allestädes andra fiolen — i hemmet, i landet och äfven här i Villmanstrand, där v. Daehn, ja, t. o. m. Tudeer glänste som värdar, den förre genom nobless och finhet, den senare genom aktivitet och säkerhet. Man skall från finskt håll måhända framhålla hans finskhet. I sådant fall

ville jag nämna, att hans fennomani var till den grad påklistrad af Yrjö-Koskinen, att han själf skämtade därmed. I grund och botten var han lika rädd för den som hans fader lär ha varit för esterna och deras nationalistiska sträfvanden, medan han var guvernör i Estland, men han litade i detta fall obetingadt på Bruun. Bruun ställde sig på de monarkiska prerogativens bas och ansåg, att landtdagens medverkan i språkfrågan var onödig. Baron Bruun var icke precis finsksinnad, men frånsedt ett visst koketteri med sin danska börd, *) hade han ett fäderneärfdt horn i sidan till det svenska elementet hos oss. Det var hans fader (tror jag), som kallade oss på denna sidan Kymmene „de andra sidans hundarna".

Ministerstatssekreteraren baron Bruun var en noggrann, pedantisk, något torr, men rättänkande och aktningsvärd man. Kanske jag misstager mig, men det tycktes mig som om han där han stod på höjderna dock icke såg de stora vidderna. Det finnes en närsynthet hos de gamle, hvars egenskap är att man ser rakt framför sig och långt nog, men icke sidopartierna. I finsk statsrätt, som aldrig konsoliderats, är en sådan historisk omsikt af allra största vikt, men den saknade han totalt. Han var försiktig, tvifvelsjuk

*) För familjens danska börd finnes ingen hemul, tvärtom. Den första historiskt kända medlemmen var en svensk korpral (1675). Han stupade som löjtnant 1701.

och litet professorsaktig, men sitt finska fosterland uppriktigt tillgifven. Han är de finska språkförfattningarnas genomförare, kanske, om man går till grunden, deras initiativtagare.

Krigsministern Vannoffski hade under kriget 1878 varit dåvarande tronföljarens stabschef och var sedan den tiden städse den mest betrodde af kejsarens omgifning. Han var icke odeladt vår vän, men en rättskaffens man. I detta afseende ett värdigt motstycke till sin herre och kejsare, tog han dock reson och lät tala vid sig. Så stor är för öfrigt vänlighetens och entusiasmens smittbärande kraft att t. o. m. denna buttra natur solade upp i den allmänna hänförelsen. Den finske öfverbefälhafvaren baron Ramsay berättade mig, att Vannoffski vid afskedet från Villmanstrand tryckte hans hand och sade: „jag är mycket nöjd att jag varit här, och jag tackar er, herr baron, jag har öfvertygat mig om att de finska soldaterna äro lojala, verkligen hängifna sin kejsare och herre".

Baron Ramsay, som bättre än någon annan kände de finska soldaternas lojalitet, fann komplimangen onödig och var färdig att gifva svar på tal, men då Vannoffski talat i bästa afsikt, var där ju ingenting att säga. Till mig sade Vannoffski: „jag är förvånad öfver två saker. Det finnes inga tiggare här, den omständigheten betyder, om de ej blifvit bortskickade, som man

sagt, mycket; den andra är edra reservkompanier, hvad de presterat är snart sagdt otroligt".

Jag träffade honom året därpå ett par gånger i angelägenheter rörande Viborgs slott, en gång på Terijoki station — men det är en annan historia.

Så hade vi den för libationer och lustiga ordlekar kände Tscherevin och den noble liffländaren Richter*). När de två herrarna, som bodde tillsamman, kommo in i sitt rum, knäppte Tscherevin upp sin uniform, stack fingrarna i västens armhål och drog djupt efter andan: „puh! Finland! Här är det skönt att lefva, inga bombister och inga banditer!" — — Ja, det var i den gamla, goda tiden, det. Resten af yttrandet måste i tryck återgifvas med punkter . . .

Sist har jag att nämna hofmarskalken furst Obolenski, gift med den kloka grefvinnan Apraxin. Han var som nämndes min rumkamrat, och en älskvärdare, jag höll på att säga mera anspråkslös person fick man leta efter. Han var vår vän i lust och nöd och trifdes i Finland lika väl som kejsaren själf. När sedermera senator O. Donner på resa från Danmark passerade Villmanstrand och sökte få företräde hos kejsarinnan, hvilket Carl Tudeer bjöd till att förhindra — han tyckte ej om att andra fingo tala vid deras

*) v. Richter var chef för hans majestäts supplikkontor, och underliga suppliker fick han emottaga här i Finland af personer, som man aldrig hade väntat något dylikt af, men det skulle föra mig för långt från ämnet att tala om den saken.

majestäter — tog jag furst Obolenski till hjälp. Huru det sedan gick lämnar jag åt senator Donner att själf tala om. Det är också en historia för sig.

Om dii minores må man icke tala: taffeltäckare, köksmästare, stekvändare, blomvattnare, stöfvelputsare (de spelade kort dagen om och putsade de högskaftade ryska stöflarna om nätterna), lamptändare, inalles omkring åttio personer, som borgmästare Skogster och jag hade ett fasligt besvär med, voro hänryckta öfver ordningen och friheten från polisregementet.

Och allt detta oaktadt — vid 91 års lägermöte var stämningen en annan. De från ryskt panslavistiskt håll allt hänsynslösare gjorda yrkandena hade resulterat i 1890 års trenne kommittéer i post-, tull- och myntfrågan. Ordins bok hade utkommit 1889 och prisbelönats. „Postmanifestet“ af den 12 juni 1890 hade kränkt våra grundlagar. Pobjädonostseffs utsäde började att bära frukt. Kejsaren stod numera själf tämligen maktlös gentemot det panslavistiska vågsvallet, och vi gamla, vi minnas dock hvilken oerhörd prestige det ryska väldet hade uti Europa under hans tid. Jag har senare hört af en högställd, liberal rysk man följande förklaring till den oerhörda skymf och den förföljelse den finska armén varit utsatt för. Förklaringen tycktes mig tidigare icke acceptabel, men efter den moraliska fallit den nuvarande regeringen lidit — jag tänker på Aseffiaden, Rheinbottiaden, Dubroviniaden och allt det andra eländet — låter den måhända för-

svara sig. I det liberala Ryssland sade han, har ni inga ovänner, icke häller i de djupa lagren. Men vår byråkrati hatar er. Edra soldater voro i jämförelse med våra bättre klädda, bättre födda, bättre inlogerade, de hade färre analfabeter, stodo i genomsnitt på ett högre trappsteg än våra, det oaktadt voro de billigare. Detsamma var fallet med edra kadetter. Att ha sådana trupper utanför Petersburgs murar omedelbart under kejsarens obestickliga ögon, det var generande för den högsta militära förvaltningen. Redan Alexander III skall, då det var fråga om införande af en ekonomisk förbättring, hvarvid han mötte många motsägelser, ha sagt: „men i Finland skulle det gå!“ Han misstänkte redan då den korruption, som efter kriget med Japan blottades för hela världen, men han kunde ej komma åt den. Denna fördärfvade byråkrati kunde ej tåla osökta paralleller, den finska militären måste bort, den fanns alltför nära till hands.

Från dessa afvikelser återgår jag till lägermötet 1885. Då detta nalkades sitt slut och de höga gästerna skulle fara sina färde, blef jag kallad till grefve Heiden. Han ville veta hvad han var skyldig.

— För hvad?

— För reparationen af brunnshuset och för ert arbete.

— Jag är aflönad af finska statsverket och kan ej taga emot något, har för öfrigt hemställt på uppmaning af senator W. Zilliacus hos rege-

ringen om att reparationsarbetet å brunns- och badhuset betalas af finska staten, det är för Finland, för oss alla ers excellens gifvit festen.

Det gick grefven icke på några villkor in på. Räkningarna brötos ut, och han fick jämte hyran för lokalen betala hela historien, den gick till tretusen mark, vill jag minnas. Grefve Heiden var i fråga om affärer en fulländad gentleman, jag har sällan sett en sådan generositet hos folk af hans stånd i hans land.

— Nå, men en belöning skall ni ha. Hvad önskar ni själf? Jag vill ge er något riktigt vackert. Vill ni bli hofråd eller kollegieråd?

Jag bad att få tala med min hustru om den saken.

— Gör det, men kom igen om en timme!

Min hustru önskade, att jag skulle begära professorstitel. När jag framförde denna anhållan, blef grefven helt bekymrad. — Professor, så kallas ju liktornsoperatörer, kvacksalvare och markattsförevisare, ni äro tokiga här i landet med er svaghet för den titeln, mais comme vous voulez! — Samtidigt blef jag inbjuden till den stora fest grefven skulle gifva i sin bostad i Helsingfors. Jag fick för öfrigt följande order. Jag skulle möta nattåget i Simola, söka upp den vagn, i hvilken grefve Lamsdorff reste, lämna honom ett bjudningskort och en hel packe med bref och handlingar, skaffa honom rum i Helsingfors, vara hans ciceron och med honom infinna mig till

festen, där jag skulle vara vicevärd i ett af rummen. Jag lydde order och fann grefve Lamsdorff, som vid denna tid var adlatus hos utrikesministern v. Giers.*) Lamsdorff förde med sig den kejserliga posten, som var ofantlig. Bland allt annat hade han med sig färska mullbär åt storfurstinnan Elisabet från hennes faders trädgård i Darmstadt, en sändning. som gjorde honom ett oändligt besvär. Grefve Lamsdorff berättade mycket om härskarparet, om deras lif i Köpenhamn och i Gatschina. Någon gång i framtiden skall jag måhända i annat sammanhang ha skäl att taga dessa meddelanden till tals. Grefve Lamsdorff var en vacker och behaglig man. Vi träffades en gång senare på en uppvaktning hos gamle konung Christian i Köpenhamn. Lamsdorff nämnde då att kejsaren ofta talade om „les jours bien heureux en Finlande".

Att kejsaren trifdes mer än vanligt väl i Villmanstrand framgår af följande faktum. Baron

*) Han kallas i tidens tryckalster ofta „den finska baronen". Han var ej finne, ej baron, men ägde en sommarlägenhet i Finland, Rättijärvi. Släkten var ursprungligen svensk, från Kalmar, har det sagts mig. Under min stockholmstid var jag bjuden i hans hus. Han var vän till baron Bruun och ofta vårt värn. Han sade en gång till mig: „regeringarnas mål bör ju vara folkens lycka. Finland är lyckligt, må man förstå att behålla det lyckligt". Enligt min enkla mening är detta hufvudsumman af all statsmannavisdom. — Han var den förste som genom frågan „gult och rödt äro ju edra färger?" kom mig att tänka på den saken.

Georg Ramsay hade 1890 varit i Petersburg och därvid uppvaktat kejsaren, hvarvid denne sagt till honom: „jag kommer i sommar till lägret, se till att jag får se flere af edra märkvärdiga reservkompanier". Baron Ramsay ansåg det som sin plikt att omnämna detta yttrande för grefve Heiden. Denne gjorde en afvärjande rörelse med handen och sade: „hans majestät hinner ej med detta i sommar". Men när öfverste Kasten de Pont kort därefter kom med samma hälsning, frågade grefve Heiden krigsministeriet, som emellertid intet visste om saken. I maj månad fick jag befallning att ställa den kejserliga bostaden i ordning. I juni kommo fyra reservkompanier till lägret. Den 5 augusti 1891 voro de höga personerna åter i Villmanstrand.

Den finska befälhafvaren baron Ramsay hade hos grefve Heiden yrkat på att åtta kompanier, ett från hvarje län, skulle inkallas. Det vore stärkande för den monarkiska känslan och lojaliteten om hundradetal män från hvarje län sett sin kejsare. Men grefve Heiden höll bestämdt på att endast fyra af reservkompanierna skulle kommenderas till lustlägret.

Vid aftäckningen af Alexander II:s monument i Moskva träffade baron Ramsay grefve Heiden, som då redan lämnat Finland. Grefven kom till den finska befälhafvaren och sade: „ni minnes lägermötet 1891. Ni var ej nöjd med att jag lät kalla endast fyra reservkompanier, icke

åtta som ni önskade. Nåväl! Jag vill nu säga er, det var af omtanke för den finska militären. Hade Vannoffski sett åtta på en gång af dessa, inom en kort tid ovanligt väl inöfvade soldater, så hade han helt visst, påtryckt af slavofilerna som han var, slopat hela institutionen".

Apropå Villmanstrand, så ha vi som minne från dessa soliga sommardagar våra två statsångbåtar, Villmanstrand och Eläköön. Det förra namnet gaf kejsarinnan, det senare tillkom därigenom att kejsaren på utfärden till Lauritsala förföljdes af de mest frenetiska hurrarop. På en åkerren stod en ensam käring och skrek obegeistradt, men högt, något som icke lät som hurra. „Hvad i Herrans namn skriker hon för?" frågade kejsaren. „Hon ropar vive l'Empereur!" svarade baron Georg Ramsay. „Och det låter så där", sade kejsaren, lade ordet på minnet, och den nya ångaren fick namnet Eläköön.

* * *

Medan jag var Viborgs stads (på samma gång som länets) arkitekt, gjorde jag hvad jag kunde för fredande och uppbevarande af de svenska minnena inom området för min verksamhet. Stundom gick det ju också utom detta område. Min anförvant, handlanden Vilhelm Becker, skald på tyskt språk, redaktören Paul Tanninen och jag skrefvo och uppförde en liten teaterpjes med

kupletter, berörande viborgska förhållanden. Den gafs med glans af amatörer, och sedan de rundligt tilltagna extra utgifterna betalats, återstod en nettobehållning af etthundra mark.

Jag föreslog, att detta belopp skulle bilda grundfonden för en Torkel Knutsson-staty, som skulle beställas hos Wallgren. Minnet af den noble svensken, en af den medeltida nordens mest storstilade statsmän, som skamligt nog på tillskyndan af prästerskapet bragtes på fall och afrättades på befallning af en otacksam konung, var utomordentligt uppburet af Viborgs dåtida ledande andar, hvarom namnet Torkelsgatan i sin mån vittnar. I själfva verket — det var ju han som satte lås i Karelens port, drog för eviga tider gränsen mellan två världsåskådningar, envåldsmaktens (orientens) och det fria tänkandets och kännandets (västerlandets). Hvad vore vi i dag, om ej denna klartseende och vidtfamnande ande ingripit i tid? — De första slantarna för ändamålet insamlades för öfrigt antagligen på det vanliga viset, och sedan fru L. Fabritius, konsul C. Borenius och undertecknad konfererat med hvarandra och lofvat att hjälpas åt med de eviga lotterierna, skref jag till Wallgren och beställde en staty, „sådan som Birger Jarls i Stockholm". Den skulle „ej få kosta i gips mera än 2,000 mark", hvarefter „vi medbrottslingar i affären", som det heter i ett bref, så vidt jag nu minnes, vände oss till stadsfullmäktige i Viborg. Af Wall-

grens bref sluter jag att något slags kommitté vid denna tid tillsatts i frågan och att jag var medlem i densamma. Om vi själfva eller någon annan tillsatt oss minnes jag ej.

Den 4 okt. 1886 skrifver Wallgren och tackar för beställningen. Det heter bland annat: „Nog ville jag bra gärna ha 2,500 mark för Torkel, 6 fot hög i gips i Paris. Men för att beställningen ej skall gå mig ur händerna så skall jag sänka priset till 2,000! — — Ej blir det någon förtjänst för mig alls, men — — Du förstår, att detta arbete, som står för evig tid, måste utföras samvetsgrant och så bra det står i min förmåga att göra — när jag har arbete, ägnar jag hela min både kropps- och själsverksamhet däråt. Tack för du varit nog vänlig och tänkt på mig".

Om våra afsikter i fråga om uppresandet af denna staty talade och skrefvo vi alldeles öppet i ortens blad, dess hellre som Paul Tanninen hade det nog så svårt att fylla sitt världsblad med ortsnotiser. Men det borde vi kanske ej ha gjort. Min i denna minnesruna ofta nämnda ovän kommendanten Duhonin tog nämligen illa vid sig. Han besökte mig på mitt kontor och framhöll för mig det opassande i att resa en svensk mans bild i en rysk fästning. Förgäfves framhöll jag för honom, att när Torkel Knutsson kom hit och grundade denna borg och detta samhälle, var landet hvarken ryskt eller

svenskt, icke ens finskt, ty det var karelskt. För öfrigt, att föra krig mot konsten — ty nu var det fråga om ett konstverk — passade icke en tapper officer som han. Kommendanten sväljde komplimangen, men gaf sig ej. Guvernör vid denna tid var Carl Tudeer, och till honom vågade eller ville Duhonin ej gå, men han gick till senator W. v. Daehn, som denna sommar ofta vistades i staden, han var nämligen civilchef och konfererade i den egenskapen med generalguvernören, som bodde på Rongais, alldeles invid Viborg.

v. Daehn, som i hög grad intresserat sig för statyn i fråga och särskildt var mån om att den blefve korrekt — „bara han (Wallgren) nu gör vapenskölden och kostymen riktiga, inga historiska och heraldiska bockar, kom ihåg det“ — ville icke höra på Duhonins bekymrade tal, utan höll för, att saken ej var förbjuden hos oss. Nu gick Duhonin till landets generalguvernör. Och en vacker dag kom där en liten marinångare till hamnen i Viborg; skepparen tog mig stante pede med sig och förde mig till Rongais: generalguvernören ville tala med mig.

Det halft förfallna Rongais var förtjusande med sin igenvuxna trädgård. Man gick där helt vårdslöst på ingrodda vallar, bland stolta riddarsporrar, kungsljus, eldnejlikor och pimpinellrosor. Alla gångstigar voro utplånade, med ett ord, det var ett litet poetiskt näste, som

nu i sommareftermiddagsljuset och dess långa blånande skuggor gjorde ett oförgätligt intryck på mig.

När vi kommo fram, var senator v. Daehn mig till mötes och frågade om Torkel Knutsson-statyn var färdig nu, och när jag besvarade frågan med ett „nej, vi ha icke ens beställt den ännu, endast korresponderat om saken", sade han eftertänksamt: „det var illa, ty nu fruktar jag för att den aldrig kommer upp mer". Med generalguvernören blef där ett långt samtal om offentliga konstverk och minnesvårdar. Ryska ukaser och napoleonska författningar togos fram och jämfördes. Slutresultatet blef att Torkel Knutsson-statyn gaf upphof till författningen af den 15 juli 1890 om uppresande af offentliga monument. Den gamle riksförmyndaren, orättfärdigt bringad om lifvet af ränkfulla präster och en svag konung, hade nu, nära 600 år efter sin död, gifvit anledning till en ny författning i detta land, där han i tidernas morgon var med om att befästa friheten och kulturen!

En hel hop år har gått sedan den tiden, men icke ens ännu kunna alla detaljer i denna fråga nedskrifvas. Jag skulle nämligen komma att tillskrifva grefve Heiden något, som vi alla här skulle anse väl och vackert gjordt, men det kunde finnas de, som hade en motsatt åsikt . . . Vare det nog sagdt att grefve Heiden gärna velat låta frågan om Torkel Knutsson passera oanmärkt, men han vågade det ej för — Duhonin.

Hade jag för öfrigt kunnat tiga den gången, så hade jag det själf bättre nu, men det är också en annan historia. Hufvudsumman af saken är att, medan det redan 1886 på Rongais hette och skrefs „il est défendu d'ériger des monuments commémoratifs sur les champs de bataille, les marchés des villes et dans les jardins publics, sans .." etc., så kom författningen om denna sak ut först 1890 den 15 juli.

För att göra en lång historia kort må endast nämnas att Wallgren i febr. 1907 skrifver: „Gamle Torkel Knutsson stöpes i brons i dessa dagar — — det var du som åstadkom beställandet af den kämpen för 20 år sedan — — Heder och tack, gamle vän". Den 4 okt. 1908, på dagen tjugufyra år sedan Wallgren emottog beställningen, aftäcktes den ståtliga statyn på den plats i Viborg, där Carl Borenius och jag tänkt oss den. Borenius sjöng vid detta tillfälle ut i en ståtlig dikt det som han under årens lopp ofta sagt på prosa om „den kämpen" — för att än en gång begagna Wallgrens ord.

Medan Torkel Knutsson stod i bronsfärgad gips i Viborgs stads rådhussal skall grefve Heiden ha sett den och malitiöst frågat:

— A eto schto takoje?

Den aldrig svarslöse rådman Wiik skall då ha sagt:

— Pervi finski generalgubernator!*)

*) — Hvad är detta?
— Finlands förste generalguvernör.

Grefve Heiden visste mycket väl, att statyn var färdig i gips och fanns i Viborg, men om han också var svag nog att vara rädd för Duhonin, var han stark nog att icke föra krig mot konstverk — i motsats till sin efterträdare Bobrikoff, som t. ex. partout ville ha bort bilden af Gustaf III från hofrättens sessionssal i Vasa — en af hans brutala åtgärder, som det kostade undertecknad en oerhörd möda att få inhiberad, — men det lyckades.

* * *

Ogifta, ortodoxa borgaredottern Eudoxia Andrejeff, bosatt i den urgamla karelska staden Kexholm, hade samlats till sina fäder. Döende hade hon gjort upp sitt testamente, uti hvilket hon gaf (vill jag minnas) omkring 100,000 mark för uppförande af en „tschasovnja", ett kapell åt sig själf, d. ä. åt sin döda kropp. Kapellet skulle uppföras på stadens ryska begrafningsplats, och inom dess helgade murar skulle hon själf bäddas i griftens ro. Eudoxia Andrejeff gick i sinom tid hädan och begrofs provisoriskt. Borgmästare Theodor Stenius, en energisk och skönhetsälskande man, vände sig genast till arkitekten F. A. Sjöström och beställde af denne ritningar till gudshuset. Sjöström var hos oss specialist på ryska kyrkor, han hade bl. a. uppbyggt ett kapell i Torneå. Projektet sändes, efter att ha blifvit godkändt af alla finska myndigheter, till den heliga synoden,

som utan några motiv förkastade detsamma. Sjöström, en i hög grad självmedveten konstnär, blef ursinnig, och då borgmästaren ville ha ett nytt projekt för samma summa, svor Sjöström vid allt som flyger och far att . . . Därvid blef det, och ogifta Eudoxia Andrejeff fick fortfarande ligga i sin provisoriska graf.

Uti de ryska tidningarna började nu att inflyta försmädliga frågor om och när kapellet skulle bli färdigt samt hvar penningarna egentligen funnos. Borgmästaren, en småstadstyrann sådan han bör vara, visserligen mån om sig, sades det, men en rättänkande man, fick det hett om öronen. Jag vill minnas, att han t. o. m. fick afgifva någon sorts förklaring med anledning af den ryska pressens närgångna frågor. Han kom nu till Helsingfors och vände sig till mig, hvarpå vi gjorde följande öfverenskommelse: jag skulle uppgöra nya ritningar till votivkyrkan och få för dem en större summa, när de blifvit af den heliga synoden godkända, i motsatt fall endast ett mindre belopp. Ännu medan jag arbetade på ritningarna, fick jag bud från generalguvernören, som nämnde om att det ryska Zions stränga väktare, öfverprokuratorn K. P. Pobjädonostseff, beklagat sig öfver att Eudoxia Andrejeffs sista vilja icke gått i verkställighet. Grefve Heiden bad mig påskynda arbetet så mycket som möjligt och lofvade att själf hjälpa mig, när handlingarna komme till senaten. Innan

ritningarna skulle afsändas, ville han jämte sin själasörjare, den gamle hygglige popen Solovjoff, se dem. Ritningarna, omsidet färdiga, blefvo granskade af vederbörande finska myndigheter och godkända. Innan de afsändes, gaf mig baron Seb. Gripenberg det kloka rådet att märka hvarje blad i akten „med en kristen bokstaf.“ Så skedde. Hvarje blad fick sitt märke nedtill från A till O, och så afgick det hela till den heliga synoden, där det låg i veckor och månader. Onda rykten började tala om att gillandet mötte hinder. Grefve Heiden, som nu var fullt på det klara med att yrkesafund spelade in, lofvade tala med öfverprokuratorn K. P. Pobjädonostseff. Han gjorde det äfven, men förgäfves. Medan jag funderade på hvad som nu vore att göra, fick jag den 30 okt. 1889 ett bref af ministerstatssekreteraren Casimir Ehrnrooth, uti hvilket han bad mig komma till Petersburg för att tala om den oslippliga Eudoxia Andrejeffs grafkyrka „på det att han (Ehrnrooth) blefve i tillfälle att konferera med öfverprokuratorn i heliga synoden och utjämna de svårigheter, som tilläfventyrs kunde uppstå.“

Jag reste till Petersburg, talade med ministern, fick hans kort och statsrådet A. von Etter till ciceron. Vi skulle besöka K. P. Pobjädonostseff. Af för mig okändt skäl ville eller kunde von Etter ej den gången gå upp till öfverprokuratorn. Jag gick ensam, men blef ej mottagen.

Nu gick jag till grefve Heiden, som bodde vid Spaljernajagatan, och klagade min nöd. Ehuru en försiktig och varsam man, kunde grefven icke undertrycka sin förargelse mot prästkollegiet, och ehuru öfverlöpare i sin tro, mumlade han försmädliga ord om „poperiet“, medan han för min räkning skref ett bref till öfverprokuratorn. Med detta begaf jag mig, som jag gick och stod, klädd i bonjour, att söka den fruktansvärde. Kommen till ort och ställe, öfverantvardades jag af portiern åt en ung, omåttligt rikt hårbevuxen prästgesäll, som satt vid ett skrifbord uppe vid det ena fönstret. Han läste brefvets adress, tummade på visitkortet, sneglade tveksamt på mig, „som ej var klädd i bröllopskläder“, och bad mig vänta. Rummet var öfverfullt af sökande, mest långhåriga präster af alla kalibrer och kulörer, hvita och svarta, så kallas de två slagen af präster, seminarister och klosterpräster. Jag var den förste, som fick företräde. Jag steg nu in i ett kabinett, som, frånsedt en viss asketism, var likt alla högre ryska statstjänstemäns mottagningsrum. Det var försedt med diverse stålstick och naturligtvis kejserliga porträtt, ty Pobjädonostseff hade icke förgäfves varit Alexander III:s och Nikolaj II:s lärare. Medan husets herre läste grefve Heidens bref, fick jag god tid att betrakta hans magra gestalt och sluga ansikte.

Det finnes fanatiker af tvenne slag, varma och kalla. De förres fanatism lefver och rör sig

på känslornas botten, de äro temperamentfulla känslomänniskor, de senare äro reflekterande, svala naturer, kalla förståndsmänniskor, som man, om man följer fanatismens psykologi djupast in i själens skrymslen, skall märka drifvas till sin fanatism af sjuklig härsklystnad. Hvartdera slaget är farligt som statsmän, ty de äro andligen närsynta. Det är om fanatikerna, ställda på ledande poster, det sagts: „Les zélés, les fidèles, les croyants sont les pires.“ En af de kalla fanatikerna var, om någon, Pobjädonostseff.

Redan Pobjädonostseffs yttre fysionomi angaf hans personlighet, hans begåfning. En mager gammal herre med tunt, slätkammadt, grått hår, spetsig näsa, närsynt, men hvass blick, ett ansikte, slätrakadt, så att man kunde observera mun- och kindmuskulaturen. Huden, gulblek och sjuklig, smög sig tätt efter kraniets alla ben, hvilket gaf honom ett dödmansansikte, dess mer markeradt som han bar dessa blå glasögon, som ingenstädes begagnas så ofta som i Ryssland. Aldrig har jag sett ett mer jesuitiskt, hårdt och förslaget ansikte. Den gamle statsmannen var då öfver sextio år och såg med sitt infallna bröst så eländig ut, att jag gaf honom på sin höjd ännu ett år att lefva, men „Herren i sitt allvisa råd“, som det heter, lät honom till landets olycka lefva ännu länge. Han dog först under den stora débacle-tiden och fick själf se hvad hans politiska system, absolutism stödd på or-

todoxi, förde med sig. Det har gladt mig att han fick upplefva förödmjukelsen vid Tsuschima. Innerst bär Pobjädonostseff (d. ä. segerbringaren) skulden för nederlaget.

När öfverprokuratorn läst brefvet, började han själf samtalet. Hans stämma var sonor, hans tyska briljant. — Ja, detta var ju en ledsam sak, och en kostsam sak, sade han. — Synoden hade sett sig tvungen att återigen förkasta ett projekt till ett grafkapell i Kexholm. En from död kvinnas önskan hade ej gått i fullbordan. I åratal låg hon och väntade på sin graf, och en troende församlings lifliga förhoppningar att se helgedomen uppförd hade svikits. Hvarför vill ni, herr arkitekt, som ej är ortodox, syssla med denna sak, som bör vara eder, om ni rannsakar eder själf, motbjudande? Huru kan en luteran ens vilja uppföra en kyrka för rättroende ryssar? — Hans tal var perfekt, det var en professors, en van föreläsares klart sammanfattade uppfattning af frågan, sedd ur en rättroende rysses ståndpunkt, och jag förstår, att han skulle se den så.

Medan han svarfvade sina välgjorda meningar, funderade jag på ett lämpligt svar.

— Ers höga excellens! *) Eder för Ryssland dyrbara tid tvingar mig att fatta mig kort. Om

*) I Sverge finnas två, i Frankrike fyra excellenser. I Ryssland tusendetal. För att bättra på det öfversta hundratalet tillägges adjektivet hög.

man uppdroge åt mig att bygga en synagoga eller ett buddatempel, skulle jag uppföra det med samma nöje och intresse som en ortodox eller en lutersk kyrka. Allt detta är för mig icke religion, det är estetik och konstruktion. Så har det också varit för Rastrelli, Amati och alla de andra italienarne under Ivan den grymmes och Katarinas tid. Ingen af dem var ortodox, likaså litet som Montferrand *). Den som gjorde upp den första planen till den nya votivkyrkan i Moskva var en svensk officer, frimurare och illuminant i Alexander I:s följe.

Han medgaf allt detta, men tillade, att ehuru det förhöll sig så, var det icke rätt.

— Tillåt mig för öfrigt att säga huru jag ser denna sak. Herr Sjöströms likasom mitt projekt är konstruktivt hållbart; mitt borde dessutom vara rituellt riktigt, ty med tillåtelse af min vän Petroff-Ropett **) har jag plagierat hans plan till kyrka. Men det finnes någon som har intresse af att mitt projekt förkastas. En af synodens arkitekter har förliden sommar besökt borgmästaren i Kexholm, har erbjudit sig att utföra ritningar till kyrkan i fråga och lofvat svara för att dessa godkännas af synoden och eders excellens.

— Känner ni hans namn?

---

*) Montferrand var Isakskyrkans, Rastrelli Vinterpalatsets arkitekt.

**) En originell och fin konstnär, skapare af den ryska fasaden vid utställningen i Paris 78 och i Köpenhamn 88.

— Nej! Men om ers excellens vill, skall jag telegrafera till stadens borgmästare, som känner det.

Nej, det ville han ej, men han såg betänksam ut, och hans käkar arbetade. Han kunde ej dela mina åsikter. Ortodoxin var beträngd i Finland, han höll på synodens arkitekter för trons, för kyrkans skull. Vi talade länge om både det ena och det andra. Kymölä seminarium höll han för att vara en nationell olycka för de ryska karelarne. „Det är anlagdt icke för de luterska, men mot de rättrogna, mot karelarne", påstod han. Det visade sig senare att han trodde det karelska var en rysk munart, icke en finsk. Svenskarne hade fördrifvit de ortodoxa från så godt som hela Karelen och försökte i dag som är att utrota deras språk.

— Ers excellens behagar tala om Carl IX:s tider, men om vi tala om våra dagar så . . .

— Så vet jag, afbröt han med en viss ifver, — att ortodoxin i Finland sedan 400 år är i långsam, men beständig och säker tillbakagång.

— Hos oss vet hvar människa, att intet fall af propaganda gjorts emot ers excellens' trosförvanter. Under sådana förhållanden är felet att söka uti inre och icke uti yttre orsaker.

— Ni har kanske rätt, vi ha försummat oss. Så såg han på klockan. — Vi träffas i morgon klockan 2 *i heliga Synoden.* Han strök under ordet så salvelsefullt, att jag skrifvit det med stora bokstäfver i mina anteckningar.

Vi skildes, och jag gick direkte till grefve Heiden, för hvilken jag refererade samtalet. Min sak ansåg han förlorad, och undfallande till sin natur, var han af den åsikten, att det tjänade till ingenting att spjärna emot öfvermakten. Jag ville dock icke ge tappt, och jag hade till min glädje funnit, att ministerstatssekreteraren Casimir Ehrnrooth delade min åsikt. Jag ber att ännu tjugu år efteråt få framföra min tack för handräckningen. Dagen därpå gick jag, nu i full paraduniform, med statsrådet v. Etter upp till denna heliga synod, som i min fantasi spelat samma roll som Escurialslottet i Spanien. Den hade alltid synts mig vara Caesaro-papismens fasta borg. Jag kände till de lidanden, som härifrån utgått öfver den ädla furstinnan Lieven, öfver grefve Alexander Bobrinski, jag kände historien om alla de sårade samveten, de förföljelser, de sorger en Protasoff, Skripitsin, Wigel och Tolstoj inskrifvit uti den ortodoxa kyrkans blad. Min mor var specialist på den ryska kyrkans förföljelser mot de luterska. — Genom väldiga vestibuler, trappor och väntrum kommo vi in i ett kabinett, där vi fingo vänta ett par timmar. Jag använde denna tid att taga reda på den granskande arkitektens namn och adress. Omsider släpptes vi in till öfverprokuratorn, men nu var underlaget för hela diskussionen, ritningarna, borta. Handlingarna kommo emellertid fram. De granskades, och det visade sig att

den finska byggnadsstyrelsens resolution om konstruktionens hållbarhet, märkt med bokstafven F, vill jag minnas, saknades. Pobjädonostseff, af von Etter uppmärksamgjord på saken, tog den obehagliga historien ytterst trankilt och kallt. Han låtsade vara af den öfvertygelsen, att den saknade handlingen betydde ingenting, vi åter framhöllo, att den betydde allt.

Jag höll på att spricka af otålighet under alla deras ändlösa ryska tirader. För mig var allt så solklart och enkelt som möjligt. Sedan de två herrarna inbalsamerat hvarandra i fraser och kväft sig själfva i utsökta artigheter, försiktigt tassande kring sakens kärna, brast mitt tålamods bräckliga bubbla, i synnerhet som jag var hungrig och trött af väntan och nervspänning. Jag sade oförbehållsamt, att man behandlade mig orättvist i synoden, att den handling, som utvisade konstruktionens hållbarhet, var mala fide borttagen för att arbetet skulle kunna ges åt en annan. Hvem som tagit handlingarna visste jag naturligtvis ej, men antagligen var det densamme, som ej vågat sig upp i dag med ritningarna. Synoden ägde rätt att endast granska det som hade afseende på ritus, på kult, byggnadsstyrelsen endast det som gällde tekniken.

Det blef ett ögonblick tyst i det väldiga rummet. Utan att ändra en min svarade Pobjädonostseff: — Om den saknade handlingen tyckes eder af sådan vikt, vilja vi lämna frågan öppen

tills ni skaffat ett nytt exemplar af densamma. För min del vill jag blott säga, att jag här i synoden ej tillmäter en handling af finsk myndighet någon betydelse alls.

— I sådant fall vädjar jag till konstakademin, hvars president (storfursten Wladimir), dess rektor och sekreterare jag känner. Som tjänsteman vet jag för öfrigt, att ingen har rätt att göra en inregistrerad akt inkomplett.

Med ett „jag går omedelbart till grefve Heiden och ber att han telegraferar efter originalakten till Helsingfors" tog jag afsked. Ännu före middagen hann jag till grefvens bostad, han var genast med om att sätta upp ett telegram till sitt kansli med nödiga instruktioner. Dagen därpå bar det af till ingenjör Robert Runeberg, som lofvat följa mig till synodens arkitekt. Då denne bodde vid Njeffskiprospektet i hjärtat af staden, väntade vi att finna en riktig arkitektpamp af den moderna sorten, men blefvo ej litet förvånade, då vi kommo in i vestibulen och sågo namnet — — — på en välmålad skylt under — afbildningen af ett snörlif. Ett ögonblick trodde vi redan, att vi gått miste, men stego på i alla fall och stodo framför en liten flottig arkitekturritare i filtskor och nedsmord nattrock. Hans hustru var snörlifssömmerska.

Mannen blef ytterst generad öfver besöket, ty vi voro pompöst klädda. Han visste naturligtvis intet om den förkomna handlingen. När

han fick höra, att jag varit hos Pobjädonostseff själf, att en generalguvernör telegraferat efter dokumentet, att detta varit märkt och säkert funnits med i akten, kände han, att den s. k. höga f-n var lös, han blef gélé och lofvade godkänna allt, ehuru där fanns ett „aber" i planen: ett fönster i absidens midtellinje. *)

— Men, sade jag, — detta ha ju flere ryska kyrkor. Vill ni emellertid vara god och måla öfver det med röd färg — och jag lade en tjugurubelsslant på kanten af hans färglåda — så blir saken klar . . . Det hjälpte, bugande följde han oss till trapplanet. Efter ännu ett besök på synoden hos öfverprokuratorn, för hvilken jag yppade det som jag ansåg lämpligt, trodde jag mig lugnt kunna resa hem. När den eftertelegraferade handlingen emellertid kom från generalguvernörskansliet, öfversatt och verificerad, förklarade öfverprokuratorn det oaktadt, att dokumenten voro ogiltiga. Efter mycket bråk och telegraferande skrifver statsrådet von Etter (den 5 dec. 89), att general Ehrnrooth välvilligt åtagit sig att intyga öfverstyrelsens befogenhet att utfärda slika intyg samt verificera allt, som redan verificerats. Nu skulle ärendet afgå till metropoliten. Statsrådet von Etter hoppades för öfrigt, att

*) I dag, då jag skrifver detta, har jag till granskning emottagit ritningar till en rysk kyrka för Lounatjoki af en rysk arkitekt, och där finnes ett fönster på samma plats som i mitt projekt i tiden.

Eudoxia Andrejeff inom kort skulle välluktande som ett helgon komma till ro i sin graf.

En månad efteråt hade jag ritningarna hos mig. Jag gick nu till grefve Heiden för att tacka honom. Han tog vänligt emot mig och sade leende: — ja, det gick ju, tack vare general Ehrnrooth, men ni har då lyckats grundligt förarga Konstantin Pjetrovitsch, han kallade er „tschuhonsk tjurskalle".

— Jag tackar ödmjukast och håller det för en komplimang. Men jag frågar vördsammast, huru karaktäriserar ers excellens öfverprokuratorns beteende i denna sak?

Grefve Heiden reste sig, tog sig med båda händerna om hufvudet, han höll på att säga något i hög grad opassande, men häjdade sig och sade efter en stund: — tror ni att det är en sinekur att sitta på den här platsen? Ni har nu själf sett något som kan vara lärorikt för en finsk journalist.

Jag hade verkligen sett något af den trolösa orientaliska politik, som Pobjädonostseff bedref. Denna gång gällde det endast en ringa sak, hvar Eudoxia Andrejeffs lik skulle förmultna i väntan på den yttersta domen. När människorna tio år efteråt bröto stafven öfver en finsk statsman, V. Procopé, som misslyckats i en otroligt svår sak, nog visste jag då hvad han haft att tagas med, jag visste också hvar den innersta substansen till all denna falskhet stod att söka. Konstantin

Pjetrowitsch Pobjädonostseff hette dess inkarnation.

Under åren 1890—1892 byggdes kyrkan. Arbetet inspekterades af min yngre kollega och vän Albin Kranck, invigdes med en festfrukost efter en ståtlig gudstjänst, förrättad af „i världen Alexander Vasiljevitsch Vodkoffski“, i kyrkan fader Antoni, den första ortodoxa ärkebiskopen i Finland, utnämnd 1890. Eudoxia Andrejeff hvilar nu i sin 100,000 marks grift. Sit tibi terra levis.

Man skulle kunna antaga, att saken nu var utspelad, men så var ej fallet. Under det sista året af W. v. Daehns ministerstatssekreterareskap gräfdes den gamla historien upp ännu en gång. Man hade upptagit den på den långa listan af trakasserier mot ryssarna, som antagligen allt emellanåt serverades monarken, det var åter vi hette det, och denna gång främst aflidne borgmästare Stenius, som icke velat ha en ortodox kyrka uppförd inom Finlands gräns, men därom har jag berättat i mina anteckningar om v. Daehn, numera bevarade i en offentlig samling.

Ännu en gång skulle mina och K. P. Pobjädonostseffs vägar mötas, då gällde det ett grafmonument öfver en hädangången högboren kristendomssyster, som skulle hvila i själfva den helige Alexander Njeffskis kyrka, men den historien hör inte hit.

* * *

En sorglustig episod passerade vid denna tid i grefve Heidens hus. Han hade anmält, att det luktade illa — rent af lik — i hans badrum. Ingenjör R. Huber hade rensat afloppsrören, trossbottensfyllningen hade ombytts, men intet hjälpte — om några veckor var liklukten framme igen. Grefven blef otålig. Genom adjutanten Timirjaseff, som 1890 kom till Finland, fick jag del af hans missbelåtenhet. Med t. f. länearkitekten och en i gården gammal byggmästare gick jag en dag upp till bostaden, vi skulle gå i botten med saken. Stenfoten bröts upp, en man kröp in under golfvet, där var blott 40 à 50 centimeters höjd, och fann — en död hund. Att det var en hund begrafven under grefvens politik, blef sedan länge en vits i staden, en vits som förargade honom i hög grad. Den stackars hunden hade antagligen jagat en råtta, i ifvern trängt sig in genom luckan i stenfoten, blåsten eller okynnet hade stängt luckan, och då huset om sommaren var så godt som tomt, hade hunden dött i sitt grymma fängelse.

* * *

Jag har tidigare nämnt, att grefve Heiden gärna talade om små historietter. Ett par af dessa anekdoter minnes jag, men kommer ej ihåg vid hvilken tid och i hvilket sammanhang de berättades. Jag skulle dock tro, att det var

omkring 1891, vid kaffet efter middagen i Villmanstrand. Grefven hade efter språkmanifestet gjort en lysande Eriksgata i vårt land. Senator Yrjö-Koskinen hade sörjt för att han mottogs med hälsningstal, äreportar etc. Han hade på denna resa kommit till en liten stad någonstädes i det mörkaste Österbotten. Där uppvaktades han af stadens myndigheter och honoratiores. Ingen enda talade ryska; engelska, tyska, franska hade man presterat, ja, t. o. m. holländska kunde en sjökapten, men ingen kunde ryska.

— Nå, men här finns väl telegraf, och telegrafchefen måste ju kunna ryska, kalla hit honom!

Han var sjuk, hette det.

Är han mycket sjuk? Af minspelet hos någon af de uppvaktande kunde jag sluta till att saken, men icke telegrafchefen var sjuk.

Nej, han var icke mycket sjuk.

Jag lät kalla mannen, som infann sig blek och darrande och gjorde honom några frågor på ryska. Han svarade. Vid Gud, jag förstod ej ett ord, ehuru det lät som ryska. Jag erbjöd honom ett stipendium för att resa till Ryssland och studera språket. Han såg generad ut. Efter ett oändligt besvär med tillhjälp af tyska kom det fram att han nyligen haft ett ryskt stipendium och för ej länge sedan vistats i Moskva, men ryska språket var så svårt.

Nå, men vi ha ju en skola här på orten, hvem är lärare i ryska där?

Nog är det jag, ers excellens, blef svaret. Telegrafchefen tillade ursäktande: sedan jag kom till Finland, har jag ej hört ett ryskt ord, ej sett ett ryskt telegram. Till slut bönföll han att jag ej skulle låta afskeda honom, utan läraretjänsten kunde han ej lefva. Ja, hvad skulle jag göra?

En annan anekdot i samma genre, som roade honom ofantligt, kände jag till förut.

Den nu regerande kejsaren var i Helsingfors som kansler. I denna egenskap besökte han universitetet, hvars professorer skulle föreställas för honom. Presentationen skedde genom rektor och ministerstatssekreteraren Bruun. Uti raden af herrar universitetslärare stod en professor, blek och disträ, med armarna korslagda öfver bröstet. När Bruun nämnt namnet — Joel Napoleon Lang — ställde kanslern på tyska den sedvanliga frågan — Herre Gud, hvad skulle han eljes fråga? — Sind Sie schon lange Professor?

Professorn svarade mörkt och med sammanbitna tänder: „ich spreche nur deutsch!“

Tronföljaren och hans svit gingo vidare.

Allt detta berättade han icke för att förklena oss, ty han höll på oss, åtminstone tidigare, utan för att, tycktes det mig, ursäkta sig själf för de klena resultaten af förryskningsåtgärderna. Det var ett slags försvar emot de allt högljuddare framställda fordringarna på kunskap i ryska språket hos finska infödingar. Han, som lefde

ibland oss, kände gamla finska militärer, hvilka grånat i tjänsten i Ryssland och gift sig med ryskor, finnar, hvilkas barn blifvit ortodoxa och gått i ryska gymnasiet i Helsingfors — han nämnde i detta sammanhang särskildt baron E. af Forselles och general C. Sederholm *) — hörde, att de i alla fall talade en undermålig ryska.

Min fulla öfvertygelse är att han också omnämnt detta förhållande för sin kejsare, men att denne stod i saken gentemot panslavisternas fordringar ungefär som grefve Heiden själf gentemot telegrafchefen-språkläraren i det mörkaste Österbotten.

* * *

Det samtal, som jag vid nedanstående lilla episod hade med grefve Heiden, borde återges på franska, ty replikerna föllo formade så som de endast kunna formas på franska, men då en vän till mig förbjudit det, så lyder jag och öfversätter.

Kallad till grefve Heiden, fann jag honom uti ett lynne, som man tryggt kunde kalla miserabelt, fullt öfverensstämmande med det elaka marsväder, som den dagen rådde i Helsingfors. Utan några som hälst preludier frågade han mig:

— Vet ni, att Finland skall taga del uti en penitentiärutställning i S:t Petersburg?

— Nej.

*) De två hedersgubbarna skilde aldrig mellan han och hon i ryskan.

— Bien. Har ni ej af senaten eller någon senator anmodats att fungera som kommissarie eller arkitekt vid utställningen?

— Nej.

— Mieux. Är ni på något sätt släkt eller anförvant med senator Leo Mechelin?

— Nej.

— Très bien. Ni säger således, att ni icke fått någon som hälst order, icke talat ett ord med senator Mechelin i denna sak? Ni vet ingenting om hela denna affären?

— Absolument rien, votre excellence. Jag har måhända läst om frågan i bladen, men ej vidare fäst mig därvid . . .

— Excellent. Nåväl, ni skall få förordnande att arrangera den finska afdelningen å kongressens utställning, men kom ihåg en sak, man får ej i förväg och onödigt tala och skrifva om den och göra reklam för Finland. Man får ej på utställningen lysa med fanor och vapen, skyltar och åtskiljande skärmar. Det hela skall bli enkelt och anspråkslöst och sammangå med riket. Och så ännu en sak, ni behöfver ej göra visit hos kongressens protektor, prinsen af Oldenburg. Jag ger er denna gång intet passe-partout, inga rekommendationer. La Finlande doit se tenir tranquille, et tout bas.

— Ursäkta, ers excellens, men innan jag åtager mig detta uppdrag, vill jag veta hvem som blir kommissarie, med hvem som hälst vill jag ej samarbeta.

— Det är en släkting till senator Mechelin. För öfrigt har man sagt mig, att också ni är hans anförvant — och nu brast det lös för denne under vanliga förhållanden så försiktige, reserverade och förtegne man. Jag fick höra om en hel del saker, som det icke är lämpligt att här beröra. Grefven var förbittrad, han påstod kort och godt, att man förbigått honom och statssekreteriatet, handlat bakom hans rygg, bundit hans händer, så att när han omsider måste yttra sig, fanns ingen annan utväg än *en* . . .

På min itererade fråga hvem som skulle bli kommissarie gick han till en etagère, bläddrade uti en hop papper och sade: — han heter P. A. Brofeldt, för öfrigt har man äfven talat om kammarjunkare Oscar Mechelin som något slags biträde. Han får hela sin släkt med sig.

— Jag känner icke herr Brofeldt, har för öfrigt mycket svårt att tro, att han är mera släkt med senator Mechelin än jag . . . d. v. s. icke alls.

— Tillsvidare får ni ej tala ett ord om den här saken med någon människa, förstår ni? Jag kommer själf till Petersburg och ser till att mina order bli åtlydda, rigoureusement.

Fjorton dagar senare kom Peter Adolf Brofeldt, direktör för tukthuset i Tavastehus, till mig, presenterade sig och frågade mig om jag

ville bli hans kollega vid utställningen i fråga. Brofeldt var en ärans patron, en handlingskraftig och bestämd man, kanske något självrådig, men i detta kommité- och kompromissland är det en förnöjelse att stundom se en som vet hvad han vill. Vi kommo förträffligt öfverens. Jag ansåg mig icke blott berättigad, utan äfven skyldig att för honom yppa de snäfva gränser grefve Heiden dragit upp kring utställningens yttre apparition. Vårt beslut blef att hålla troget och öppet samman, för öfrigt — komme tid, komme råd. Prinsen af Oldenburg skulle åtminstone icke jag besöka, jag var ju ej heller fängelsemänniska, Gud ske lof.

I Petersburg gjorde jag min första visit hos utställningens generalkommissarie, fängelsechefen Galkin-Vraski, en gammal hvithårig herre med angliserade manér. Uti den högre byråkratin finner man i Ryssland ofta denna importerade anglicism. Den gör sig bra med sina „shake hands“, sina stränga regler för toalett och sällskapliga former etc. Den gamle herrn hette egentligen bara Galkin, han hade från en ringa tschinovnik tjänat sig upp till „medelgraderna“ inom förvaltningen och gift sig med en äldre rik och förnäm dam af familjen Vraski. Frun, äldre än mannen, hade liaisoner på högsta ort, utverkade, att han fick kalla sig med dubbelnamnet Galkin-Vraski och ledde honom ömt och varsamt upp för byråkratins „golden stair-

caise" emot ärans ljusa höjder. Nu var han öfverdirektör för fängelseväsendet i Ryssland, och det måtte i det landet vara en nobel post, åtminstone borde arbete ej saknas. Intet ondt om mannen för öfrigt, han bjöd mig på en lukullisk middag, men sin kommissarie behandlade han illa.

Den ryska kommissarien „en action" hette Kokovtseff, och är, skulle jag tro, numera finansminister. Han talade franska comme un académicien, var elegant, energisk och arbetsam mera än någon ryss jag hittills känt, en duktig karl och bra kamrat. Bland hans medarbetare var den betydligt slattrige romantikern, poeten, musikern, grefve Sollogub, en berömd faders store son (öfver sex fot). Stackars fan, ett par år senare fick han resa till Sibirien för en testamentsförfalskningshistoria. Det var kanske en tröst för honom att Sibirien, att döma af hvad utställningen gaf vid handen, var äfven ur fångvårdssynpunkt sedt ett „El dorado", och fängelselifvet icke oäfvet. Skada att Dostojeffski och otaliga blodsvittnen tala annorlunda. Verkligheten torde vara diametralt motsatt hvad utställningen försökte att bevisa.

Jag har arrangerat många utställningar och alltid följt trenne grundprinciper: börja i god tid, gör det mesta möjliga själf, och, om det gällde lifvet, se till att på den utsatta dagen för invigningen allt är färdigt. Jag har aldrig haft sekreterare eller kassör, utan alltid själf redovisat för de

betydande summor, som gått genom mina händer. Då de ryska utställningarna arrangeras efter andra principer, åtminstone i det afseendet att det finnes en oändlig stab af medhjälpare, kontrollörer, kassörer och sekreterare, har min metod väckt en viss smickrande uppmärksamhet hos dem. Den skaffade mig äfven Kokovtseffs förtroende och bevågenhet.

En dag när vi frukosterade tillsammans, talade jag om för honom grefve Heidens förbehåll i fråga om den finska utställningen. Ett förbehåll som vållade mig svårigheter. Att få färg och glans på det hela var snart sagdt omöjligt, tukthusarbeten äro som kändt icke vidare måleriska af sig.

— Jag skall hjälpa eder, svarade Kokovtseff, och ett par dagar efteråt hade jag finska vimplar i gult och rödt, vapen, skyltar och namn på hela afdelningen. Egen plats hade jag från början fått, det hela tog sig helt hyggligt ut, men var nog icke efter grefve Heidens recept. När grefve Heiden med Casimir Ehrnrooth kom på inspektion, kunde Brofeldt och jag sanningsenligt säga, att all granlåten var den ryske kommissariens, dabei war nichts zu machen. Jag hade enligt order icke besökt utställningens protektor, prinsen af Oldenburg; jag vill minnas, att icke heller Brofeldt gjort det, vi och Finland skulle anses stå under Galkin-Vraski och icke liksom Sverges, Japans och Frankrikes m. fl. represen-

tanter verka självständigt. När hans höghet inspekterade utställningen, hade jag icke blifvit presenterad, vare sig detta sedan var en händelse eller att grefve Heiden arrangerat saken på förhand. Öppningsdagen nalkades. Vi och Japan voro komplett färdiga. Galkin-Vraski kom till mig — Brofeldt var ej för tillfället uppe — gubben såg generad ut, och till sist kröp det fram att han själf jämte prinsen af Oldenburg ville förevisa vår utställning för deras majestäter. Under sådana förhållanden behöfdes egentligen ej någon presentation.

Med det största lugn i världen kunde jag säga: — det behöfs ej heller, när deras majestäter se mig, hälsa de nog själfva. Och jag riskerade till och med säga: — de känna mitt namn. Jag har sett och talat vid dem många gånger, har varit inbjuden till deras bord, så mig gör det ingenting, men Brofeldt måste presenteras, det går helt enkelt ej an att lämna honom å sido.

Den gamle herrn blef något betänksam. Jag ökade hans obeslutsamhet genom att säga: — om ni eller hans höghet prinsen af Oldenburg presenterar vår afdelning, då är det bäst att noga genomläsa fakturorna. Deras majstäter känna till städer, orter, personer i Finland bättre än någon annan i Petersburg. Det gäller att kunna sin sak väl. Ni vet nog huru Alexander III upptager meddelanden, som ej äro korrekta. Här

finns blott en, som känner dessa detaljer om Finland, och det är herr Brofeldt.

— Kan jag få fakturorna? Han fick dem, originalen nämligen, de starkt förkortade och till ryskan öfversatta hade han redan.

— Men de äro ju på svenska.

— Ja på svenska och finska, det är ju våra språk i Finland, men här är katalogen. Herr Galkin-Vraski blef allt mera bekymrad, hans order måtte emellertid ha varit stränga, han gaf nämligen intet besked, men han skulle tala med prinsen af Oldenburg.

Dagen därpå kommo deras majestäter. Kejsaren stor, mäktig, hufvudet högre än allt folket och vederhäftig som sanningen, kejsarinnan strålande som godheten själf. Det är människor af deras art som låta de monarkiska idéerna och känslorna hos en nation växa i styrka och djup De kommo, omgifna af ett lysande följe. Brofeldt och jag trängdes upp i andra och tredje planet, lyckligtvis fanns där en podest, och vi bestego den, så att vi kunde se och synas. Icke en minut hade kejsaren varit i vår afdelning förrän han sett oss. Jag tyckte mig märka huru han i minnet sökte efter namnet. Plötsligt sade han: — êtes vous commissaire pour la Finlande, Mr Ahrenberg?

— Sire, le commissaire est un de mes compatriotes, och innan jag hann säga namnet öppnades ringen af dignitärer som på ett trollslag,

Brofeldt marscherade fram, trygg och präktig, gubben Vraski skyndade att presentera Brofeldt, som skötte sig som en karl.

Tidigare har jag nämnt, att det roade kejsaren att förvåna sin omgifning med att minnas namn och personer, så äfven nu, ehuru det slog fel denna gång. Han vände sig nämligen plötsligt till Brofeldt och sade: — jag har sett er förut, ni har tjänat vid min finska bataljon i Åbo. Brofeldt var klädd i uniform, som starkt påminde om de finska bataljonernas.

Nu hade Brofeldt enligt en del af svitens åsikt bort hålla med hans majestät, men Brofeldt svarade som saken förhöll sig: — aldrig, ers majestät. Om han talat bättre ryska hade svaret blifvit mera inlindadt i höfliga fraser. Det blef ett ögonblicks paus. — Ja, men ni liknar honom, låt mig se, hvad hette han? Öfversten vid Åbo bataljon? Bremer! — Situationen var räddad.

Medan hans majestät examinerade min hederlige vän Brofeldt, vände sig kejsarinnan till mig: — Jag skulle vilja sända åt hoffröken Oxholm i Köpenhamn mera af det där Björkö-förklädstyget, hon håller på att stoffera ut ett helt rum af finska väfnader — ni ha det väl här?

Ja, det hade vi, det hade väfts i Tavastehus, vi kände hennes majestäts smak. För öfrigt hade jag just nyss haft ett bref från fröken Oxholm.

I detsamma kom kammarjunkaren Oscar Me-

chelin från motsatta sidan in i vår afdelning, blåögd, ljus, charmant i sin guldbeslagna uniform. Nytt hälsande och snackande på dansk, hela processionen höll på att gå åt Häcklefjäll. Hade Carl Tudeer, gamle hederlige lotsen Blomqvist och löjtnant G. A. Nummelin nu varit här, så hade det varit som i Pellinge sund eller Ekenäs skärgård — Farvell, farvell! bjöd hennes majestät, — jag kommer igen en annan gång! Och vi kysste hennes lilla hand, och kejsarn nickade, och hela det pompösa tåget satte sig åter i gång.

Brofeldt redde sig som en herre. Med förbluffande sakkännedom — sådana karlar borde aldrig få dö — besvarade han alla frågor, såg därtill klok, fryntlig och älskvärd ut och gjorde synbarligen ett gynnsamt intryck på majestätet. När det lysande tåget dragit sina färde och jag just axlade min kappa för att gå hem, kom prinsen af Oldenburg, åtföljd af ett par adjutanter till vår kanslilokal. Han vände sig till mig och frågade, hvarför jag ej låtit presentera mig för honom. Jag sade, som sanningen var, att grefve Heiden ej önskade att landet skulle etc. etc.

Det blef ett vidlyftigt „vous savez, vous savez, c'est un malentendu" etc. Så frågade han hvad jag talat för ett språk med kejsarinnan, och med ett „ni skall få höra af mig" skildes vi. I Hôtel de France, där jag bodde, väntade en ung herre på mig med inbjudning till den stora

taffeln hos prinsen af Oldenburg, också han sade sitt „vous savez, vous savez“ etc. Jag var på middagen och fick en så förnämlig plats, att jag skäms för den än i dag. Världen är bra liten i alla fall. Jag hade till granne en ytterst nobel och distingerad lillryss eller polack. Han kände till mig och mina anförvanter i Sverge och kunde säga „min skål, din skål, alla vackra flickors skål.“

Jag skulle ännu ha mycket att berätta från denna tid, om den celebre mr Herbette, om baron Wrangel, om min slarfvige vän Lissanjevitsch, af hvilken jag än i dag har flere bref och hvars älskvärda hustru, född Mathilde Nourac, nu är grefvinna Witte, om furst * * *, som sedan mot lifslång förtegenhet under de mörka åren hjälpte mig i mina många tidningsfrågor, men denna ram är för trång. Må det tillåtas mig att säga, att utom P. A. Brofeldt fröken Mathilda Wrede gaf glans och utgjorde en heder för vår finska utställning, ty den blef en succès.

* * *

Också grefvinnan Heiden inspekterade utställningen. Hon kom hög och ståtlig, i stor stass, iklädd en plommonfärgad sammetskappa, en präktig boa och ägrett i hatten. Med nobla härskarelater ställde hon sina berättigade frågor till mig; berättigade, ty hon var i egenskap af protektris för något välgörenhetssällskap själf

utställare, vill jag minnas. När de berättigade frågorna voro gjorda, öfvergick hon till de oberättigade. För ryssen förefaller det naturligt, men för oss finnar och västeuropéer (ty det äro vi i alla fall) finnes ingenting så föraktligt, ingenting som väcker vår vrede och förbittring till den grad, som orden: „Sedan regeringen genom sina särskilda källor erfarit“ etc. . . Grefvinnan hade genom sina särskilda källor erfarit, att jag dekorerat den finska utställningen med den i tiden celebra och omtalade „pavillon de Tageblatt“, nu ville hon själf se le fameux pavillon

Dagbladsflaggan, denna blomstrande dumhet, som i slutet af sextiotalet slog ut i full glans, som det sades, tack vare min förträfflige vän Anders Chydenius kammarteorier, har ställt till lika mycket förargelse som någonsin föreningen Voima. Vore de två förlöpningarne utplånade ur det allmänna medvetandet, vore vår politiska position säkrare.

Ehuru jag för min del energiskt tillbakavisade påståendet att ha användt flaggan i fråga, började grefvinnan att i satiriska och ironiska ord tala om den finska lojaliteten, och då hon — ehuru hon själf öfvertygat sig om det oberättigade i sina misstankar — ytterligare fortsatte med sitt förklenande af allt finskt, blef jag förargad och förklarade det „lika oriktigt att beskylla det finska folket för illojalitet därför att

några enskilda begått en dumhet, som det vore att beskylla den ryska aristokratin för carbonarism och revolutionära tendenser, därför att en furst Jadziville, grefve Panin och grefve Suboff mördat kejsar Paul I. Nationerna behöfva ej stå till svars för de enskildes förlöpningar eller brott."

Grefve Suboff torde ha varit grefvinnan Heidens farfader, något som jag naturligtvis icke behöfde och icke ville veta. Det ryste till i det plommonfärgade plagget, ägretten vickade, och samtalet tog genast en annan, en älskvärd vändning. Jag beundrade den vackra plommonfärgade manteln, och vi skildes åt i frid och försoning, ja, året därpå gjorde den regerande generalguvernörskan sin visit i mitt enkla tjäll, villan Haga. Hon dog år 1894.

När jag kom åter till Finland, gick jag upp till grefve Heiden med mitt „vous savez" och talade om att jag nog åtlydt hans befallningar, men „les choses ont été plus fortes que moi" — det hela hade gått i en annan gir, som det alltid går gentemot oberättigade och oförnuftiga kraf.

— Jag vet, jag vet, sade grefven, jag vet också, att ni inför kejsaren kallat mr Brofeldt compatriote.

— Nå, men är han det då icke?

— Nej, vi äro alla hans majestät kejsarens undersåtar, ergo äro vi alla ryssar. Det finnes

ej inom hans majestäts rike några andra com patrioter.

Från det hornslutet kom han nùmera ej.

— Men man talar ju om finska infödingar till och med på ryska.

— Ja, ja, det blir som jag sagt, jag proponerar er ej till någon belöning för den här utställningen.

— Jag tackar ers excellens, det vore också för mycket för så litet besvär.

Han var icke långsint. När den hygieniska utställningen under storfursten Paul Alexandrovitschs beskydd löpte af stapeln i St. Petersburg 1894, blef jag åter kommenderad till tjänstgöring. Det gick nu till vår och grefve Heidens belåtenhet med mindre slitningar och förargelser. Då min essai emellertid blir väl lång, vill jag förbigå denna episod, för att måhända senare uti annat sammanhang återkomma till den.

Grefve Heiden hade för öfrigt vid uppnådda sjuttio år och sannolikt äfven genom medvetandet att ha inslagit en annan riktning än den af Finlands konstitution utstakade blifvit så förändrad att han kunde kallas en bruten man. Den sympati, som tidigare ägnats honom i Finland, gick definitivt förlorad, då han 1891, påverkad från S:t Petersburg, såsom motvikt mot senatens förslag till kodifierad grundlag afsände det ryktbara „förslaget till reglemente för styrelsen af Storfurstendömet Finlands län". Detta förslag, skrifvet

af en obetydlig tschinovnik vid ett ryskt ministerium (sedermera hållen för ett stort ljus), var såsom kändt så abnormt och rättsvidrigt, att det kan betecknas såsom kulmen af hvad den tidens finskfientliga politiker åstadkommit. Det har lyckligtvis hamnat i något arkiv.

Den engelska makten i Indien hvilar ytterst på den immorala principen divide et impera. Genom att hetsa mohammedaner mot hinduer, braminer, parser och buddister, genom att begagna urrasen, draviderna (tamilfolket) mot de inflyttade mongolerna och iranerna, ställa klass mot klass, språk mot språk, har Englands välde hållit sig i öfver hundrade år orubbadt. Gentemot denna omoraliska grundprincip finnes en ursäkt, den som läses mellan raderna i hela Rudyard Kiplings förtjusande novellistik: det vore ändå värre om principen icke tillämpades, om alla dessa raser och folk finge sköta sig själfva.

Finland är intet Indien, det är sant, men Ryssland är icke heller England. Andligen lefver emellertid den ryska makten i vårt land numera på ofvannämnda princip. Dess immoralitet har icke Rudyard Kiplings ursäkt tillhands. Grefve Feodor Logginovitsch Heiden är uppfinnaren af „divide et impera" för Finlands vidkommande, det hade blifvit hans princip. Det var han, som hos oss ställde språk mot språk, det som utan lag kunde göras för finskan kunde sedermera utan lag göras för hvad språk som

helst, och under det gräl, som häraf uppstod, slank ryskan åter in. Grefve Heidens efterföljare utvidgade principen, blåste upp genom sina spioner och tatariska skärslipare det uti alla länder lätt antända klasshatet, och då klassgränsen hos oss råkar sammanfalla med ras- och språkgränsen, blef den närmaste följden att klass-, ras- och språkhatets små lågor slogo ut i en enda stor flamma. I den branden är det fara värdt att den handfull svensktalande vi numera ha i vårt land går under. Men huru det i sådant fall går, det blir nästa generations sak. För min del är jag pessimist. Tills dato har intet finskt folk i världen styrt sig självt. Själfva språket saknar ju ord för begreppen konung, jarl, marsk, furste, och icke torde enkammarens enkla element besitta större förmåga i styrandets svåra konst än deras förfäder.

— — — — — — — — — — —

Uti det heidenska huset var Carl Tudeer numera, sedan han blifvit enkling, en snart sagdt daglig gäst, och jag vill ha det pointeradt att han, när han tömt äregirighetens bägare och satt vid maktens rågade bord, gjort allt hvad han kunnat för att värja oss och vårt land mot de inbrytande olyckorna, men han hade själf försvårat sin ställning genom att tidigare ovarsamt uttala sig om våra offentliga personer och institutioner. Själf verksam, ifrig, företagsam, framhöll han strängt indolensen hos våra myndighe-

ter, och det hade varit väl om det stannat därvid. Nervös till temperamentet, hade han stött sig med många af sina vänner . . Hans fylking glesnade, medan motparternas tätnade — den finska under Yrjö-Koskinens osympatiska, men konsekventa ledning, den ryska under Pobjädonostseffs osynliga, men fruktansvärda anslag. Yrjö-Koskinen var en persona grata hos grefve Heiden. — Det tror jag, sade en rysk man, som väl kände till våra förhållanden: fennomanerna resa äreportar och bränna rökoffer för honom, svekomanerna hålla föredrag i statsrätt för honom. Att välja mellan Yrjö-Koskinen och den andre är icke svårt.

En dag kom dock, när fordringarna däruppifrån blefvo grefve Heiden för starka. Han som en gång sagt, att han med stort intresse läst „Précis du droit public du Grand Duché de Finlande", han som en gång tagit oss öppet i försvar mot „Moskoffskija Vjädomosti", han som ännu kort före penitentiärkongressens dagar högt berömde Henrik Borenius' „Akter (på ryska) för belysande af Finlands ställning", hade nu lämnat oss i sticket; men till slutmålet ville han icke gå. Vår sol gick ned allt mer och mer, den stora köldvågen från synoden och generalstaben bredde sig ut öfver Finland. Stormcentrum tätnade. Ännu skulle några år förgå, innan det bröt lös, men horisonten var mörk och dyster. Två af stormfåglarna voro komna, om

också asfåglarna ännu ej voro här. Grefve Heiden afgick 1896, erhöll afsked 1897 och dog i Tsarskoje Selo 1900 den 31 augusti. Tre år senare dog baron Yrjö-Koskinen och ett par år därpå Carl Tudeer, två finska män, af hvilkas arbete han begagnat sig ofta, af hvilkas fel och brister än oftare. Hade grefve Heiden dött tio år tidigare, så hade det finska partiet måhända kunnat tala om en ny „grefvens tid", d. v. s. på finska om „kreivin aika", och vid det här laget hade det säkert funnits en staty till, på hvars postament man på finska läst något om „ . . . och landet med mig väl tillfreds".

Jag såg grefve Heiden, så vidt jag minnes, för sista gången 1894, den undersköna 29 april, då vi vid vårljus men i sommarvärme aftäckte Alexander II:s monument. I egenskap af expert i frågan om platsen, postamentet och de olyckliga kandelabrarna var jag bjuden att öfvervara aftäckningshögtidligheterna. Ett par timmar innan dessa vidtogo blef jag plötsligt kallad till grefve Heiden för att lämna upplysningar om den medalj regeringen låtit prägla öfver tilldragelsen och till hvilken medalj jag komponerat ritningarna. Grefven var orolig för olämpliga demonstrationer och i högsta grad förargad öfver att en af de förnämsta talarne vid festen var L. Mechelin.

Året 1902 hade jag nåden att tala vid hennes majestät enkekejsarinnan, höra henne tala

om „de lyckliga dagarna, då . . . ", och glädjen att återse den älskvärdaste af grefve Heidens döttrar, fröken Olga, och höra henne glad och rörd till en gammal finsk väfverska säga: „minä muistan ja minä rakastan Suomia". Detta och mycket mera till sades då i Tauriska palatset, där riksduman nu håller på att förbereda lyckligare dagar för Europas olyckligaste folk.

Fästningsarkivet i Viborg.

HELGO
ZETTERVALL

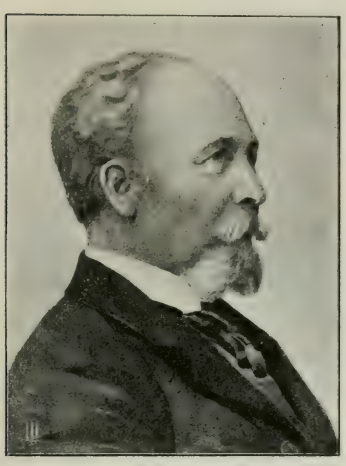

Helgo Zettervall.

Helgo Zettervalls namn var bekant för mig allaredan under mina lyceiår. Då dessa förflöto i Viborg, är sakförhållandet ett visserligen obetydligt, men intressant bevis för huru försvenskad denna stad blifvit under den generation, som lefvat i Östra Finland efter dess återförening med fäderneslandet 1811.

Min fader följde med intresse Lundadomens restauration. Han ägde K. G. Brunius konsthistoriska skrifter om Skåne och dess metropolitankyrka, han fick del af den mångkunnige mannens arga polemiska artiklar och skrattade så att tårarne runno för hans kinder, när han berättade anekdoter om striderna mellan Brunius och hans vedersakare. Två af dessa anekdoter minns jag än i dag. Den ena lydde: någon frågade Brunius, som veckan om uppehöll sig i domkyrkan, om han var där också om söndagarna. „Fan ska gå i kyrkan om söndagarna och inte jag“, blef svaret. Det är att märka att

Brunius var präst, t. o. m. prost. Den andra anekdoten är af den natur, att den ej kan tryckas. — Frågade man kära far något om Kasan- eller Isakskyrkan i S:t Petersburg, så visste han om dem absolut ingenting. Petersburg låg dock „inför våra fötter", till Malmö däremot var det dåförtiden väl fjorton dagars resa. Det är sant som säges i „Den höges sång":

„— till god vän
Går det genvägar,
Om han än fjärran vore —"

Antagligen läste jag som yngling Brunius böcker, ty när jag 1873 kom ned till Skåne, tycktes mig orter, namn, kyrkor så förunderligt bekanta. Jag hade, förstås, vid akademin i Stockholm hört talas om Lundadomen och hos en kamrat, skåningen Dahlbom, sett flere teckningar af densamma, jag hade hört Scholander fara ut mot „den gamla draken, gudsmannen och bönhasen Brunius" och hört honom uttala sin beundran för Zettervalls verk. Hvad Scholander tänkte om och hvilka känslor han hyste för Brunius, det ser man för öfrigt af hans bref till Säve och Estlander. Zettervall, mindre liflig och mindre meddelsam än Scholander, har jag aldrig hört fälla ett ohöfviskt ord om denne sin, jag vill ej säga store, men betydande motståndare. Dock, jag skall ej gå händelserna i förväg.

* * *

Sommaren 1873 hade jag studerat domkyrkan i Lund, aftecknat några af dess detaljer, beundrat dess plananläggning och sköna proportioner och kunde därför med godt samvete säga, att jag kände den tämligen väl. Några år senare träffade jag vid den oförgätliga Michael Angelo-festen i Florens den distingerade danske arkitekten, etatsrådet och kammarherren Ferdinand Meldahl. Han var nämligen vid de internationella högtidligheterna i blomsterstaden representant för Köpenhamns akademi. Under de sju à åtta dagar vi voro tillsamman blef det ofta tal om Lunds domkyrka och restaureringsarbetet därstädes.

„De danske“ äro i allmänhet inbundna i sitt umgänge med svenskar; med icke-svenskar föra de ett öppnare språk. Hvad man då får höra af dem om grannarne norr om Sundet är uttryck för något, som i tiden varit nationalhat, sedan blivit animositet, och sist öfvergått till en af politiska och ekonomiska skäl nödtvungen, långsamt skeende sammanslutning, som, om den olyckliga tveksamheten i Karl XV:s politik 1863 ej funnits, måhända skulle öfvergått till en varmare känsla af samhörighet. Bottensatsen i deras tal är och förblir, för så vidt jag lärt mig känna dem, en orubblig öfvertygelse att Sverge visserligen är stort och svenskarne „svaert mange“, men att detta också är allt hvad de äga i företräde framför Danmark och danskarne.

Den andliga öfvervikten och — till min förundran — särskildt den moraliska, antages vara på danskarnes sida, och detta antagande blir för dem visshet, då det gäller konst. Denna tro har varit allrådande åtminstone ända till den senaste stora svenska konstutställningen i Köpenhamn, då den danska tidningspressen och den danska allmänheten för första gången och till sin stora förvåning blef rubbad i denna sin fiktion. En typisk representant för detta danska åskådningssätt visavi Sverge och svenskarne var Ferdinand Meldahl, imponerande genom en sällsynt gedigen bildning i förening med kunskaper. Kunskaper och bildning höra ju ej alltid samman, man finner ofta mycket bildade, men föga kunskapsrika kvinnor, och ofta män, om hvilka det motsatta gäller. Tack vare en hög grad af spiritualitet och eloqventia corporis var Meldahl en person, på hvars uttalanden man aldrig tröttnade. Då, utom Meldahl, den danske konsthistorikern Julius Lange, konstnären Pietro Krohn och grefve Georg von Rosen hörde till den lilla nordiska kohorten i Florens, kan man förstå, att frågor rörande konst, stil och konstnärer mest sysselsatte oss. För öfrigt: hvad annat skulle man väl intressera sig för i Florens, den moderna konstens vagga?

Julius Lange studerade vid denna tid Michael Angelo, medborgaren-frihetshjälten, och sökte därför särskildt upp Fiesole och San Miniatos

höjder, där den väldige i tiden utfört befästningsarbeten under striderna mot de kejserlige. En dag kom jag med det nordiska kotteriet till Fiesole, till den berömda basilikan San Miniato al monte. Det blef tal om romaniska kyrkor i norden, om deras mellantak af trä (Viborg i Danmark) och hvalf (Lund m. fl.). Detta gaf mig anledning att ge luft åt min beundran för Helgo Zettervalls verk i Lund. Jag blef emellertid i högsta grad förvånad och äfven förargad, när Meldahl med gränslös öfverlägsenhet utbrast: „ja, vackert är det nog, men det är nu egentligen gamle N. Höyens förtjänst.“ Han förtäljde, att Zettervall ett tiotal år tidigare kommit till honom, Meldahl, beklagat sig öfver det bruniuska partiets i Lund trakasserier och bedt Meldahl yttra sig i fråga om ett projekt, som Zettervall uppgjort till restaurering af den forna metropolitankyrkan i Lund. Meldahl hade då, upptagen som han var af andra värf, sändt Zettervall till N. Höyen — —. Ja, så följde en lång och invecklad resumé öfver huru detta ärende bedrifvits. Hufvudsumman var att Meldahl höll före, att dansken N. Höyen var den andliga motorn för denna svenska byggnadsangelägenhet. Det hela slutade med ett: „svenskarne kunna aldrig tåla öfverlägsenhet hos de sina, icke ens verklig öfverlägsenhet; på hvad det beror vet man ej så noga, själfva säga de, att det kommer sig af afund“. Om allt detta skrifver jag i ett långt bref till min

fästmö den 20 september 1876 och tillägger, synbarligen helt afsnoppad och förargad: „Om han, Meldahl, icke vore så oerhördt öfverlägsen, förnäm och gammal, skulle jag gärna säga honom både det ena och det andra, men som det nu är, är det bäst att tiga.“ — För öfrigt minns jag en viss inskrift i Riddarholmskyrkan, jag tror på det Gustavianska koret, som säger ungefär detsamma som Meldahl den gången yttrade.

Opponera mig emot den myndige danske herrn kunde jag ej, men jag gjorde som Maria: jag gömde orden i mitt hjärta och mindes dem som ett fullödigt uttryck för danskt sentiment i fråga om Sverge och svenskarne.

* * *

Sommaren 1888 förunnades mig den oförgätliga lyckan att med min gamle vän och gynnare, arkitekturmålaren och vicedirektören för Köpenhamns akademi Heinrich Hansen beresa Jutland från Aalborg till Ribe. Hansen inspekterade landsdelens mest betydande minnesmärken. Jag följde med och tjänstgjorde som den gamle, älskvärde mannens frivilliga skrifbiträde. Hela resan varade åtta dagar.

Bland det myckna jag sett i världen höra dessa jutländska vyer till det vackraste, det mest oförgätliga. Några mer gripande än morgon-

och aftonbelysningen öfver det danska hedlandskapet kan man knappast få se. De stora vidderna, den blommande ljungen, det flammande morgon- och aftonljuset, som i breda floder i guld och rödt flöt öfver den i enkla, men vackra och stora linjer tecknade terrängen, den milda tystnaden öfver landet — allt stämde sinnet till andakt. Ack, härliga sommardagar på Jutlands hedar, huru gärna ville jag ej återupplefva eder än en gång! Gamle Hansens sagor och historier om striderna på Grathe hed, dansen på Ribe bro, hedfolket, nattmansfolket, som i tiden bodde här i enstaka gårdar på heden, gårdar, som hade underliga, fantasin eggande namn — de hette Etthus-, Tvåhus- eller Trehusgården . . .

När vi sedan kommo till det gamla danska Viborg, som jag sedan barnaåren längtat att få se, och trädde in i den sköna, i granit uppförda domkyrkan, talade Hansen om att N. Höyen dirigerat hela restaurationen af denna kyrka och att denna restauration var att anse som en total ny- och ombyggnad: här funnes ej sten på sten af det gamla *). Med ett visst vemod tycktes

*) J. D. Ussing säger i „Av mit Levned", sida 161 (återgifvet på svenska): „Den 10:de september blef den återuppförda Viborgs kyrka invigd. Höyen hade också en svår kamp emot dem, som ville hålla på de gamla murarna, de påstodo, att när man tog dem helt ned, för att resa dem af varaktigare stoff, vore det icke mera den verkliga Viborgs kyrka — — — Som om det varit det döda stoftet och icke den lefvande kraften det kom an på."

han finna, att hvarje doft af medeltiden var bortblåst från detta tempel.

När jag då, hvilket låg närmast till hands, tog domen i Lund till tals, svarade han lifligt — det hörde eljes ej till hans temperament —: „denna (Viborgs) restauration är vida mer radikal än den Höyen och Zettervall gjort i Lund, där ha de ju bevarat, ja, t. o. m. upprest nya spetsbågshvalf; gotik i en romanisk kyrka!"

Där hade jag det igen! Men nu kom det ej från en dansk nationalist af blåaste blod, utan från en trohjärtad, enkel konstnärssjäl, och nu var jag böjd för att tro det.

Men när jag så några år senare talade med mina svenska vänner om den frågan, så visste de om saken ingenting. Den då bäst underrättade, dåvarande riksantikvarien Hans Hildebrand, höll före, att talet om Höyen var vanlig dansk öfverlägsenhet, att man naturligtvis uti en slik fråga rådgjort med danska arkitekter, ty Lundadomen var ju från början dansk, men att saken för danskarnes vidkommande stannat vid öfverläggningar.

Så blef jag personligen bekant med Helgo Zettervall. Bekantskapen inleddes på ett icke alldeles vanligt sätt. En svensk korrespondent K. R. hade 1894 i „Nya Pressen" skrifvit en för Zettervall ytterligt nedsättande korrespondensartikel. Mot K. R:s gemena insinuationer uppsatte jag en protest, som, underskrifven af mina

kolleger Th. Höijer och Th. Decker (den sistnämnde Zettervalls gamle vän), infördes i „Nya Pressen". Emot denna vår protest hade herr K. R. intet att säga. Tacksam, ja, rörd öfver denna kollegiala handling, skref Zettervall ett bref till Decker, i hvilket han bland annat sade, att han var „van att bli förtalad, ja, beljugen, såsom alla de, hvilka ej böja sig för den i grund och botten lumpna allmänna opinionen". Han tackade sina finska kolleger varmt, dess hellre som han just vid denna tid drogs med stora slitningar och allvarliga ledsamheter i frågan om Helgeandsholmens bebyggande och i allmänhet till följd af sina mot den allmänna opinionen stridande åsikter hade fullt upp med antagonister, ja, ovänner.

Närmast med anledning af denna protest gjorde jag året därpå Zettervalls bekantskap på en middag hos en ungdomsvän, riksbankens ombudsman Wilhelm Montelius. Jag blef bjuden till Zettervall på en solenn middag, vid hvilken han förnyade sitt tack till de finska kollegerna ännu en gång. Från den dagen voro vi bekanta och korresponderade med hvarandra. Hans första skriftliga meddelande fick jag mottaga någon tid efter middagsbjudningen. Här dess innehåll:

„Allmänna opinionen.

Den föddes i lönligt och lösligt förbund,
Dess far var herr Prat, dess mor fröken Pladder,

Den döptes i löndom en midnattsstund,
Och store herr Lögn stod själfskrifven fadder.

Den växte sen hastigt, blef myndig och stor,
Till stadsfiskal blef i riket den tagen.
Men icke blott detta, som vittne den svor
I mål, där den dömde själf emot lagen.

Dess käraste syssla var bödelns dock.
Okänd, maskerad, i blodröd rock
Den skötte med fröjd om exekutionen.

Du sett den mångsysslande gumman nog,
Där fram kring torg och gator hon drog,
Dess namn är *allmänna opinionen.*"

Jag besökte Zettervall då och då, dels i hans hem, dels i öfverintendentsämbetet, en gång i hans lilla, anspråkslösa, men förtjusande belägna villa vid Saltsjön, Hamndalen, inklämd uti en grönskande skrefva af Södra bergen.

Då jag gjorde Zettervalls bekantskap, var han 64 år gammal. Han hade från en ringa ställning i lifvet arbetat sig upp till den första platsen, icke blott i socialt, utan äfven i konstnärligt afseende, i sitt yrke. Uti frågor, som rörde den romaniska stilen var han, sedan N. Höyen gått ur tiden, en obestridd auktoritet. För öfrigt var det ett nöje att tala med honom, ej blott i yrkesfrågor, utan äfven i allt mänskligt, ty han var ingen eftersägare, utan en självständig människa. Naturligtvis kommo vi att

tala om hans lifs storverk, domen i Lund, och hans danska kollegers tankar om den saken. Han tog deras yttranden med ro och skänkte dem ett sardoniskt löje; hvad han sade, därom senare.

Som arkitekt var han sitt lands och sin tids mest betrodde. Sedan Nikodemus Tessin hade ingen svensk byggnadskonstnär varit med om att lösa så stora nationella uppgifter i byggnadskonsten som han. Hvad detta vill säga förstår den, som inser eller anar byggnadskonstens nationalhistoriska betydelse, det som gör den till en spegelbild af folklifvets organisation. En konstfilosof har sagt: „efter samma dunkla schema, hvarefter folket bygger, anlägger det också sitt samhälle, sin stat, alla sina kulturformer". Han var den ende (äfven Scholander inberäknad), af sitt tidehvarfs byggnadskonstnärer, som icke blott i ord stred mot den schablonerade renässansen. Han hade, det sade han själf, delvis genom Brunius lärt att akta och älska de äldre historiska stilarna. Under arbetet med Lunds domkyrka hade han, en af de få, snart sagdt den ende under dessa år, förstått vikten af det äkta materialets användande i konsten. Uti allt hvad han skapat, i hvad stil det än var, renässans eller gotik, fanns en personlig not. Där fanns en rytm och en ton, som klingade igenom hans skapelser och ljöd med manlig klang, något

hård, stundom sträf, kanske något självmedveten — i alla fall icke mer än tillåtligt.

Till Skåne kom vestgöten Zettervall (han var född 1831 i Lidköping, där hans fader var handlande) direkte från akademin 1860. „Jag var vid denna tid", sade han själf, „icke alldeles grön i praktiken, jag hade redan varit med om att restaurera en kyrka, Vesterås domkyrka, och när jag nu gick där nere i den helige Laurentius dom och såg eländet: sträfbågar, som tryckte in hvalfven och en alldeles uppluckrad grund — då förstod jag, att här hjälpte inga halfmesyrer".

I åtta år höll han på med förstudierna till frågan. Omsider vidtog arbetet 1868 (samma år erhöll han pris för en protestantisk katedral i Berlin) och fortgick oafbrutet i tolf år.

Den lilla lärdomsstaden där nere tyckes ej varit rymlig nog för två så målmedvetna och oböjliga naturer, som Brunius och Zettervall. Den förre, som då Zettervall kom till Lund var 68 år, hade i tre decennier skrifvit sina postulat om domen i Lund. Besjälad af uppriktig värme för den minnesvärda byggnaden och sin fäderneprovins' konsthistoria, hade han i åratal stukat domprostar och biskopar, landshöfdingar och kongl. majestät, ja, t. o. m. intendenten A. Nyström *). Nu kom den trettioettårige „konduk-

*) Se bland annat 15:de kapitlet i hans i många afseenden förträffliga bok „Nordens äldsta metropolitankyrka". Med en stilla självförnöjelse berättar han om diverse sorg-

tören, uppsvensken Zettervall" — så plägade Brunius kalla honom — och tog midt för Brunius, näsa hand om Skånes stoltaste minnesmärke. Det kunde den gamle ej smälta.

Brunius, sade Zettervall, var af den art „att man antingen måste lyda eller brytas, stå eller falla, något annat val gafs ej. Hvarken saken själf eller min natur tillät mig falla undan för hans maktspråk och hans ringa omsikt, ty insikt, det hade han." Följden blef att kriget genast kom i gång och fortgick tills Brunius 1869 dog och „testamenterade sitt hat och sina principer åt nästa generation och hela raden af klena handtverkare".

Hvad gällde då striden?

I tekniskt och estetiskt afseende stodo de båda motståndarne i stort sedt på samma grund. Hvad skilde dem åt utom den personliga antagonismen?

Innan vi kunna besvara denna fråga, måste vi nämna några allmänna ord om restauration af forntida byggnader.

I Frankrike, där restaurationsfrågorna först togos upp redan under Ludvig Filips tid och där de alltid särskildt intresserat det högre prästerskapet*), är numera lagen af den 30 mars 1887

---

lustigheter och åtgöranden, man ser hur han står bakom det hela, dirigerar spektaklet och låter sitt starka jag göra sig gällande t. o. m. i Stockholm.

*) Jfr. „Människor som jag känt", II, Kardinal Bonnechose.

och reglementet af den 3 januari 1889 normgifvande uti denna fråga. Enligt dessa stadganden äro alla franska minnesmärken och konstföremål, som äga ett historiskt eller konstnärligt intresse, inregistrerade. Inregistreradt byggnadsverk eller föremål får ej restaureras, repareras eller underkastas någon som helst förändring utan ministerns för de sköna konsterna hörande, oberoende af om konstverket eller byggnaden tillhör stat, departement eller församling, ja, i vissa fall t. o. m. om det tillhör privatperson. I Frankrike är likväl frågan om restauration af en byggnad en jämförelsevis enkel sak. De franska monumentala byggnaderna äro nämligen i de flesta fall färdiguppförda inom en generation, eller åtminstone inom en kort tidrymd. Därtill kommer att motstycke till dem för det mesta finnes uti hvarje departement, förebilder till detaljerna och säkra traditioner åtminstone i närmaste provins.

När den berömde Violet le Duc tog ihop med att restaurera Notre Dame i Paris, konstaterades att den väldiga domen med sina hundradetal statyer och reliefer, påbörjad 1163, blef på tornen när, som än i dag ej äro uppförda, färdig 1235, således inom 72 år, och att kyrkans arkiv lämnade nödiga hållpunkter i fråga om en mängd detaljer. Annorlunda är det med de nordiska minnesmärkena. De kunna vara grundlagda i romanisk tid, få ett stänk af gotik, lysa upp i förnyad glans i Vasarenässans, totalt för-

falla, förändras till kronobrännerier för att åter komma till ära och värdighet i form af muséer eller arkiv (Kalmar slott, Åbo slott). Eller, som Åbo domkyrka, grundläggas af en katolsk biskop (Thomas), medan Gregorius X var påfve och Birger Jarl styrde landet, samt tillbyggas i oändlighet under seklernas gång. Säkert är, att Åbo domkyrka ombyggdes ännu då en ortodox kejsare regerade i Finland och Carl Engel var envåldsarkitekt i detta land. Man skall i denna kyrka finna spår af alla smakens svängningar från 1229 till 1840 och ännu litet därtill. Att restaurera en nordisk storbyggnad — därtill erfordras öfvermänskligt vetande och urskillning, och besutte någon dessa två egenskaper, skulle han i alla fall misslyckas, så mycket mer som nordens folk för närvarande ej ha någon egen utpräglad stil. Hade vi en sådan, skulle vi göra som Vasarne, restaurera och bygga i den, det vore det enda rätta.

Fällande detta generella omdöme om de nordiska byggnadsverken, anser jag mig dock böra medgifva ett undantag: Lunds domkyrka. Den är nämligen till alla väsentliga delar färdigbyggd under mindre än 65 år, under en enda konstperiod, det är under inflytande af en allrådande stil. Motstycken till den, icke i storhet och prakt, men i stil finnas i Dalby och Viborg (Danmark). Det är den enda romaniska kyrka i världen, hvars arkiv ger jämförelsevis säkra

uppgifter om dess tillkomsts viktigaste data och dess föregående restauratörers största dumheter. Den var således ett tacksamt ämne för en lärd, energisk och snillrik arkitekts — och allt detta var Helgo Zettervall — sjudande skaparlust. Han ställdes i Lund inför en likartad uppgift som Violet le Duc i Paris. Men hvilken skillnad mellan de två! Det tacksamma Frankrike har gjort allt för att ära sin stora byggnadskonstnär och prisa hans verk *), medan man i Sverge gifvit Helgo Zettervalls verk det möjligast snäfva erkännande, hånat och skymfat hans namn och tålt, att snart sagdt hvem som helst fått svärta hans minne med ovederhäftigt tal. Det är som Meldahl sade: „man lider ej självständiga män i Sverge **).

Om vanrestaurationer i Sverge och hos oss kunde man skrifva böcker, men åtminstone i fråga om Lunds domkyrka kan man säga, att „den puristiska princip", som där följts,***) icke

---

*) Missljud hördes nog öfver dess dekorationsmålningar, men de tystnade snart.

**) Herr Lauritz Weibull har i „Studier i Lunds domkyrka" (1906) farit fram med Zettervalls verk och minne, icke blott strängt, men äfven med märkvärdig brist på historiskt sinne. Uti nämnda arbete ingår för öfrigt en hel del väl subjektiva uttalanden och lösa gissningar om domen i fråga. Jag hänvisar för öfrigt till herr R. Wåhlins kritik af boken i fråga i „Kult och konst" 1907.

***) Arkitekt F. B. Boberg inlämnade 1902 till kongl.

blott låter försvara sig, utan äfven i praktiken varit den enda utförbara. Men innan vi gå vidare böra vi ge en kort historik öfver domen i Lund.

* * *

Dess historia är i allra största korthet som följer.

Grundlagd före år 1086, medan Knut den helige regerade, uppfördes den af en arkitekt Donatus och en stenskärare Regnerus. Den förre, en stort tänkande man, tyckes icke ha varit lika tekniskt som konstnärligt förberedd för byggnadsföretaget: kyrkan var från början „illa funderad". Om den senare kan man måhända säga detsamma: det material han valde var af lös konsistens.

Det verk de två utförde var emellertid i betraktande af tiden nära nog ett underverk. Före Knut den heliges död — han blef ihjälstucken 1086 — hade domen hunnit en viss höjd öfver marken, ty, heter det i ett af kung Knuts gåfvobref till kyrkan i fråga: „Ecclesia sancti Laurentii nondum perfecta." Först under biskop Asger, som af påfven Pascalis II blef utnämnd till

---

akademin för de fria konsterna en framställning om „huruvida icke skäl förefinnas att i väsentlig grad skärpa nu gällande bestämmelser och förordningar rörande restaurering af gamla byggnader — — —."

hela nordens primas och ärkebiskop i Lund, blef kryptans sista altare invigdt 1131. År 1145 kunde hela kyrkan konsakreras åt den helige Lars och jungfru Maria. Fullbordad på omkring 60 år, hade den antagligen blifvit öfverhvälfd med fyrdelade rundbågshvalf, hvilket antagande jag ber läsaren särskildt observera.

Intet anger nämligen, att domen i Lund skulle, som kyrkan i Viborg, haft trätak.

Ingen forskare, hvarken Brunius, Zettervall eller Seesselberg, har erkänt det, men herr Lauritz Weibull talar om saken frankt och säkert, (se hans o. a. artikel, sid. 45).

Om man betänker, att allt detta skedde före begynnelsen af vår egen finska historia och att det i dag som är icke skulle finnas många hos oss, som löste en uppgift af den art, som Donatus och Regnerus gjorde i Lund redan förrän den helige Erik döpte vid Kuppis källa, så förstår man, att det är med en viss bäfvan och vördnad en finne träder in i denna nu åter så sköna helgedom.

„Elden har varit en större fiende för de nordiska kyrkorna än djäfvulen", sade Zettervall. Domens tak nedbrann 1234, de nedfallande taksparrarna och vattnet skadade hvalfven, hvilka nu från en höjd af ungefär två meter från anfanget byggdes om. Dessa de ursprungliga rundbågshvalfvens anfang finnas kvar än i dag. Vid tiden för de nya hvalfvens uppförande hade emellertid den allmänna smaken i Europa än-

drats. De romaniska idealerna voro förbleknade. I hjärtat af Frankrike, Isle de France, hade födts en ny stil, gotiken. Med blixtens hastighet hade dess realistiska ornamentik, dess smäckra konstruktioner sökt sig ut i världen och till en början i form af en öfvergångsstil nått norden och Lund. Sedan kommo ytterligare en del stjärnhvalf i gotisk stil öfver tvenne af de västligaste hvalfven i mellanskeppet. Då det stora restaurationsarbetet vidtog, funnos hvalf af alla möjliga slag i kyrkan. Då hvalfven, mest till följd af svaga bärare, visade böjelse att trycka murarna utåt, tillkommo illa beräknade, sällsynt fula sträfpelare och ungefär samtidig med dem några spetsbågar och andra rent gotiska former å fasaden. Då templet emellertid allt fortfarande förföll, tillkallades den holländske eller vestfaliske skulptören Adam van Düren.

Liksom den lägre art af gaya scienza, som hvarje folk tyckes behöfva än i dag, i norden skötes af ambulerande, för det mesta tyska och italienska gatsångare, harpspelare, akrobater, vandrande orkestrar o. s. v., så var det äfven under medeltiden och renässansen i norden — också den tog sina konstnärer och tekniker från de två länderna. Brezzilesi, da Porta, bröderna Parr äro representanter för de förre, Richter, van Freiburg, hofpoeten Mollerius och framför allt Villem Boy för de senare. Den tidens konstnomader höllo sig emellertid icke endast till ga-

tan och torgen, utan mottogos äfven i hofvets salar, ja i konungens förmak. En sådan konstnomad var Adam van Düren. Liksom medbröderna använd inom alla de tekniska konsterna, öfvergick äfven han antagligen till fortifikationen. Egentligen skulptör, ersatte han dessutom en hel akademi *d'inscription et belles lettres,* ty utom sina tåleliga reliefer högg han in, där det passade sig, ja, äfven där det ej passade sig, sina visdomsord *) Denne man införde en mängd stilvidriga och tekniskt opålitliga konstruktioner. Det var han, som uppsatte den i tiden så omskrifna törnekransen, små gafvelröst längs korets tak. Allt hvad mannen gjort i ren konstruktion (och man känner det ganska väl) är tämligen värdelöst och den stora kontreforten öfver kyrkans sydöstra hörn rentaf löjlig.

Men ännu så sent som 1768 skulle det dyrbara templet skandaliseras. En major vid fortifikationen, som bar det lustiga namnet Weduvar, slog ned dess gafvelröst och byggde om det stora kyrktaket i stil med hvad vi i Finland kalla ett gammaldags herrgårdstak **). Emellertid förföll kyrkan det oaktadt allt mer och mer

---

*) Som prof på mäster Adams esprit, må här återges en af hans sentenser i Lunds domkyrka. „Den hungrande lusen biter fåret, det är visst, Gud bättre, det får som skorfvigt är", etc.

**) Brunius kallar detta med rätta „en dårskap", försvarad med „enfaldiga skäl". Herr Martin Weibull säger, då

så att den, om Brunius ej kommit i god tid, skulle blifvit en ohjälplig ruin.

Enligt Zettervalls åsikt voro orsakerna till förfallet, utom ett löst och dåligt material och rent tekniska fel, trenne och djupt gående.

Så länge ek- och bokskogarna betäckte större delen af Skånes jord, sögo trädens rötter upp markens öfverflödiga fuktighet. När skogarna höggos ned, fick flödvattnet i det platta landet icke aflopp och inverkade skadligt på alla grundförhållanden i Lund och i hela denna del af Skåne. På det kalhuggna Jutland bildades af samma skäl dels hedar, dels mossar.

Då Skåne blef svenskt, försvann en mängd stormansfamiljer ur landet, och med dem försvunno de band, som alltid förenat hierarki och aristokrati; minnena, traditionerna, grafvarna försummades, pietetskänslan, den som framkallar och vårdar kyrkorna, svalnade. Den inflyttade svenska inkräktaradeln och de svenska prästerna bundos af inga släktminnen, af inga nedärfda traditioner vid den gamla kyrkan, uppförd i en, för dem numera obegriplig och därför antagligen motbjudande stil.

De många restauratörerna hade alla sökt värn emot förfallet icke i de ursprungliga kon-

---

han räknar upp Zettervalls förmenta syndaregister: „det brutna tak kyrkan hade ersattes med det nu förefintliga“. Synbarligen hade herr Weibull velat behålla denna Weduvars dårskap.

struktionernas egen bindande kraft, utan i yttre själlösa stöd, enorma bindjärn och stöttor, löjliga kontreforter på alla möjliga ställen, konstruktioner, som förr eller senare, i stället för att hjälpa, måste stjälpa det hela.

I början af senaste seklet var katedralen i det skick att, liksom prästerna på Gustaf Vasas tid skrefvo till konungen, att „kyrkorna falla öfver dem", domkapitlet i Lund hos Carl XIV Johan anmälde, att något måste göras, ty domen i Lund hotade att blifva en ruin. Så kom 1837 hjälpen, och det var K. G. Brunius. Nu skulle där grundligt restaureras. Brunius höll på därmed till 1860.

K. G. Brunius, professor i grekiska (efter E. Tegnér), kyrkoherde i Stäfvje, prost, skald på latinskt språk, konstarkeolog, byggmästare-entreprenör och arkitekt, fyllde hela norden med dånet af sina lärda strider om domkyrkan i Lund, med sina ilskna polemiker, grofva ord och svordomar samt sin dilettantiska säkerhet, men äfven med sin berättigade ifver mot den utblommade renässansens schablonkonst. Att stridens larm hördes ända till vårt finska Viborg har jag redan nämnt.

Hvarför var prosten-arkitekten så vred? Jo, hans bristande insikter i de rent tekniska delarna af arbetet räckte icke till för de svåra konstruktionerna, hans höga ålder utgjorde äfven ett hinder vid det dyrbara och svåra arbetet. Det

var nödvändigt att få en yngre fackman till platsen, hvarför Scholander ställde så till att konduktören Helgo Zettervall sändes dit ned midt i „den gamla draken Brunius gap“. (Se Scholanders bref till C. G. Estlander). Zettervall fick genast börja med att göra om saker, som Brunius tidigare behandlat. Detta var ett crimen læsæ majestatis. —

Vidare ser det ut som om Brunius trefvat, sig själf ovetande och egentligen af motsägelselusta, på vår tids princip i fråga om en restauration af ett fornminne. Vi kunna kalla den moderna principen i frågan om restaurering *den historisk-arkeologiska,* den fordrar respekt för den historiska utvecklingen i och hos ett byggnadsföretag. Oberoende af stilarterna, skola alla detaljer i en byggnad respekteras — den vill mindre restaurera än konservera, på det att hvarje tidehvarfs smakriktning må inför kommande forskare kunna komma till sin rätt. Detta program finnes icke, så vidt jag vet, strängt uttaladt i hans skrifter. Han stod nog som hela hans samtid på den puristiska grunden, men medan han synbarligen med lust och ifver stridde om det, som inom detta program var det rätta, så skymta där i alla fall glimtar af den moderna idén fram uti hans uttalanden. Det är delvis just därför han nu håller på att bli ett stort namn. Dessutom är han den första svenska konstarkeologen, den första hembyggdsforskaren i sitt land.

Orsaken till den stora vreden var således att Zettervall måste göra om en del konstruktioner, som Brunius utfört. Denne, som i Lund, och detta med rätta, och synbarligen också i sina egna ögon, detta med orätt, gällde som en stor profet uti just dessa frågor, kände sig kränkt och sårad. Han var tydligen ej så litet rå, därför tog kränkningen djupt, och härmed blef kriget mot den nya tronkräfvaren förklaradt. (Se Scholanders bref till Säwe).

Zettervalls karaktär var i visst afseende lik den stil, han helst arbetade i, den romaniska. Han var klar och enkel, genom- och öfverskådlig som stilen, men äfven sträf och oböjlig som dess former. Hans principer voro icke blott fasta och massiva som de romaniska hvalfven, utan ock hårda och skrofliga som deras vederlag. Småstadslifvets tunga atmosfär, fientligheten hos en del af ens omgifning, eviga strider, polemiker och sting äro ej hälsosamma för någon, allra minst för karaktärer af hans art, och de drefvo honom till envishet och slutenhet. Bitterheten öfver ständigt och orättvist misskännande i en sak, som han gaf hela sin själ, en sak, som var god och rättvis, gjorde honom hårdare än han från början var. Så gick det år efter år i polemikens tummel; han led synbarligen själf däraf. I ett långt bref af den 22 juli 1905 skrifver han till mig: „— — dock väl att man är från allt sådant (politiken och andra tvister) och får i lugn

hvila ut efter sträfvandet med de så otacksamma kyrkorestaurationsarbetena, som ett oblidt öde förde mig i. Alltför sent kom jag underfund med att

Hvar tidrymd har sin egen atmosfär,
Som med densamma kommer och försvinner,
Och hemligheten af dess väsen finner
Ej någon dödlig uppå jorden här.

Och icke genom nå'n syntes man lär
Sig efterapa den, hur än man brinner
Af kunskapstörst, hur långt ens forskning hinner,
Hur stor ens lärdomsapparat än är.

Vi blifva alltid vi, — ej dessa andra
Från flydda tiders kval och stånd,
Hur mycket än vi söka från oss vandra

Och söka upp den halfförgätna stråt
På hvilken själfvet gjort så mången faute,
Som själf jag är den förste till att klandra.

Utom dessa, också i formen vackra självbekännelser, undföllo honom en gång orden: „att ha hatats, det kan man finna sig i, ty oftast hatas man därför att man är *man*, men att själf en tid ha hyst den känslan, det är tungt att minnas".

Striden mot Brunius, som totalt glömt bort att han var en gammal man, som vid den tid det nu gäller berömligt fullgjort sitt lifsvärf, som glömt, att han därtill var en kyrkans, en kärlekens tjänare, som sannerligen hade annat att

syssla med än att strida om Herrans tempelgårdar i synlig måtto, dref Zettervall öfver till Danmark. Han sökte stöd och skydd hos Danmarks arkitekter och kunde göra det dess hellre som han kände den förnämste bland dem, Ferdinand Meldahl. Denne kände väl till de lundensiska förhållandena, han hade byggt flere slott i Skåne såsom Örtofta, Trollenäs m. fl. samt Alnarps landtbruksskola. Meldahl hänvisade Zettervall till C. Hansen och N. Höyen, båda voro vid denna tid ifrigt intresserade i fråga om restaurationen af Viborgs domkyrka. Det är att lägga märke till att samma år 1863, som Zettervalls ritningar till domkyrkan i Lund voro färdiga, förelågo också ritningarna till restauration af domkyrkan i Viborg.

Ehuru de tre danskarne alla stodo på samma bas som Zettervall och alla omfattade tidens purism i restaurationsfrågan, kunde Zettervall emellertid icke enas med dem, ty de voro enligt hans mening alltför radikala, de ville, att, „hvarje tecken till spetsbåge skulle bort“. Detta gäller väl främst Nils Höyen. Samtiden prisade särskildt Höyens „intuition“, och det vill väl härvidlag säga just så mycket som att „han ville åt hvarje ombyggnad ge det utseende den på grund af dess stil och arkitektoniska förhållanden i det hela ursprungligen kunde hafva haft“, ord som Zettervall uttalat och som vår tids konstarkeologer (Lauritz Weibull) ej tyckas kunna döma

strängt nog. Det är just på grund af denna Höyens „intuition“ Viborgs domkyrka byggdes om så grundligt, att gamle Hansen kunde säga: „här finns knappast sten på sten af det gamla“.*) Zettervall bestred med det för honom karaktäristiska imponerande lugnet och bestämdheten de af mig framförda yttrandena af de danska konstnärerna: „det var han som gjorde förslagen, intuitionen var hans“. „Han kunde ta skäl uti vissa punkter, men enhvar som arbetat i facket, vet att resonera det är lätt, men den hjärna som framkastat själfva idén, den hand som drager upp linjerna, det öga som pröfvar proportionerna — dem tillkommer arbetets ära, liksom dess nederlag.“

Därtill kom att Zettervall var en oböjlig natur; det låg icke för honom att lämpa sig, att falla undan i onödan. Han var en orädd man, som särskildt pointerade denna egenskap. I hans bref som i hans sonetter kommer det draget fram mer än en gång. Att danskarne det oaktadt enades om hans projekt bevisar blott, att det motsvarade tidens uppfattning i frågor af

---

*) Den nu sjuttioårige danska arkitekten H. Stork, som var Höyens första biträde i Viborg, säger: „Hans (Höyens) princip må betecknas: byggnaden föres såvidt tydliga spår angifva tillbaka till sin ursprungliga form. Detta skulle emellertid gå utöfver senare tiders tillbyggnader af historiskt värde, visavi hvilka — — — det rigorösa — — — i ofvannämnda princip var ohållbar.“ Se danska „Arkitekten“ 1909.

denna art. Att nu draga Zettervalls verk inför vår tids domstol, som Lauritz Weibull det gjort, är orätt; att mästra och utdöma det är något af det mest ohistoriska man kan tänka sig. Hvarje personlighet har rätt att dömas i sin andliga miljö, d. v. s. efter de moraliska, konstnärliga, kulturella, snart sagdt etiska föreställningar, som eldade tidens själ och sinne.

För att taga ett riktigt drastiskt exempel: Gustaf II Adolf dömde den 4 februari 1619 trenne personer i Linköping till döden, emedan de omfattat vissa delar af den judiska trosläran. Det oaktadt måste det erkännas att han var sin tids störste och varmaste försvarare af trosfriheten. Man kan icke rättvisligen tadla honom för dådet i Linköping.

Zettervall visste mycket väl hvad som i fråga om Lunds domkyrka lades honom till last (att borttagandet af Weduvars dumma tak skulle komma på hans skuldregister hade han nog ej räknat med).

En solig sommardag, när vi sutto under det stora trädet på gården till hans villa och njöto af solsken och värme, af saltsjöns plask mot stranden och måsarnas skri i det blå, lade han ut hela Lundahistorien i breda drag för mig.

Den hade på gamla dagar, när den starka öfvertygelsen om det absolut rätta i alla detaljer han utfört modifierats, som brefvet utvisar, och sedan han lärt sig inse, „att hvarje tidehvarf har sin

egen atmosfär", blifvit hans hjärtas tysta ve. Tron ensam gör människan stark och förtröstansfull, de starka äro lyckliga, och det är därför de gamlas „den Gudarne älska dör ung" är en så djup sanning, ty de dö innan förtröstan på kraften innanför och kraften utanför förflyktigats. Det var vemodigt att höra han tal, och „likväl", sade han sinnande, „om jag tvungits att börja om arbetet från början, hade jag helt säkert gjort det på samma sätt, ty ur de premisser jag sett och haft till hands framgår den konklusion jag gjort. Jag talar icke om små saker, om målningar och sådant där, de kunna ju göras både bättre och sämre, beroende på måttet af det snille konstnären, som står emellan arkitekten och byggnaden, besitter, men i stort sedt ges för allt hvad jag gjort skäl i min journal, som fördes snart sagdt hvarje dag under arbetstiden."

Då jag kände till hvilket känsloupprör borttagandet af Adam van Dürens gafvelröst kring koret väckt hos Lundensarne, frågade jag honom: „än gafvelrösten då?" Han gaf ej något direkt svar, men sade: „har du varit i Norge? På koret af den berömda Trondhjemsdomen har någon nordtysk eller holländsk mästare, en annan Adam van Düren, satt upp en mångbuktig och pittoresk huf. Den hade väl stått där lika länge som gafvelröstena i Lund, och lefvat sig in i Tröndernas minne. Så kommo Schirmer och Christi, togo bort den och satte dit upp ett tyskt

tälttak, som icke alls går ihop med den engelska gotiken i kyrkan. Ingen människa i världen hade ett ord att säga om den saken. Men hvilket oväder blåste där ej upp i Lund när jag tog bort de där små gafvelröstena, som alltid läckte i girarne och fördärfvade murarne! Det var den bruniuska gruppen, som blåste alarm. Till och

Laurentiuskyrkan i Lund. (1852)
Västfronten.

med gamle, snälle G. V. Palm sände nerifrån Rom, tror jag, genom Scholander bud och hälsning om den saken. Och västfronten sedan! Att tala om den nu är egentligen onödigt, ty den såg ut så att det var en ynkedom, en skam för den svenska tekniken. Om någon i våra dagar

skulle sett den, så hade det blifvit ett löje i hela landet. Därtill kom att den var svag, förfallen, hade dålig grund och kunde, sedan långväggarnes grund blifvit förstärkt, icke utan fara för det helas bestånd lämnas sådan den var. Det stod utom och öfver alla resonemang att den måste tagas ned. Därom voro alla ense; men när den väl var nedtagen, ja, då blef det fråga om hvad som sedan skulle göras. Jag hade gjort mitt förslag efter moget öfvervägande, och jag står för det. Där ha funnits minst fyra tornafslutningar före de af mig uppförda. I dem har jag följt det uppslag de gamla tornens äldsta delar själfva erbjödo."

Man har ofta och med rätta jämfört arkitekturen med musiken. Goethe har om detta kapitel skrifvit tänkvärda saker. Till Lessings kända sats att byggnadskonsten är stelnad musik har han tillfogat: „arkitekturen är förstummad tonkonst. Tonerna ha förklingat, men harmonin lefver". Musikens och byggnadskonstens väsen är harmoni, åstadkommen genom rytmisk omväxling, det är en proportionernas konst, i det förra fallet fattad med örat, i det senare med ögat.

Om vi skulle antaga att den äldsta svenska folkvisan vore lika känd, lika studerad som det äldsta svenska uttrycket för rasens byggnadslust: den romanska stilen, främst i Lunds domkyrka, om vi vidare skulle antaga att flere olika musiker på detta motiv, på denna melodi, sprun-

gen ut ur folkets eget bröst, spelade upp en parafras, byggde upp en rapsodi, så skulle där, allt efter musikerns temperament och måttet af musikerns andliga begåfning, uppstå ett konstverk, just så stort, så bärande som motivets eget djup, förenadt med musikerns kynne och kraften af hans snille innebure.

När Zettervall grep uppslaget till motivet Lundadomen och på dess bas fantiserade sin parafras, domen sådan den nu är, så få vi vid bedömandet af densamma precis samma slutmening som i det förra fallet.

För att tala om motivet till kyrkan i Lund, så förefaller det vid första anblicken fattigt, nästan obetydligt, men går man på djupet med det, så växer det ut, blir fylligt och utomordentligt rikt. Likt orkidén med dess svarta och hvita rotknölar gå dess rottågor ut i skilda världar. Den svarta roten går djupt in i antikens värld, den lefver af de halft förgätna klassiska idealerna, Romarfolkets fornvärld. Den hvita roten går in i de nya skandinaviska folkens ännu oformade sagovärld, där sången om drakarna och jätten Finn strida om väldet med kyrkans helgonlegender. Där pulserar i de nya formernas värld ett lif, som lefvats en gång i tiden i det förlofvade landet, vid Tiberns stränder och kring nordens gnistrande jöklar och larmande forsar. Hade den nyligen aflidne arkitekten Bindesböll gjort parafrasen, så hade det nordiska

stoffet kommit fram till öfvervägande del, hade gamle Höyen gjort det, hade det klassiska kommit fram i främsta planet. Enhvar skapar efter sin lust, ingen kan vara alla i lag, ty det hela blir ändå till sist en känslosak, en smaksak, det absoluta finnes ej ens i juridiken, än mindre i konsten. För min del finner jag Zettervalls föredrag bredt, stort, majestätiskt.

* * *

Teorierna skifta, i går gällde i dessa frågor den puristiska läran, i dag skrifver den arkeologiskhistoriska sina stränga paragrafer, i morgon är det måhända den estetiska med fordran på nyttighet som vill komma till sin rätt. Det är den sistnämnda jag för min del omfattar för vårt lands vidkommande, ty att hålla fornminnen som åskådningsmaterial är alltför dyrbart. „Nur der Lebende hat Recht", heter det. Det som skall restaureras må först mätas, tecknas af, fotograferas, afgjutas om så behöfs, beskrifvas så minutiöst som möjligt; och så må lifvets vågor gå öfver det. Nya vårar växa upp ur det gamlas död. Den dag ett forntida minnesmärke åter ryckes in i det lefvande lifvet, är det garanteradt den relativa odödlighet vi äflas med på denna jord, som evigt spinner på sitt slut, sin undergång.

Sant är att mycket därvidlag måste försvinna, som i Lund „den kvader, mot hvilken Absalon

stödt sin armbåge, den trappsten Margaretas fot trampat finnes icke mer". Sant är att „fru Ide af Gladsax altarskåp" knappast någonsin mer skall glimma från korets absid*), allt detta har lydt förgängelsens lag. När vi klaga däröfver böra vi dock minnas, att den lagen är det som ger lifvet dess charm, ger hösten dess djup och våren dess fägring. Hvad nu Lund beträffar, så hade långt innan Helgo Zettervalls hand kommit vid Lundahelgedomens murar, kvadern och trappsteget förvittrat och förgått, ty så många om- och tillbyggnader hade där försiggått i denna dom allaredan före hans tid. Men när åter hundrade år svunnit hän, då är detta Zettervalls verk, som vi nu se ungt, starkt, friskt om ock — det medges — till färgen något hårdt, redan historia, det har svept sig i det förgångnas tjusande och mjuka errugo nobilis. Då skall måhända en ung arkivarie gå i helgedomen och med rörelse och vördnad visa den kvader, på hvilken fredsfursten, återupprättaren af det försumpade Sverige, Carl Johan en gång stod och, som Brunius säger, „med den klara uppfattning, som är egen endast för utomordentliga naturanlag", till samme Brunius fällde det yttrande, som af prästen-byggmästaren citeras i hans bok, och som naturligtvis ger vid handen

*) Detta vore dock i högsta grad önskvärdt.

att Brunius hade rätt.*) Då skola den stortänkte Donatus, skulptören Adam van Düren, den obetydlige Erik Weibull och Lorentz Knatt, den enfaldige Weduvar m. fl. ja, t. o. m. den viljestarke Helgo Zettervall skipas rättvisa. Den unga arkivarien skall kanske säga: „Det måste erkännas högt och inför hela världen att af alla dem, Donatus och Regnerus inbegripna, som lagt hand vid Laurentius-templet i Lund, var Zettervall den störste, han var i sin tid den ende svenske man, som med djupa tekniska insikter, odlad smak och vidsynt blick var lämpad till att rädda „nordens äldsta metropolitankyrka“ från oundviklig undergång. Genom att gå medelvägen mellan ett 'berömdt namns' radikalism och högröstadt framburna halfmesyrer af dilettanter och klåpare har han gjort Laurentii dom måhända ej till hvad den helige Knut en gång tänkt och velat — det skulle ingen kunna göra — men till nordens skönaste och i sin art mest helgjutna kyrkobyggnad. De fel, om man så vill kalla dem, som han begått, äro tidehvarfvets, som skref programmet, och redan i den Höges sång heter det: 'För fel som alla öfva, ingen man må sin like lasta'. Att på den smala och svåra

*) Konungen förklarade med afseende på ett blifvande altare, att den gamla altarplatsen i högchoret var därtill mest passande, och att rundelen — — — ingalunda borde — — — bortskymmas.

stigen mellan radikalism och halfmesyrer ha tagit ett steg för mycket, åt höger eller vänster, det är mänskligt, isynnerhet som hans vandring skedde under en ond kritik, som grinade åt felen, men teg vid de mest glänsande prestationerna. Zettervall har med årtionden af oro och kval betalat den enkla rätten att signera sitt verk (och det har hvilken tarflig skulptör eller målare som helst gjort), att få hugga in sitt namn vid sidan af hufvudingången till de Lundensiska biskoparnas katedral. Är det något att säga om den saken? Adam van Düren har plättat sitt märke litet hvarstans, och det är då för väl".

En aning om hvad Zettervall lidit och burit inom sig gifva några af de sonetter, uti hvilka han tecknat sina kval. Se här en som han skrifvit till mig sommaren 1905.

Hatets och klandrets kalk fick jag tömma,
Tömma i bittra och långa år.
Afunden ville mig platt fördömma
Vreden och ondskan gaf djupa sår.

Nu vill i tystnad och ro jag mig gömma,
Söka en vrå, dit hatet ej når,
Vänner som fiender må mig glömma,
Bort ifrån allfarvägen jag går.

Okänd vill jag vara, förgäten,
Slippa att blifva af murflar uppäten,
Blott af de mina jag aldrig blir glömd.

Dö vill jag lugn, ej vård mig hölje!
Blott mina kära vete, men dölje
Hvar jag omsider till slut blef gömd!

Och när det sista kyrkoarbetet, det i Skara, var färdigt, skref han

— — —

Det är det sista i den långa raden
Utaf de verk, för hvilka jag skall svara
Inför kritikens hänsynslösa mara,
Som mäter allt — förutom svårhetsgraden.

* *
*

Den största förtjänsten af att förslaget om restauration af Upsala domen blef genomdrifvet tillkommer ärkebiskopen Anton Niklas Sundberg. Denne märklige man, som jag första gången träffade hos en anförvant, rådman Cornelius i Uppsala, var en af de originellaste personligheter jag någonsin sett, eller rättare hört. Det var både lustigt och upplyftande att höra honom 1899 tala, i den då till sin slutspurt uppseglande norska konflikten. Bland tidens många hyperhumana och mjäkiga svenskar var det uppfriskande att höra hans manliga tal. Nog hade den frågan lösts på ett mindre ynkligt sätt, om han fått lefva och och regera. Sundberg höll konsekvent på kyrkorestaurationen, ty „kyrkan var tarflig“, sade han. Att den var mer än så, därom hade jag kunnat öfvertyga mig redan sommaren 1873. Min

akademikamrat, numera professor C. Grundström, höll på att mäta upp den och visade mig dess många skavanker. Med honom har jag trampat på hvalfvens hjässor och grafkamrarnas golfplattor. Han lät mig högt uppe i hvalfvet blicka ned i kyrkan, och ännu kittlar det i trakterna af min diafragma vid minnet af hvalfvens bräcklighet och kyrkans hisnande höjd.

Det berättas en rolig historia om huru ärkebiskopen Sundberg förmådde riksdagen, som länge tvekade, att anslå den för domkyrkans restauration begärda halfva millionen. Sundberg var en ganska stor diplomat när det gällde, och under ett skenbart mycket öppet och rättframt väsen gömde han stor politisk klokhet och smidighet. För att bryta de „lundensiska kyrkopartikularisternas" motstånd gick han till de mest inflytelserika riksdagsmännen och sade ungefärligen: „Jaså! Herrarna ämna votera mot Uppsala domkyrkas restauration. Gör det, men det vill jag ha sagt, därmed är det också slut med Lundadomens stora inkomster (årligen omkring 80,000 kronor). Det skall jag bli man för. Det skall gå lätt för sig att få ett riksdagsbeslut om bildande af en för hela riket gemensam domkyrkofond som kommer alla dess domer i skälig proportion tillgodo".

Detta hjälpte. Ehuru alla, t. o. m. konungen, ännu samma dag då frågan afgjordes trodde att den skulle falla, gick den igenom, ty alla skå-

ningar röstade som erkebiskopen förutsatte — för bevillningen. Arbetet kunde påbörjas redan 1885.

Det skulle blifva för långt att här redogöra för frågans gång, ehuru jag numera torde vara en af de få, som i första hand erfarit huru de stridande partierna själf sågo den saken. Må det endast nämnas att Zettervall var rasande öfver det motprojekt, som under de tioåriga förhandlingarna om ritningarnas uppgörande stacks in af en yngre kollega (han skref därom en bitande sonett, som må ligga opublicerad), att förhållandet mellan Scholander och Zettervall kyldes af betydligt vid denna tid och att saken i och för sig, enligt min åsikt, endast vann genom Sundbergs orubbliga *ille faciet* med adress till Zettervall.

Zettervall höll före att den romaniska stilen engång varit den nationellt svenska. Han skrifver:

> Ovårdad gråsten knappast tuktad,
> Den passar nogsamt oss i stycket,
> Den muren liknar oss i mycket,
> Osirad, slät och knappt krumbugtad.

Gotiken däremot hade tillföljd af tegelmaterialiets olämplighet för stilen samt kalk- och sandstenens dyrhet, aldrig blifvit svensk. Gjorde man den stilen huru väl som helst, den skulle alltid verka främmande i vårt land, den hade aldrig gått in i det nationella smakmedvetandet. Detta är ock den innersta orsaken till att

domen, ja kanske alla svenska kyrkor i bortåt trehundra år saknat gotiska spiror.

— Huru fann du den (domen), säg rent ut bara? frågade Zettervall mig, då jag en dag kom från Upsala.

— Jag medger att den är vackrare än kanske någonsin förut, men människan är ett vanedjur. Jag minns Upsala alltid med de i och för sig vackra Hårlemanska tornafslutningarna öfver lindarnas kronor.

— Men om du en gång måste taga ned de Hårlemanska turellerna, skulle du åter ha satt upp dem?

— Nej, aldrig i lifvet!

— Ja, se där, alla äro med om hur det icke skall vara, men huru det skall vara, det kan ingen säga, och gör någon ändå sitt bästa, så skälla alla andra.

— Ja, det är gifvet, men nästa generation skall växa upp med minnet af de två spirorna öfver almarnas och lindarnas kronor, och då . . .

Tadlet skall tröttna att bryta stafven
Så öfver ditt som Gluntens namn.

Upsaladomens restauration var ett komité- och kompromissarbete. Att fälla ett omdöme därom ligger utom ramen för denna bok. Mycket af hvad där gjorts — cementprydnaderna och efterhärmningar af sandsten — måste väl en gång ersättas med äkta material.

* *
*

I en föregående del af „Människor, som jag känt“ har jag framhållit att, enligt min på mångårig erfarenhet byggda åsikt, i hvarje bildande konstnär gömmes *in nuce* ett stycke af en poet eller åtminstone en stilist. Man hör det redan på talet konstnärerna emellan: det är ofta öfverdrifvet, stundom barockt, men nästan alltid bildrikt, färgrikt och fyndigt — d. v. s. originellt. Ur hvarje sådan konstnär skulle kunna dragas ut en minst sagdt behändig skriftställare -- om dessa konstnärer ej vanligen hyste en oförklarlig rädsla för tryck. Helgo Zettervall var, då jag lärde känna honom, af ett tungt temperament; han talade långsamt, var ordknapp, men hvad han sade var precist i sin korthet, lyste i form och färg. Jag blef därför ej det ringaste förvånad, när jag en dag fick ett versbref af „vännen Helgo Zettervall“; och att han, som var kort, precis och bestämd i sitt tal, skulle skrifva sina dikter i sonettens form förvånade mig ej heller.

Sonetten, denna ursprungligen från Sicilien stammande diktart svår nog att möda diktaren och fylla dagens lediga timmar, lång nog att i rim och meter på fjorton rader rymma en utformad reflexion, skarp nog att i slutordet ge en „concetto“ (udd) mot världens vrånghet, lifvets besvär och dess flyktighet, är den naturliga formen för en reflekterande mans utgjutelser och bekännelser. Zettervall, mera tänkare än poet, mera

kritiker än känslomänniska, blef passionerad för sina sonetter. Han ville ha sina qvadernarer och terziner sammanpressade och filade „så att Guido Cavalcanti själf icke kunde slå honom på fingrarna".

Om han emellertid, inriden i formerna såsom gammal arkitekt, mindre tänkt på de fördömda „endecasillabi" (elfvastafviga verser), hade tagit formen friare, kunde det ha blifvit något vackert af hans „lyrlek". Hans sjuttio år, hans ovana vid metrisk språkbehandling och det fordrande versslaget, allt detta har gjort att de flesta af hans otaliga sonetter icke blifvit fullödiga, många icke ens njutbara. Han lät trycka etthundra af dessa dikter i en liten numrerad upplaga. Jag är stolt öfver att, sedan vännen J. Kronberg erhållit det första exemplaret, nummer två blef mitt. Han sände boken till mig utan bref, utan författarens namn, men snart nog letade jag ut hvarifrån den kom. Då vi nästa gång träffades, bad jag om lof att få publicera några af dessa dikter i „Finsk tidskrift". Men, nej. Det var han ej med om.

— När jag är död, kan du ju välja ut några, du kan ju peta om dem, om det behöfs, men se till att stafvelsernas antal blir likartadt i hvarje vers.

* * *

Illusionerna.

Du gamla slarf, som tanklöst dig förglömmer
i fantasier bort vid lyrans slag,
som ännu sitter här och svärmiskt drömmer,
fastän den skymmer ren, din lefnads dag!

Så bannade jag nyss mitt värda jag,
och granskade hvad minnets tempel gömmer
af verkliggjorda drömmar nuvidlag,
för hvilka drömmaren man omildt dömer,

och fann, att hvarje dröm var ljuf och varm,
så länge blott den gömdes i min barm
och lefde tyst i drömmens illusioner,

men verklig-gjord och sänd i världen ut —
hur den blef kall, dess unga ljufhet slut . . .
Den dog i verklighetens regioner.

Afunden.

Visst är jag känd rätt väl i detta landet,
en smul berömd, men tadlad ännu mer,
har vänner få, men fiender dess fler,
som uti brodersögat leta „grandet".

Nämn ej beröm! Ack, sällan rent jag vann det,
ty hatets gift det oftast sölat ner.
Så sker, när afunden en framgång ser,
som själf den ville nå, men icke kan det.

Hur svagt är icke själfva vänskapsbandet
mot denna lumpna afgrundsandes makt,
för hvilken få blott taga sig i akt.

Jag mer än en gång på min bana fann det
och kanske offrat framgång, som jag vann,
för att behålla vännen, som — försvann.

Kvinnan.

Så långt som minnet mäktar gå tillbaka
på lifvets törnbeströdda vandringsstråt,
jag ser en ängel föra mig framåt
på stigar, trånga nog ibland — men raka. —

Och aldrig har den ängeln upphört vaka
mildt öfver mina fjät — vi följas åt!
Och trygg jag möter afunds små försåt,
på hvarje väg min ängel vill utstaka.

Den ängeln ifrån himlen anor bär,
ty allt dess väsens innehåll blott är:
förljufva, älska, tåla och försaka,

Och mannasällhet bär den i sin famn,
ty kvinna är dess ädla, ljufva namn,
i formerna af moder, fästmö, maka.

I unga år ärelysten och alltid härsklysten, besatt han i hög grad gåfvan att härska, var klar i tanken, besinningsfull och klok, samt hade en vilja stark som stål. Han kom till följd häraf ofta nog i demelé med sina medmänniskor. Då man tog honom med fog och lämpor, kom man långt med honom, men satte man hårdt mot hårdt, ja, då gick det som med den bruniuska

striden. Hans själ bar under hela hans lif ärr och sår efter de sammandrabbningarna.

Det är för öfrigt en gammal observation, att härsklystna personer klaga öfver andras afund; i den klagan finna de en sökt ursäkt och en falsk tröst. Zettervall har, som hans sonetter det utvisa, icke jäfvat observationens sanning. Otroligt flitig, vaken och energisk, led han af årens hämmande tyngd. „Sedan länge är åldern en boja för mig, jag passar ej att spela patriark", skrifver han till mig. Beläst långt utom sitt fack, följde han med sin tids historiska arbeten; det var alltid ett nöje att tala med honom. Inom hans stolta, bestämda väsen låg innerst mycken vekhet, han var en öm make och fader. Hans sonetter klinga mest fulltoniga när de tala till hans närmaste.

Zettervall var en rojalistisk man; och dock, hans konungskhet frestades hårdt under det ynkliga året 1905. „Politiken", skrifver han, „är icke min sak, men i dessa dystra tider blir litet hvar smittad af den. Allt ser ut att gå öfver ända . . . Begreppet fosterland är här nära nog utplånadt" . . . En vecka senare skrifver han: „Ynkedom, att veta att man har rätt och måsta smälta denna oförrätt . . . En enskild kan göra det, men fäderneslandets majestät har rent af tagit skada för en generation af denna oförsvarliga rådvillhet."

CLARA MONTELIUS

Clara Montelius.

Jag skulle icke kunna afsluta dessa profiler öfver människor som jag känt utan att ha ägnat en gärd af vördnad och tacksamhet åt minnet af fru Clara Montelius, hos hvilken jag står i så djup tacksamhetsskuld för år af vänskap, dagar af gästfrihet och för bref sådana de numera, i telefonens och de allvetande tidningarnas ålder, sällan skrifvas. Icke mindre än 150 tättskrifna sidor har hon adresserat till mig. Jag har varit tveksam i fråga om denna teckning, endast därför att hennes lif förflutit i den händelselösa lyckans sköte och tecken; där finnes nog allt som talar till mitt hjärta, men där finnas ej de stora starka färgerna, icke händelser, som i och för sig intressera läsaren. Det hela måste hållas snart sagdt i pastellens ljusa, lätta färger.

Det var icke i går jag första gången såg sedermera hofrättsrådet Oscar Augustin Montelius' maka Clara Octavia. Född i Hudiksvall den

16 augusti 1822, var hon det åttonde barnet — däraf det klassiska namnet Octavia — till lagmannen P. G. Norin och hans hustru C. E. Frisk. Jag finner hennes bild bevarad i mitt minnes kamera långt tillbaka i tiden, ända i mina pojkår.

Strax efter det så kallade Krimkrigets slut genom freden i Paris beslöts det i mitt fädernehem att vi hela familjen, far, mor, sex barn och den i tredje samlingen af detta arbete omtalade trotjänarinnan Lena, skulle besöka den af doktor Lagberg — en entusiast, snart sagdt fanatiker, i vattenläkekonsten — dirigerade bad- och kuranstalten i Söderköping. Detta var sommaren 1856. Enhvar af oss sex barn fick — i förbigående sagdt — af morfar för bestridande af våra „enskilda utgifter" en prasslande ny tiorubelssedel. Resan företogs af hälso- och språkliga skäl. Flere af familjemedlemmarna ledo af den då som folksjukdom grasserande frossan eller skälfvan, och alla barnen talade den mindre prydliga viborgska svenskan, som för kära far, västfinne och Åbo-bo, lifvet igenom var och blef ett outtröttligt ämne för skämt och drift. I Söderköping skulle vi söka bot för vår sot i den heliga Ragnhilds källa, och på Östergyllens feta slätter skulle vi lära oss, som far sade, „lingua Ostrogotiæ", hvilket senare till min förvåning befanns vara svenska. Båda ändamålen vunnos, vi kommo hem friska och talade en lång tid bortåt en bättre svenska än öfriga viborgska medborgare,

ja de yngsta t. o. m. „bröto på svenska“, ett yttrande som (i förbigående sagdt) hvarje medveten svensk finner oförskämdt löjligt; man bryter ej på rikskspråk, man bryter på landsmål.

Om denna sommar må jag för öfrigt säga att jag behållit den lifvet igenom i ett nästan onaturligt lefvande minne. Jag minns slätten, skogar, fält och bergvägarna till Norrköping och Näfvekvarn, minns hela landskapets själ, minns människor, deras namn, tal och åthäfvor bättre än jag minns någon annan tid, ort eller miljö från långt senare år. Denna mitt minnes clairvoyance tillskrifver jag den omständigheten, att jag före detta nyfödelsens bad i Sankt Ragnhilds käila alltid var sjuk och trött. Här blef jag frisk för lifvet. Däraf kommer det sig att den underbart vackra sommaren 1856 i Söderköping har för mig blifvit alla somrars sommar.

I Söderköping bodde vi hos en andligt sinnad — förstås — postmästare Cederberg och hade till granne familjen Montelius, bestående af far, mor och fem barn, bland dem den nu världsberömde vetenskapsmannen riksantikvarien Oscar Montelius. Vid denna tid en smärt, vacker yngling i skolåren, gick han tämligen ensam omkring på de gröna ängarna och vägarna kring doktor Lagbergs bostad och botaniserade; — familjerna Lagberg och Montelius voro befryndade. Oskar Montelius var den förste, som lade ut för mig det Linnéska systemet och lärde mig det

första latinska blomsternamnet, det var Dianthus deltoides; den lärdomen kom mig för öfrigt väl till pass i studentexamen, ty just den blomman fick jag göra reda för.

Hans moder Clara minns jag från denna tid egentligen därför att hon, gladlynt och frispråkig, höll sig från gudsbarnen, som här naturligtvis, liksom i vårt hem, höllo hof kring kära mor. Fru Clara hörde till kära fars kotteri, och från den tiden knöts en lifslång vänskap mellan min fader och assessorn, sedermera hofrättsrådet Montelius och dennes familj, en vänskap, som tidtals uppehölls genom flitig korrespondens „med vännen i Österled".

Min bekantskap med familjen förnyades under sommaren 1863 och under de år jag vistades vid akademien i Stockholm. Husfadern var en stor kämpagestalt med ett förunderligt ljust och rosigt ansikte, håret var silfverhvitt och buckligt, blicken närsynt. Då han log, fick ansiktet ett ovanligt vinnande och vackert uttryck. För mitt minne står han alltid som en bild af en Torgny Lagman. För det mesta till synes tyst, inåtvänd, upptagen af sina rättsfrågor eller annat arbete af mångskiftande art, kunde han stundom taga sig ledigt och skrattade då godt med ungdomen och åt „Claras tokerier". Sedan jag, kuriöst nog, sent fått rätt att utbyta det ceremoniella hofrättsrådinnan mot det intima tant- och duskapet, tog vänskapen och förtroligheten till och föranledde en

korrespondens oss emellan, som fortgick i åratal för att sluta först ett par månader före hennes död. Hon var då 83 år gammal. Det torde ju vara tämligen sällsynt att personer, så vidt skilda i ålder, hålla samman och fortfara att korrespondera; men så torde det också vara exempellöst att en korrespondent ännu bortom åttioåren håller reda och klarhet i sina politiska, sociala och religiösa åsikter och ända till sitt lifs slut är vaken och intresserad för tidens stora frågor, tacksam för försynen, som låtit henne upplefva de stora världshändelser, som ledde till Japans seger och ännu

framför sin väntande bår
prisar med saknad — — —
korta lifvets försvunna år

som W. v. Heidenstam säger.

* * *

Jag hade vuxit upp uti ett hem, som ofta, mest under höst och vintertid, fördystrades af pietismens mörka slagskugga. Hela min själsläggning, mitt temperament bjöd emot detta tryck. Att människorna voro onda och världen syndfull, det hade jag hört till lust och leda; men det kunde jag inte hjälpa. Jag tyckte, med förlof sagdt, att var det så, så var det i alla fall

inte mitt fel och rörde egentligen icke mig. Där jag andligen satt i mitt mörka hål och såg ut i världen genom en glugg, var den, tycktes det mig, solig och ljus, full af värme och friskhet; och en dag revolterade jag, gick ut i det förkättrade lifvet och fann att min sunda syn icke sett alldeles galet. Jag fann många nobla, goda, friska och hurtiga viljor. Bland dem var Clara Montelius en, och det som genast berörde mig sympatiskt och varmt var just att hon till sin själsläggning främst var det som jag saknat i hemmet, frisk och glädtig.

Hon hade vistats i mer än tjugu år i det hem, där jag såg henne 1863. I detta hem hade hon flyttat in som nygift 1842; så hade tiden gått, år samlats till år; huset där hemmet fanns köptes in af makarna, och i detta hem dog hon, efter att ha lefvat i samma bostad i öfver 63 år. Om ett sådant hem må man säga, att det är ett hem. Oförändradt såg jag det i öfver 40 år.

Gammaldags rum med hvita omålade golf, ljusa tapeter, solida mahognymöbler, ett rikt skuret och förgylldt ur i Gustaviansk stil, som diskret mätte ut tiden. Man skulle ej tro att något sådant fanns i Stockholm ännu i våra dagar. Det hela starkt påminnande om norrländska och österbottniska hem, sådana de voro i sista seklets förra hälft. Här fanns ännu den längesen förgätna piphyllan i husfaderns rum och brädspelsbordet i matsalen, icke som mer eller mindre

etnografiska kuriosa, nej de begagnades mest alla dagar. Rummen voro små och låga, men man trifdes godt i dem. När husmodern var i sitt helgdagshumör — det var hon oftast — och tog oss alla in i sitt lilla enkla kabinett, där man fylkade sig kring det runda bordet vid ett glas punsch och nötter och slog upp språklådan, ja då var det roligt. Jag har varit i många förnämliga kabinett, sett mycket stort, berömdt och spirituellt folk, men den lefvande, friska hurtighet som sprudlade här, när fru Clara var i sitt esse, den har jag ej ofta träffat på. Huru ofta finner man ej där ute i stora världen, att individen försvinner i omgifningens prakt, guldglansen förtager skimret från ögat, ståten dödar lifvet, ramen blir allt, människan intet.

Hvad talade hon om? Om tider som varit, om lifvet i Hälsingland, huru vintern var lång och kall, huru åsarna och skogarna blånade i vårljuset. Om lifvet i hennes unga år. Om den „stora“ koleratiden 1853, då den medborgerliga offervilligheten slog upp i en så klar och flammande värme. Om dagens frågor — sin tidning för dagen kunde hon på sina fem fingrar. — Och när hennes och husets stolthet och glans Oscar Montelius kom in, ja, då flögo vitsar och skämt, historier, lustiga, muntra apropå för dagen — „tokerier“ kallade hon dem. Och det förefaller otroligt, men är likväl sant: ännu när hon, mer än sjuttioårig, var i sitt esse, då var det hon, som

behärskade sällskapet, dirigerade samtalets gång och gentemot en spirituell och outtröttlig skämtare, som hennes berömde son, gick af med segerpalmen.

I ett afseende var skämtet nytt för mig. Då fru Claras fader och farfader, hennes broder, hennes man och två söner voro jurister, så var det icke blott med kläm och lustighet utan äfven med mycken sakkunskap hon i sina språk- och vitsdueller använde lagens ord, i hvilka den gammaldags högtidliga formen stod bjärt löjligt emot innehållet.

Ett kärt och ofta ventileradt samtalsämne i familjen var frågan om stadsdelen Söder. Ehuru inflyttad, var fru Clara blifven stockholmsk i hjärtroten; särskildt hade hon vuxit ihop med Söder och Maria församling, mannens födelseort. Allt som rörde dess prästerskap, dess skol-, sjuk- och fattigvård, uppfartsvägarna till Söder, denna stadsdels planering, allt intresserade i främsta rummet, tycktes det mig, fru Clara. Hennes lokalpatriotism lät henne för tiotal år sedan, förrän någon människa tänkte därpå, se den Mälarstrand, af hvilken staden nu äger en början; hon drog upp allt detta i stora linjer och njöt synbarligen af att i sin fantasi se alla de bilder af avenyer och promenader hon talade om. „Söder ligger ju högt på berggrund, vida hälsosammare än det platta Norr, dess tid skall komma, den dag uppfarten är klar rycker det in i den stora

utvecklingen.“ Hon höll på Söder, och det skämtades väldigt med, som jag skrifver i mitt bref, „Södermänner alla“.

När man en sådan afton, då man hört både skämt och allvarsord, kom hem till sin lilla ungkarlsbostad, så hade man en känsla af att man varit uppe på en hög ås, öfver hvilken himlen stod blå, luften var ren och klar. Det kändes som om man befriats från små, smutsiga och låga saker, man gick hem upplifvad och stärkt.

Särskildt var detta fallet med mig, som hade tillfälle — och sannerligen icke heller sparade det — att taga del i bohèmlifvet i konstnärskretsarnas aflagringsland och som afskydde den försumpade svenska politiken under Carl XV:s tid. Hvad jag kände för och huru jag uppfattade det allmänna lifvet i Sverige under denna period, det har jag närmare lagt ut i min essai öfver F. W. Scholander; och ehuru min vän Karl Warburg, i en för öfrigt smickrande anmälan sagt, att min öfverblick ej var absolut korrekt, så är den det likväl för min personliga del,*) och än i dag citerar jag Bo Bergmans gripande och bittra strof om sitt land och sina landsmän vid denna tid

*) För öfrigt finner jag, att Rudolf Kjellén i sitt förträffliga arbete „Ett program“ (1908) bättre än jag, men i samma riktning, målar den svenska andens slapphet vid denna tid.

Vi föddes gamla och vår släkt
Fick gråa hår i vaggan.

Hos fru Clara trifdes icke pessimism, ofosterländskt tal och ynklighet. Riksdagsmannen Sjö hade under en debatt i Andra kammaren sagt, „att svenskarna kunde lefva lika lyckligt under Ryssland, Alexander II var en human kejsare“ etc. Rasande öfver denna fosterlandslösa lumpenhet hos denne deputerade for jag ut öfver den olycksaliga mannen. Fru Clara hörde på mig en stund:

„Äsch, dumma människor finns det i alla parlament, bry dig ej om den käringen“, och ur skalden Bäckströms svar till riksdagsmannen Sjö citerade hon en vers, af hvilken jag endast minnes orden:

Hvar svensk som har saliv i munnen
Han vet nog hvad han göra skall.

Hon var en patriotisk svenska, som ej talade efter tidningarnas mallar, utan hade sina ord och åsikter för sig. Starkt rojalistiskt sinnad, tålde hon ej „lasteligt tal om konungen“; och den svenska parlamentarismens försök att komma åt den makt, som författningsenligt bör vara konungarnes, äfven om dessa af bekvämlighet ej vårdat sig om att hålla på den, var henne en nagel i ögat. Att hon ej var en okritisk beundrare af det parlamentariska systemet framgår ur

flera af hennes bref. I mars 1899 skrifver hon „C. och A. utöfva så godt som envälde hvar på sitt håll. Jag tror, att envälde är en både god och behöflig sak, endast det icke är èn stackare eller enfalden själf som skall utöfva detsamma. Men är det en person med välvilja och kraft, då blir det något af i världen, den är bättre än den eländiga folkstyrelse som råder på många håll. Men som sagdt, en viljelös stackare får den enväldige icke vara, då blir det galet . . .“ Denna tanke kommer mera än en gång åter i hennes bref. Något år senare skrifver hon: „Fasligt mycket dumma människor kan de samla ihop i sina parlament; jag menar nu inte bara i Kristiania, det finns nog på närmare håll. Det kommer sig däraf att okritiska människor tror att antalet hufvuden skall göra det, inte beskaffenheten af dessa hufvuden, medan motsatsen är sanning, ty stundom är ju ett tillräckligt. Därföre håller Axel Oxenstjernas uttalande streck än i dag.*) Man har inte alltid ett härskargeni till hands, men viljekraftiga och kloka män skulle man dock tro att det fanns mera af än verkligheten utvisar hos oss. Huru är det hos Er?“

Såsom ett apropå för dagen citerar jag följande ord.

Under den första storstrejken i Sverige (1902)

---

*) „Vet du icke min son med huru ringa kvantitet af förstånd världen styres.“

skrifver hon: „Nog ha vi statsråd, bra karlar som noga sköta om sina departement, men tvifvel är om vi ha någon regering. Hvad vi däremot ha är en beskedlig, för att ej säga något värre, poliskår, och så ha vi myndiga socialister. Hvad vi nu skulle behöfva vore en herre, en man som tog hand om oss.“ Jag vågar tro af ofvanstående att det Lindmanska regementet, med Gustaf V, hade varit mera i hennes smak (liksom det är i min).

Fru Clara var poet, icke af det nordiska lyriska slaget, som det går tjugu på dussinet, denna lyrism som vanligen hör tjuguåringen till. Hon hade hvad fransmännen kalla un génie pétillant, i den litet kyliga men lustiga Anna Maria Lenngrenska stilen. Hon skulle helt visst, om hon från tidigare år lagt sig vinn om denna begåfning, kunnat blifva en af dessa reflekterande poeter, som i det de ge sin ysterhet luft ikläda sina tankar distikonets eller sonettens form. All hennes diktning var tillfällighetens, och hon hade helt visst blifvit förvånad, ja indignerad, och genast varit färdig med en lustig replik, om någon sagt henne, att det skulle talas i tryck om hennes i hemmets värld dolda diktning. Men då jag engång velat teckna hennes bild, måste det lilla draget komma med för att göra konturen riktig, profilen lik. Visst är, att i hemmet vid St. Paulsgatan och på „Klinten“, familjens landsställe vid Skurusund, hennes „tokerier“ i meter

och i rim väckt mycken munterhet och glädje, och än tycker jag mig i minnet höra ekot af det glada skratt från år, som längesedan svunnit hän, när hennes lustiga dubbelrim och glada dikter lästes upp vid årets och familjens bemärkelsedagar.

Som ett litet prof på hennes lynnes munterhet vill jag här införa några rader af ett slikt tillfällighetspoem. Sommaren 1904 hade man det mycket svårt med arbetsfolket på Klinten. Den ena och den andra lofvade komma, men fick förhinder, till slut tog en af familjens kvinnliga medlemmar saken om hand. Detta gaf fru Clara anledning att till känd melodi skrifva följande kväde:

Lik klockarfar . . . allt kan bestyra:
Hon vet ej endast att två och två göra fyra.
Med logaritmer hon räknar långa tabeller,
men lagar vägar, och plåtrör med, om det gäller.

Hon sköter kassor och sätter pengar på ränta.
och skrifver bokslut mer flinkt än folk kunna vänta,
och märka linne, det går som baraste katten,
och korrektur plär hon korrigera — på natten.

Båd' logogryfer och rebus göra hon brukar
och medvurst också och annan korf, som man slukar.
— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — —

Jag kunde nämna mång' fler meriter hon äger;
men en hon har, som dem likväl alla uppväger,
och den meriten den största ock vill jag kalla:
Hon älskar alla, och hon är älskad af alla!

Detta rimmeri skref hon impromptu vid fyllda åttiotvå år. Det måste medges, att det tyder på en vitalitet *) och en själens friskhet, som man vid dessa år skall finna hos få.

I ett af sina rim skämtade hon med det för tiden rådande aktiebolagsbildandet:

Alla dar man uti bladen
Finner K. M. „nådigt“ ge
bolag, hela långa raden
tillstånd till att lifvet se.
Men de gå ock öfver ända
— sådant kan nog ofta hända —
och när det så spörjs „hvarför“?
„Pengar fattas“, jämt man hör.

Men, frågar författarinnan, är det då nödvändigt att ha pengar beständigt? Hon föreslår ett bolag, som skulle kallas

„Allmänneliga svenska
idéförslagsframställnings-aktiebolaget“.

För dess grundande behöfves icke pengar, bara idéer

---

*) Året därefter besökte hon Växiö, och i maj 1903 hade hon varit i Uppsala, hvarom hon skrifver: „som jag ej sett på trettio år, — — — en gång i staden, ville jag se mig omkring. Då jag kom till universitetshuset, står på trappan en ung student, din René.

Och mitt bolag, vill jag våga,
Skulle bära sig minsann
Om det sköttes med förmåga,
Och ge tolf % pro ann.
— — Det är endast svårt att finna
en person — man eller kvinna —
som förstår sig riktigt på
att affären förestå!

Vaken i sitt intresse för svensk diktkonst, följde hon ännu i det sista med sitt lands sång, och 1904 — året innan hon dog — skrifver hon: „det är upplyftande att se och höra några våra nyaste skalder, där finnas toner, som jag känner igen, ehuru de nu äro i andra former än i min ungdom."

Den 20 dec. (1904), skrifver hon: „I dag är den stora dag, då E. A. Karlfeldt inträder i kretsen af de aderton. Illa nog, förstår jag icke att rätt värdera hans skaldskap, men det är bestämdt beroende af den gamlas trångsynthet, och motväges af de otaligt många som alldeles svärma för E. A. K." . . . „Tänk hvad förmån poeterna ha. Sätta en tjuguårig själ i en sådan glöd att hon försöker att få sin papegoja att säga Erik Axel Karlfeldt, men det dumma envisa djuret kunde icke förmås att säga rätt, utan det blef alltid Carlstedt i stället. Det var ju rent olidligt. Heter han icke så, Er polismästare?"

Svenska akademiens görande och låtande följde hon med stort intresse. I flere af hennes

bref ingå notiser, som höllo mig så där tämligen au jour med den vittra areopagens görande och låtande. I ett bref heter det: „Hvad sägs om den nya ledamoten i Svenska Akademin“ — (Georg von Rosen efter Snoilsky). Följer så en redogörelse för denna egendomliga episod, som vackert förklarar det steg grefve von Rosen senare tog (han afsade sig ledamotskapet) och så slutar hon: „De som nu här vilja gälla för skalder äro ursinniga öfver att inte de komma i fråga, och mycken kvickhet försöka de sig på. 'Ja ja, akademien behöfde nog *en* målare . . . sen den hade så många *hackor* förut', heter det.“

Med berättigad stolthet talar hon om att det fattiga Sverige skall dela ut fyra Nobelpris om 150,000 kronor, och att, då hennes Oscar hör till dem som jämte andra ha att bestämma i frågan om bortgifvandet af två bland dessa, så hade han rätt att inbjuda henne till denna den första mellanfolkliga världsfest, där den kungliga gåfvan af 600,000 kronor skänktes bort af svenska män. Den 10 dec. 1901 var hon med om denna den första Nobelfesten och gör följande observation: „i utlandet inbilla de sig att vi här i landet skulle slå under oss hela den Nobelska summan, men de som tro sådant känna ej svenskarna“. Hon höll före att „hela institutionen är kanske inte så värst förståndig, men för den svenska hederligheten är och blir den en ära“.*)

*) Medan Alfred Nobel en morgon (1878?) på Boulevard

Från så långt jag minnes följde hon med största intresse med den svenska skönlitteraturens mest remarkabla arbeten. Hon fällde omdömen, som gingo på sak och ofta voro nog så bitande. Jag minnes bland annat ett hennes yttrande om „Lille Bror“, denna Geijerstams så spridda bok: „Ja, hvarför skulle den inte gå, där finns just så mycket af vår tids råhet och den gamla tidens sentimentalitet, som behöfs för att den skall läsas af både pigor och mamseller af begge könen.“

Senare skrifver hon till mig om denna bok: „Bra mången gång önskar jag att jag hade förmåga att skrifva och offentligen uttala mina tankar om ett och annat som retar eller ock bedröfvar mig. Båda delarna är fallet med flere af våra moderna författares alster. Det heter att det och det arbetet är så konstnärligt gjordt och

---

Sevastopol vallade och promenerade sin härskarinnas otäcka knäracka, kom jag att gå samma väg som han, (jag kände hans bröder och hade blifvit bekant med honom, jag minnes ej hvar). Under samtalets gång sade jag några vänliga ord om gamla Sverige. Orden måtte för stunden ha berört någon särskildt öm sträng hos honom, ty den gamla misantropen, som hade det trist nog i lifvet, utbrast plötsligt varm och rörd: „Ja jag skall säga min herre, jag känner denna värld och dess lumpna människor, och det är visst, att tillsvidare ännu är Sverige det land, där det största mått af hederlighet finnes inpressadt hos offentliga institutioner och personer.“ „Nå men England då?“ „Ja England! Nej i Sverige äro människorna ännu idealister allihop, nästan.“

det kan ju så vara, men då motivet är fult eller dåligt kan jag ej räkna taflan eller romanen till skön konst, utan till geschäft. Jag tänker härvid närmast på 'Boken om lille bror', den så utskrikna och i flere upplagor utgångna beskrifningen öfver en stackars kvinnas innersta hjärtetillstånd, och detta af just hennes egen man, efter hennes död. Usch!"

Tvenne svenska författarinnor ställde hon högt: Selma Lagerlöf „för hennes rikt blommande fantasi" och Annie Qviding „för hennes skarpa logik och hennes stora moraliska mod". „Vi läsa nu om aftnarna Jerusalem af Selma Lagerlöf, ha icke ännu slutat den. Den värkar icke lika omedelbart som första delen. Det är något trögläst och tungt i denna senare afdelning. Själfva språket är så där att det tager emot andedrägten hos den läsande". „Massan af onödiga ord tynger ned det hela, också klarheten blir lidande på denna ordrikedom."

„Annie Qvidings mod måste man beundra, kan någon träda upp och tala mot detta ligapojkssällskap som kallas 'sällskapet för inbördes berömmelse', men hennes arbeten bli också ej berömda såsom de onekligen äro värda; d. v. s. de skrikas ej ut af kritiken såsom det ofvannämnda sällskapets egna arbeten, men det fins folk som köpa dessa böcker och läsa dem med fröjd. I mitt tycke är det betecknande att det

är en kvinna som vågat ställa sig i opposition med det rådande partiet och i så skarpa färger skildrar lösligheten i fråga om äktenskapliga förbindelser."

„För att skaffa dig en glad stund" skrifver hon, i ett af sina bref där hon talar om gamla och nya böcker „vill jag omtala att Dagbladet i en recension af Juho Ahos bok Panu förblandat dig med Aho, och kallar honom utan gensägelse Finlands nu lefvande första skönlitterära författare, som förut skrifvit sina utmärkta skildringar från Karelen och Östra Finland samt Familjen på Haapakoski, Prestens hustru m. fl. Recensenten vet till slut sig ingen annan utväg än att Panu förlorat sin ursprunglighet i öfversättningen. Medge att det är komiskt att låta dig författa dina böcker på finska och . . ." „Huru kan man dabba sig på detta sätt slutar hon sin muntra skrifvelse." I det lilla förmaket lästes det ofta högt när familjen samlade sig kring det runda bordet. Därgjorde jag för trettio år sen första gången bekantskap med Laboulayes „Abdallah" och några af mig förut ej observerade böcker i sociala frågor.

Däremot saknade fru Clara, så känslig för ordens skönhet, prakt, nobless och deras konstnärliga sammanfogning, öga för formens, linjernas konst. Denna brist är emellertid icke ovanlig hos nordens folk; men att hon äfven saknade ett finare färgsinne är förvånansvärdt, ty nordens

nationer, och särskildt svenskarna bland dem, äga ett på samma gång starkt utveckladt och fint färgsinne, en observation som är min egen, men stödes af namn sådana som Garnier och Lenepveu. För henne var och blef en tafla ett konstverk endast i den mån innehållet berörde henne sympatiskt och följdriktigt. Allt det andra: färgernas harmoni, den skala i hvilken de voro stämda, linjens bredd, stil och säkerhet såg hon förbi. Vi besökte mer än en gång konstutställningarna; och det var slående att hon, som i poesin var en anhängare af idealiteten, i den bildande konsten var en stark realist, men framför allt svensk. Hon kunde ej förlåta Per Ekström, C. Larsson m. fl. att de återgåfvo franska landskap, stämningar och ämnen.

* * *

Jag har här ofvan nämnt, att fru Clara ofta talade om den „stora“ koleratiden, dess fasor och den stora självuppoffrande verksamhet, till hvilken den dref samhällets bästa element. Hennes make offrade då hela sin lediga tid för att i församlingens kolerabyråer kämpa mot denna på adertonhundratalet vida mera mördande folksjukdom, än nu. Hvad hon själf gjorde, därom talade hon ej, men man kan vara viss om att hennes energi och organisationsförmåga blef använd, ty aldrig höll hon sig undan från den kvinnliga värnplikten, nödens och olyckornas lindrande, denna värnplikt, som världen sett i årtusenden men aldrig skattat högt nog. Men

allt detta hade varit före min tid, mig tillhör blott att tala om hvad jag själf sett.

I fru Claras hus såg jag vissa tider af året ett oändligt „tillklippande“. Bomullstyger, fula, mörka, med den kännspaka indigolukten klipptes i massor. På min fråga hvart alla dessa primitiva plagg skulle taga vägen, fick jag veta, att de skulle till „Maria arbetsförening“; och många år senare har jag fått en intressant redogörelse, sammanställd af hennes egen hand några månader innan hon dog, rörande denna förening. I korthet må sägas att en varmhjärtad kvinna med det berömliga namnet (Betty) Nobel, gift med en Elde, uti Stockholmstidningarna uppmanade allmänheten att bispringa barnen till de i kolera aflidna. Detta uppslag tog Fredrika Bremer vara på, och under egiden af hennes berömda namn bildades „Fruntimmersföreningen för vård af kolerabarn“, ett för öfrigt mindre smakfullt namn. Från denna förening utgingo, som refvorna från en smultronplanta, flere olika föreningar, bland dem „Maria arbetsförening“. Att fru Clara, verksam medlem af Fruntimmersföreningen, var en af stiftarinnorna af den förra, att hon ännu under ett halft sekel ägnade lika varmt intresse åt denna värksamhet, hvars omfattande skötsel under de senaste tiotalen år legat i äldsta dottrens hand, därom förmäles naturligtvis intet i fru Claras redogörelse.

* * *

I mitt fädernehem fanns och lästes en högtskattad skrift, „Petter Murbecks trosbekännelse“. Denne Murbeck hade under frihetstiden varit en berömd predikant vid finska kyrkan i Stockholm. Han bildade en uppfostringsanstalt för värnlösa flickebarn, hvilken under hans namn existerar ännu i dag. Från en ringa början har den växt ut till en stor och kapitalstark institution. Jag plägade kalla den för „den Monteliuska familjens fideikommiss“.

Hofrättsrådet Montelius hade i en människoålder varit dess oaflönade ordförande. I för längesen förflutna år, när gamla tant Clara var unga fru Clara, hade hennes man „fostrat hennes själ och klarat hennes begrepp“, fört henne utom hemmets knutar in i det ädla arbetet för det allmänna, och i många, många år hade hon jämte sin vördnadsvärde make suttit i samma direktion. Riksantikvarien, sonen, har efterträdt sin fader, och flere af de andra barnen ha tagit arf i arbetet och mödan.

Till denna inrättning, som låg någonstädes vid S:t Paulsgatan, icke långt från det berömda hus, som i tiden beboddes af Hollands ambassadör van der Nooth och nu af herr Jean Jahnsson räddats för den svenska kulturhistorien, följde jag fru Clara en och annan gång. Ja, jag var t. o. m. en gång inne uti inrättningen, som för öfrigt gjorde, liksom alla dylika, ett glädjelöst intryck på mig. Här var fru Clara en mäktig

ledande och styrande, under, som jag senare fått veta, titeln „vårdarinna“.

Uti allt detta arbete inlade fru Clara metod, ordning och reda, uppmuntrad af sin för medborgarens och människokärlekens förpliktelser städse nitälskande make; och detta skyddade henne från att bli en familjeegoist. Min öfvertygelse är att det är i deras goda skola den kända sociologen, fru Agda Montelius, född Reuterskiöld, vuxit upp till den erfarna och bestämda ledare för „Föreningen för välgörenhetens ordnande“, som hon blifvit.

Fru Clara var född och fostrad i en rättsstat, hon hade lefvat hela sin tid bland jurister, i sin make hade hon en rättvisans vårdare af rang. Lagen var hennes idol, hennes rättskänsla omutlig, hennes kunskap i och förstånd om dessa ting större än flertalet kvinnors, ja, också mäns. Att förfalska, förvränga rätten, det var för henne låghet, nedrighet, det var synden emot den heliga anda. När därför den Bobrikoffska politiken började emot vårt land, kunde hon först knappast tro på planernas allvar. Rädd att genom sina bref, under den tid det svarta kabinettet verkade, förskaffa mig obehag, talade hon i reserverade ord och på ett sätt, som endast jag förstod om hvad och hvilka det gällde, om ofärdsårens mörka regemente, detta regemente, som gjorde ett svagt försök att vilja dölja sig uti en viss laglighets former för att behaga Väst-

europa. Hennes bref äro genomandade af indignation och medkänsla, men på samma gång af en förunderlig optimism. Hon skref:

Ty jag har hört I all min dar,
Stränghet stackot välde har.

Falskhet gör väl krokar många,
Men går aldrig vägar långa.

Grundtemat för hennes bref är ungefär följande, som hon uttalar i ett bref af den 24:de maj 1902: „Det du säger om edra politiska förhållanden är sorgligt att höra. Huru det skall gå är ju omöjligt att säga, men nog har man många gånger fått bekräftelse på att då nöden är som störst är hjälpen närmast. Att hjälpen icke kommer genom våld och lönnmord är det vissa, men det finns så många sätt Gud har att sända sin hjälp, det har jag oändligt många gånger sett; och jag har en på erfarenhet grundad öfvertygelse att om man djupt och innerligt ber Gud om något, så får man det, på ett eller annat sätt. Det står skrifvet, och det står fast att en rättfärdig mans bön förmår mycket där den allvar är.“

När jag till denna trösterika lära svarade, att enligt filosofen Kants åsikt det är oförsynt af oss jordbundna att vilja genom böner inträngа i Guds allvisa rådslag, och högmod att tro det Gud för vår fördel skulle afvända hvad han i

sin vishet låter ske, sade fru Clara: „Stå du på din Kant, jag står på min *kant,* vi få väl se hvem som har den starkes hemul. Du borde för öfrigt förstå att en hel nation i bön är en enig nation, och enighet är det du själf tror skall föra er till seger.“ — Mig till tröst citerar hon i sitt bref Tegnérs sköna dikt till Götiska förbundet.

Så länge det finns af den fria ätt
Blott två, mellan fjällen och Sundet,
Som låga för sanning och våga för Rätt
Så länge bryts icke förbundet så lätt.

Hon höll på oss, hon var vår vän. Det är med nationerna som med den enskilde: „Om än så stark, förutan vänner vissna de bort som furor med skalad bark.“ Och den tiden hade vi många vänner. Ack, det är icke så numera. Socialisternas banditer, nationalisternas självförhäfvelse och enkammaren ha sörjt för att folkens hjärtan vändt sig från oss.

Dock, jag vill nu icke här genom att ånyo upprulla olyckorna, renovare dolorem, hvarken för mig eller andra; må det vara nog sagdt: ifrigt och djupt tog hon del i våra olyckor. Hon följde med dem i den tidning jag sände henne.*)

---

*) Hon skrifver i ett af sina bref: „Mina gossar håller mig med tidningar. Du med din, Oscar med Stockholms Dagblad, Henning med Smålandsposten . . . så jag har både anständiga och skandalblad, du vet att somliga räkna den sistnämnda till skandaltidningarne.“

Men „att rätten skulle segra, var hennes fasta tro, endast nationen höll sig på en moralisk ståndpunkt.“ Eugen Schaumans gärning ville hon ej fördöma, ty han föll som en soldat i striden emot en som själf dragit domen öfver sig (för öfrigt samma ord som Maxim Gorjki sade till Eugen Schaumans syster). Hohentals gärning dömde hon däremot strängt. Jag hade den stora glädjen att innan hon dog kunna skrifva till henne, att hennes tro på rättfärdighetens seger icke blifvit besviken. Ännu en glädje tog hon med sig i döden, men den kan man ej tala om.

Lyckan, sådan människorna vanligen drömma om den, är momentan, snart sagdt explosiv. Om lyckan af denna art kan sägas detsamma som om njutningen, dess fullhet är dess död. Med denna lycka i lifvet är det ej mycket att komma med, den är endast en hetsande, men icke en läskande dryck. Där lyckans tempel ej är byggdt på förnöjsamhetens grund, är där icke mycket bevändt med dess stabilitet. Jag har sett ett stort stycke af världen, sett mycket folk, känt många människor*); jag vågar säga, jag har sett få lyckliga. Af dessa få, var fru Clara en.

I femtiotvå år i ett ovanligt lyckligt äktenskap förenad med en vördnadsvärd man, om hvilken hon själf engång sjungit:

---

*) Se andra delen F. Churberg.

Inre tomhet och yttre stånd
dig ej nånsin behagar,
flärdfritt vandrade du din stråt
alla din lefnads dagar

sökte hon lyckan i lifvets inre värde . . . Begåfvad med ett ljust förestånd, ett sprudlande intellekt, oförbrännelig optimism, en regulator som aldrig svek henne: eftertanke, och ända in i sena ålderns dagar en obruten spänstighet, hade hon lyckan att se en barnskara växa upp kring sig, fäderneslandet till gagn och en af dem därtill hela norden till glans och ära. Hvad kan man mera begära af lifvet?

Hon kände nog själf sin lycka och sina lyckomöjligheter. Bläddrande i hennes bref finner jag många yttranden, som vittna därom; jag vill blott anföra följande:

„Vi lefva ju alla på Guds nåd, ehuru vi i ungdomens och hälsans dagar tycka oss ha ett så oerhördt kapital af tid att draga växel på, att man inte tänker på månader eller år utan tager till minst med decennier för sina framtidsplaner. Nå, det händer att sådana växlar icke accepteras, utan komma åter med protest; men det är något, som människobarnen tycka vara rent af en orättvisa“ . . . „Det är en stor nåd af Vår Herre att låta en människa upplefva sin 80-årsdag under så lyckliga omständigheter som fallet är med mig. Något som jag ej kan vara Gud nog tacksam för.“

Att vinna människors vänskap i unga år är icke svårt; de finnas som besitta en särskild, infernalisk konst däri. Att behålla sina vänner under årens lopp, att under tiotal af lifvets mångskiftande år träffas, korrespondera och behålla icke blott sina tankars värld, utan äfven sina känslors värme i samma nivå som vännerna, det är en annan sak, och med en viss självkänsla citerar jag orden i ett af hennes bref . . . „hjärtligt tack för din trofasta vänskap mot mig och de mina, behåll denna trofasthet äfven sedan jag ej mera finns, och att du så gör är jag viss om . . .“

Clara Montelius dog efter en kort sjukdom den 14 okt. 1905. En sollös höstdag följde vi hennes stoft till nya kyrkogården, där vi bäddade hennes graf vid makens som redan 1894 kallats hädan. Vi efterlefvande möttes, när aftonen föll på, däruppe i den lilla våningen vid S:t Paulsgatan 11. Den var oss alla så innerligt tom och kall. Hon som engång vårdade elden på Oscar Augustin Montelius husliga härd hade gått till det okända landet. Jag hade begrafvit „min svenska moder“.

VICTOR NAPOLEON
PROCOPÉ.

Victor Napoleon Procopé.

Man behöfde icke vara raspsykolog för att se, att Victor Procopé icke var af finskt blod, men man behöfver därför icke tro, att hans släkt, som det påståtts, skulle härstamma från den böhmiske fältherren Andreas Procopius. Namnet Procopé förekommer nämligen märkvärdigt nog icke sällan i Finland; i Karelen redan tidigt, antagligen infördt med den ortodoxa läran i dessa nejder. Jag har funnit former af detta namn i Suistamo och Salmis; påminner om Kalle Prokopé, som under ofärdsåren gjorde sig känd i landet och nu försmäktar i Sibirien. Redan i medlet af 1600-talet finna vi äfven i västra Finland bland landets präster namnet Procopæus företrädt. Ur en af dessa västfinska prästfamiljer, som skänkt landet flere dugande jurister och militärer, är Victor Procopé utgången.

Första gången jag såg Victor Procopé, var han en ung, vacker, alldeles ovanligt vacker officer vid lifgardets finländska regemente, på besök i Viborg med min kusin vid finska gardet

Carl Forssman och de två officerarnes mycket goda vän, den s. k. Wiborgska Wiken, handlande, sedermera rådman Carl Wiik, i förbigående sagdt en af de roligaste och mest lefnadslustiga människor jag sett. Det var visst omkring 1864, ty Procopé likasom Forssman talade om episoder från polska upprorets kufvande, hvarom de varit med. Han talade för öfrigt om saken säfligt och lugnt. Jag undrade just hvad gamle morfar skulle hafva sagt om dessa bragder, ty han var entusiastisk för Polen. Det förtröt och grämde honom alltid att finska officerare skulle vara med om — personligen vara med om att bekämpa skaror, dem en Maximilian Myhrberg, en Langiewicz m. fl. frihetens förkämpar ledde i striden. Vår flyktiga bekantskap förnyades under studentåren därigenom att Procopé stundom, en gång på genomresa till Åbo, besökte det „matlocus", kalladt Babylon — i högtidligt tal t. o. m. gröna Babel — i hvilket jag jämte en del yngre officerare och tjänstemän intogo hvad som för lifsförbränningsprocessen behöfdes; jag begagnar denna fysiologiska term, då jag ej kan förmå mig att kalla den förtäring här erhölls för mat.

Sitt pompösa namn Babylon hade den enkla inrättningen af följande skäl. Den var inrymd i ett grönmåladt trähus i hörnet af Fabians- och Södra Esplanadgatorna, tillhörigt en rysk handlande, som i en väldig skylt skref sig i slaviska

typer Вавулйнъ, hvilket naturligtvis uttalades Babylon. Victor Procopé kom icke för matens skull, utan för det kortspel, som här tidtals idkades af lediga vicehäradshöfdingar, kanslister och fänrikar. Procopé var vid den tiden förlofvad. Hans fästmö, som bodde i Gatschina, hette Alexandrine, Procopé till ära kallades hjärterdam Alexandrine, och när någon nyste, sade han icke Atschi, utan „Gatschina", hvilket allt ansågs vara kvickt och nöjsamt. Säkert är att det framkallade mycket skratt och det är ju ofta de små dumheterna stora välsignelser.

Så gingo åren. Procopé och jag lämnade Helsingfors, enhvar reste åt sitt håll, tills vi alldeles oväntadt sammanträffade i S:t Petersburg på ett den tiden af finnar ofta besökt hotell. Vi voro tillsammans under några upprörda dagar, upprörda, ty kriget mot Turkiet var förklaradt eller skulle förklaras i dagarna. Hela Petersburg var i rörelse, folkopinionen hade fört självhärskaren till ett krig, som han, enligt hvad det sades, i det längsta ville undvika. Procopé hade under de förflutna åren avancerat snabbt i tjänsten. Han hade 1871 blifvit öfverste vid 32 års ålder, ett bevis på tur, har det sagts, men äfven på hans kapacitet som militärledare, hans ordentlighet och arbetsamhet. Jämte några andra landsmän sällskapade vi vid denna tid i rikshufvudstaden och jag har ett intryck af att vi alla ställde oss skeptiska i fråga om utgån-

gen af detta krig, oaktadt det förtida segervissa jublet omkring oss, oaktadt grefve Ignatieffs i dagspressen utbasunerade yttrande, att Turkiet var absolut ruineradt och oförmöget till något motstånd. För mitt vidkommande var skepticismen grundad på Moltkes „Briefe“ om Turkiet och hans förtroende till det beslutsamma, manliga draget hos det osmaniska folket.

I kriget deltog Procopé som chef för det Permska regementet. Detta regemente hörde åtminstone att börja med till eftertruppen. Då tronföljaren, sedermera kejsaren Alexander III, jämte sin stabschef general Vannoffski stod vid Lom-Jantra-linjen, kom Procopé's regemente att spela en icke oväsentlig roll, „det afgjorde bland annat tronföljarens seger vid Kairkiöi-Tscherkova“. Procopé talade senare om, att då han i spetsen för regementet ilade tronföljaren till hjälp, hade hans häst på något sätt skadat sig. Procopé måste stiga af och, ehuru en man på 130 kilogram, springande fortsätta vägen öfver fältet till den anvisade positionen. „Oaktadt den allvarsamma situationen hade Procopés språngmarsch kommit tronföljaren att le“.

När bataljen var slut och fienden slagen, när ambulansen hade tagit vård om de sårade och de döda voro begrafna, satt tronföljaren Alexander sent på aftonen tankfull och mörk i en bondstuga vid sin spartanska aftonmåltid; „detta är nu således en seger, och det är seger-

glädjen vi erfara", hade han dystert sagt åt Procopé. Kriget förbrödrar, heter det; från denna tid hade Procopé, som hade lätt att vinna människors sympati, vunnit stabschefen Vannoffskis och i sin mån äfven tronföljarens välvilja och förtroende, så att han, när generalen baron Georges Ramsay, som förde den finska gardesbataljonen *) (den 4 nov. 1877) blef chef för Semjonoffska gardet, utnämndes till det finska gardets kommendör. Mer än tvänne månader skulle emellertid fortgå innan Procopé, uppehållen vid Lom-linjen, kom till sin bataljon, som han sedan förde öfver Balkan genom Adrianopel till närheten af San Stefano och därpå hem. Efter kriget utnämnd till flygeladjutant, rikt öfverhopad med utmärkelsetecken, tog han i Helsingfors sin bostad i finska gardets kasern i besittning. Här träffade jag honom och hjälpte honom med att utgrunda planer till husets utvidgning, planer som jag vill minnas först tio år senare under öfverste Kasten de Ponts tid sattes i verket.

Året 1883, då Procopé blef guvernör i Wasa och öfvergick till den civila banan, blef han upphöjd i adligt stånd. Då jag under en följd af år varit en sorts riksheraldiker i landet, kom han upp till mig och bad mig komponera hans vapensköld. På min fråga hvad han helst ville

*) Den stod då vid Dolny Dubniak.

se symboliseradt i sitt vapen, svarade han, efter att ha funderat en stund: trohet, trofasthet, lojalitet och sen att jag är Åbolänning. Då i Åbo stads vapen ingår den franska liljan och denna särskildt i fransk heraldik hålles för ett lojalitetens emblem, har jag ryckt detta emblem in i hans sköldemärke; och därmed var han nöjd. På denna bagatell har jag kommit att tänka ofta, när Victor Procopés stjärna var i nedan. Hade han ej uppfattat trofastheten gentemot landet och regenten, så som han det gjorde, hade hans lefnadsbana gått i andra kurvor; men han höll högt sin Åbo-lilja och valde — martyriet.

Från Wasa landshöfdingestol kallades Victor Procopé till Nyland och sedan till kejserliga senaten, där han blef chef för militieexpeditionen. Då jag vid denna tid i byggnadsstyrelsen behandlade flertalet militära byggnadsfrågor, kom jag i liflig beröring med honom. Han var en förträfflig högsta chef att göra med, ty han blandade sig aldrig i detaljfrågor. Jag medger, att han var något loj och eftergifven, men så hade han också en kunnig föredragande, referendariesekreteraren G. v. Christierson, en energisk och i alla militärekonomiska spörsmål inriden person, som „varit med om att uppfostra sex senatorer“, som han själf sade. Frestelsen att låta v. Christierson regera var således stark; att falla undan för honom kunde ju endast lända saken till gagn, och Procopé föll för frästelsen.

Jag bevarar samarbetet med de båda hedersmännen i ett tacksamt och vackert minne.

Under det andra kejsarbesöket i Willmanstrand 1891 hade jag mycket att förhandla med Procopé. Vi träffades alla dagar, åto vid samma bord och besökte ofta officersbarackerna och den då uppsatta första skvadronen af finska dragonerna.

* * *

När ministerstatssekreteraren Casimir Ehrnrooth under loppet af 1891 års landtdag plötsligt tog afsked, emedan de ryska tidningarna beskyllde honom för att i ett regeringsmeddelande oriktigt ha öfversatt ordet соединение (sojedinenie = förening), drog han i fallet med sig sin kanslichef. Ehrnrooth efterträddes af sin adjoint W. v. Daehn, som, sedan han icke lyckats att fästa professorn vid generalstabsakademin, sedermera krigsministern N. Roediger, gaf åt den fallne kanslichefen i uppdrag att „slå upp i boken öfver officerare, som genomgått generalstabsakademin, sök rätt på ett finskt namn, helst ett adligt, och kalla hit mannen, mig till tals".

Där fanns ett sådant namn. Personen efterskrefs och installerades i tjänsten. Det gick icke lika lätt att få en ministerstatssekreterareadjoint. Där fanns nog en, som ville, „med händer och tänder", Carl Tudeer, frånsedt att medlemmarna

af senaten hade sin kandidat, en högt förtjänt jurist. Mot den förstnämnde inlade senator Yrjö-Koskinen hela sin energi och sitt stora inflytande på ett sätt, ovanligt för honom därutinnan, att det både syntes och hördes. Som vid presidentvalen i Amerika sköt där mellan de om platsen kämpande upp „the black horse“, och det var Victor Procopé! Man har sagt mig, att krigsministern Vannoffski gifvit anvisning på honom vid platsens besättande, emedan v. Daehn, mer politiker än militär, icke hade tid och lust att behandla de många rent militära frågor, som just vid denna tid voro å bane, och emedan han icke glömt Procopé sedan striden vid Lom Jantra. Det sades äfven att v. Daehn helst önskat få en af de många bland våra landsmän i kejsardömet, som liksom han själf gjort karriär i Ryssland: man nämnde general Roediger, general Oscar Gripenberg och amiral v. Kraemer.

Det berättas en lustig anekdot om denna utnämning, en anekdot, som är sann endast till hälften. Då jag för min del vill anekdotens död, berättar jag den icke här; jag återger i dess ställe den lilla episoden sådan den värkligen var och sådan jag hört den af den ende, som kunnat vara med om den. Vid föredragningen om utnämningen hade v. Daehn glömt Procopés förnamn. Kejsaren yttrade då: det är så många med namnet Procopé, jag menar den tjocke, han

som i Lom i språngmarsch ilade till sin position. Jag skrattar ännu när jag tänker därpå.

Denna utnämning kostade mycket på Carl Tudeer. Han hade trott, att v. Daehn skulle hålla på honom. Impulsiv som han var kunde han ej hålla inne med sin förargelse, och jag blef ögonvittne till följande lilla händelse mellan de två kandidaterna till det höga ämbetet. Baron G. v. Alfthan, guvernör C. Tudeer och jag sutto i ett hotellrum i Willmanstrand eller måhända var det i Wiborg, jag har glömt lokaliteten. C. Tudeer beklagade sig bittert öfver utgången af denna utnämningsfråga för baron v. Alfthan, hviken, mycket lomhörd som han var, allt emellanåt frågade: „hva sa' bror?“ „Bror“ kom därigenom att tala om Procopés brist på energi och afsaknad af förbindelse i S:t Petersburg så pass högljudt, att orden nådde äfven mina öron.

I detsamma såg jag Procopé komma öfver torget. Jag skulle lämna några upplysningar åt honom. Jag varskodde Tudeer. När Procopé nu trädde in i rummet, skyndade Tudeer emot honom, tog honom i famn, kysste honom som man brukar i Ryssland, på tre ställen och lyckönskade honom hjärtligt till utnämningen.

Baron Alfthans satyransikte glimmade af återhållen skrattlust, och han plirade med sina svarta ögon mot mig; han hade „nedrigt roligt“, ett uttryck som då var färskt och nytt.

Procopé tog både utnämning och gratula-

tion kallt och lugnt, satte sig hos mig och frågade om vi hade den och den „spisocken“. I Ryssland har man ej någon statskalender, men flere, om jag så får säga, fackkalendrar eller förteckningar; de kallas „spisock“, öfver t. ex. alla generaler, alla öfverstar, alla hofdignitärer etc. Han fick hvad jag hade och började nu att göra ett utdrag ur detta, hvarvid han gång på gång suckade öfver sin listas längd.

— Hvad är det för en lista? frågade jag.

— Herre Gud, det är listan öfver alla storfurstar, ministrar och andra dignitärer, som jag nu måste göra visit hos. Det blir ett lidande! — Listan innehöll, vill jag minnas, öfver åttio namn. Stackars Procopé! Jag lät skrifva ut listan åt honom; hade han anat huru fjäderlätta dessa bekymmer skulle väga i den bitterhetens och de besvikna illusionernas vågskål ödets gudinna gick att råga för honom, skulle han nog tagit saken mindre tungt.

Lustlägret i Willmanstrand blef slut, enhvar for till sitt. Procopé flyttade till S:t Petersburg. Då vi skiljdes, bad jag Procopé på det ifrigaste att göra anteckningar om sin tjänstgöring och sina samtida i S:t Petersburg. Jag framhöll för honom hvilken litterär och kulturell skatt vi hade i G. M. Armfelts memoarer och påpekade särskildt, att med undantag af de Stjernvall-Walleenska „anteckningarna“ inga dylika af finska statsmän i S:t Petersburg funnos. Procopé blef

synbarligen intresserad för saken och begärde af mig ett schema för de blifvande anteckningarna, hvilket jag äfven så godt jag kunde uppgjorde.

I Petersburg såg jag honom en och annan gång i det stora kanslirummet i ministerstatssekretariatet, sanningen att säga tämligen sysslolös. En gång beklagade han sig öfver att icke blifva använd nog.

Så gingo åren. Alexander III, vårt starka värn och skydd, föll undan, och i juni 1898 drog sig v. Daehn plötsligt tillbaka. Procopé trädde i egenskap af adjoint i hans ställe. Jag träffade honom dagen efter en af hans första föredragningar i den lilla parken midtemot ministerstatssekreteriatets hus. Jag frågade honom: „huru står det till med Finlands affärer i denna kritiska tid?“ En fråga, på hvilken jag egentligen icke väntade ett svar, ty Procopé var likasom hans företrädare en tystlåten person.

Den storväxte lugne mannen, som jag aldrig sett annat än trankil i högsta grad, blef ifrig. — Det står till med oss alla, som med det där huset, och han pekade med en energisk gest på statssekreteriatets hus.

— Nå, då vet jag, att det står illa till, ty i det huset äro alla golfvasar ruttna, rökrören orätt dragna, och jag fruktar för att grunden gifvit efter.

— Det vet jag ej, men det ser ut som ett

bombarderadt hus, och där skall man arbeta i hetta och damm, det ...

Vid Jekaterinhoffska prospektet uppfördes 1811 eller 1812 tvenne för tiden ståtliga hus. Det ena, hörnhuset vid prospektet och den nu s. k. Glinkagatan, blef efter kongress-Polens proklamerande det polska ministerstatssekreteriatet, huset å tomten 39, hade påbyggts och var nu den finska ministerstatssekreterarens bostad och ämbetslokal. Det var antagligen från detta hus Armfelt skref till F. Stjernvall sitt bekanta bref: „I detta land duger ej mezzi termini, eller att på någon punkt gifva efter på sanningens och hederns bekostnad. Då förfuskar man affärerna, om man också gör sin egen lycka." Det polska ministeriet har för längesedan gått all världens väg, huset upptages nu af Petersburgs länestyrelse. Vårt ministerium finnes kvar ännu i dag, ehuru detta, när man läser vår nyaste historia i tidningarna, tyckes mig vara hart när ett Guds under.

Byggnaden undergick nu som ofvan nämnts en remont af allvarligaste slag, och jag beklagade djupt våra tjänstemän, som i sommarens hetta och kväfvande damm, med arkiv och akter fingo flytta från rum till rum, medan man för hvarje dag fordrade af dem ett allt mer intensivt och upprifvande arbete. Vid denna tid började nämligen det långa kriget emot Finland

och allt finskt. Från och med detta år var det slut med Victor Procopés lyckosamma år.

Dock, för att kunna tala om allt detta såsom han själf såg saken, ber jag att få gå framåt i tiden ett par år. Första samlingen af detta arbete hade utkommit, då jag af Procopé emottog följande bref:

Högtärade ...

Sist förflutna jul tillbringade jag i Tiflis och fick mig tillsänd, bland litteratur från hemlandet, äfven Eder bok „Människor som jag känt". Edra minnen om W. C. von Daehn intresserade mig mycket; den sympatiska ton, i hvilken de äro hållna, den korrekta teckningen af hans inbundna karaktär anslogo mig, ty äfven jag är — likasom Ni herr Arkitekt — en beundrare af Woldemar v. Daehn.

Min ställning under 8 år som adjoint hos Minister Stats-Sekreteraren gaf mig många tillfällen att konstatera det fullkomligt korrekta och värdiga sätt, på hvilket W. v. Daehn städse inför H. Majestät och tronen förde fosterlandets talan.

Mina upptecknade minnen innehålla episoder, hvilka, jag vill hoppas det, för våra efterkommande skola bevara hågkomsten af denna sitt fosterland så djupt tillgifne man.

Det var därför med stor tacksamhet jag några dagar — — — — — — — — — — Och

får jag därjämte till Eder frambära mitt innerliga tack för de några ord af välvilja, tillegnade hans efterträdare, hvarmed Ni behagat afsluta Eder teckning. För mig äro dessa välvilliga rader en upprättelse för det myckna jag känt under tider då jag blott kunde anföra protest mot det arbete, som försiggick för att nedrifva hvad långa år byggt upp för Finlands väl.

Emottag uttrycken för min fulla högaktning och tacksamhet.

V. Procopé.

Detta bref gaf anledning till att jag på inbjudan och efter förut träffad öfverenskommelse reste till S:t Petersburg, denna den rysligaste sommarstad jag känner. Den lider af kvafva, heta dagar, kalla kvällar, sumpluft och — likgiltigt om det är kallt eller varmt — af en olidlig lukt af stall och litet till. Procopé bodde på Vasiljiostroff i parterrvåningen af en stor tvåvåningsbyggnad. Han tog emot mig med den värdiga vänlighet, som så väl klädde hans stora magnifika gestalt och lugna, sympatiska uppträdande. Människor likna ofta djur, och ofta är det en ära för människan. Jag kunde aldrig se Victor Procopé, utan att minnas en stor, mäktig newfoundländare, lugn i sin styrka, varm i sin trofasthet, en newfoundländare, som hette Milord, som var värd det namnet och hvilken jag

som gosse älskat mer än allt annat under den tiden.

— Men huru kan generalen hålla ut i den här sumpluften, och det en hel sommar igenom? var min första fråga.

— Här har jag som ung officer lefvat mitt lifs gladaste dagar, just i denna stadsdel. Förment att återvända till fäderneslandet vill jag dö här.

— Hvem har förment generalen att återkomma till Finland? Heltvisst ingen ...

— Jo, den här, och han öppnade en stor bok, som såg ut som en kontobok, och drog fram ett gammalt nummer af „Nya Pressen". Jag såg, att han blef ytterst upprörd, han började att draga djupt och astmatiskt efter andan, medan han med darrande händer vecklade upp tidningen och pekade på en artikel i bladet.

Jag blef ytterst pinsamt berörd af hans starka själsrörelse och sökte ohjälpliga tröstegrunder ... Alla män i offentlig ställning äro utsatta för klander, hvem bryr sig om sådant!

— Jo, den som smutskastats, skymfats, ehuru han bjudit till med alla sina själskrafter att göra det bästa, den som har en sådan ställning, att han ej kan försvara sig, ej kan draga sin blanka klinga ... astman kväfde hans ord, jag fruktade ett ögonblick att detta — jag hade aldrig sett slika astma-anfall — skulle vara slu-

tet, men med som det tycktes en stark viljeansträngning öfvervann han det onda.

Icke blott för att lugna och trösta honom, utan äfven emedan det var min öfvertygelse, sade jag honom något, som jag dagen därpå skref ned i följande versform och sände honom. När jag nu läser dikten, medger jag att den måhända ger för mycket för hans vidkommande, men det var ju också en tröstevisa.

Stryk smutsen, som de kastat, från din klinga,
Stick in den i sin skida tyst och kall.
Le åt de ord, som giftigt nu dig stinga,
Och tygla dina känslors heta svall.

Låt sorgen ej din stolta själ betvinga.
När allt man gjort, som göras kan, då må
Allt smädelsernas lömska tal förklinga.
På dumheten ej gudarna ens rå.

Ty du kan säga lugnt åt skränarhopen,
„Emot min vilja ödet hit mig bragt,
Jag stått här ensam uppå farlig vakt.

Håll upp att skymfa, tystna då med ropen,
kom, segervisse, med din bättre chance.
Jag går. Honny soi, qui mal y pense."

Han tog mina tröstegrunder lugnt och behärskadt, och sade:

Jag har besvärat Er, för att tacka Er för att Ni aldrig tviflat på min redliga patriotism, och för att innan jag går hädan — Ni ser själf, att

det ej kan dröja länge — ge Eder upplysningar om en del episoder i den kamp, från hvilken jag gått som en slagen man. De äro nedskrifna på Eder egen uppmaning — men då jag saknar all litterär öfning, ha de blifvit gjorda efter ett annat schema än Ni gifvit mig; de äro endast dokument.

Han tog fram en inbunden bok, obekväm som en stor kontobok. I denna hade han med sin oöfvade piktur nedskrifvit sina anteckningar; märkvärdigt nog på — — ryska.

I högsta grad förvånad öfver att han begagnat ryska språket, så mycket mer som jag trodde mig veta, att han talade en mindre vacker ryska, uttryckte jag min ledsnad däröfver.

— Nej, det måste vara ryska, svarade han. Jag har nedskrifvit verba formalia, hvad jag sagt och hvad min motpart svarat, allt är konstlöst, precis såsom orden fallit. Hade jag öfversatt allt detta till svenska, så vore det icke för mig så äkta som jag vill ha det.

Procopé var för tillfället ensam hemma. Han lät servera té, vi satte oss bekvämt, och han började sin uppläsning. Då han var i hög grad upprörd, då stora stycken måste för min skull öfversättas till svenskan, gick det långt om innan hans anteckningar voro genomgångna.

Hans skrift var i själfva verket en absolut objektiv redogörelse, utan egna reflexioner, med

hänvisning till dokument, dels i original, dels i afskrift.

— Ser ni, sade han, då jag under Plehves och Bobrikoffs tid icke kände mig säker om dessa dokument, de ej äro behagliga för dem, har jag vidtagit en del försiktighetsmått — — —

Då det nu ser ut att blåsa upp till en ny storm i vårt land och vi således ännu kunna få uppleva Bobrikoffs och Plehves tider, vill jag icke vidare redogöra för skriftens öden. Vare det nog sagdt, att dubletter finnas och att båda äro förvarade så, att de komma forskningen till godo; tyvärr först efter femtio år, såvida Procopé ej efter min enträgna anhållan senare förkortat tiden.

Jag har naturligtvis ingen rätt att här skrifva om hvad jag i förtroende hört — ehuru Gud skall veta, att det kliar i fingrarna på mig — men jag har både moralisk och juridisk rätt att tala om hvad jag hört både förut och efteråt om och af general Procopé, om detta äfven skulle (visserligen i mycket ringa del) sammanfalla med hans anteckningars innehåll.

Uppriktigt sagdt led Procopé af en stor oförmåga att berätta. Hans språk var ej flytande; när han talade svenska, sökte han stöd i ryska och tvärtom. Men klokt och klart var hans tal, om ock dess mekanism var bristfällig. Ungefär så här lydde hans tal:

„Det program, som blef Bobrikoff förelagdt

och sedermera af honom utarbetadt, fanns färdigt allaredan under Alexander III:s tid. Pobjädonostseff och Borodkin torde vara att anse som dess upphofsmän. Kejsar Alexander III var emellertid, som ni låter v. Daehn beskrifva honom, en strängt rättrådig och betänksam karaktär. Han hade, oaktadt allt, icke fullt öfvertygats om det berättigade i programmet.

Därtill kom att han flere somrar å rad reste i Finland, kände människor, höga som låga, längs hela kuststräckan, kände till deras bergfasta och naiva tro på sin finska rätt, var rörd öfver taflor, blommor, adresser och minnesstenar, ägnade honom och hans gemål. W. v. Daehns ord, understödda af Rob. Montgomerys sakkunskap, allt sammanlagdt gjorde, att han, som det säges under ett anfall af häftig vrede mot dem som drefvo på saken, stack det hela under det gröna klädet, efter att på akten själf ha skrifvit ett förbud för ärendets handläggning af någon annan än honom själf. Öfverprokuratorn K. P. Pobjädonostseff, statsrådet Afanasii Vasiljevitsch, en viss Suromjätnikoff, Borodkin m. fl. fingo ge sig till tåls.

Så vandrade Alexander III till sina fäder 1894. Nikolai II tillträdde regeringen och skref under den regentförsäkran som Daehn — jämte afskrift af dem hans företrädare underskrifvit — framlade för honom. v. Daehn sade senare, att han hade stora obehag för denna sak, man före-

brådde honom att icke ha kommunicerat med de ryska ministrarne i saken. Den stora frågan hade sedan flere gånger tagits till tals, v. Daehn hade gång på gång lyckats få den uppskjuten och nedlagd, men 1897 i augusti dök den åter upp på allvar. Vid denna tid lär v. Daehn åt Yrjö-Koskinen ha nämnt att faran var öfverhängande, att han, om H. M. insisterade på saken, var sinnad att lämna in sin afskedsansökan. Han gjorde det samma år. Hans korta afskedsansökan lär ha varit motiverad ungefär sålunda: „Sedan fråga väckts om ingripande förändringar i storfurstendömets styrelse, förändringar dem han ej ville vara med om, anhöll han om sitt entledigande.“ Bland friherre Yrjö-Koskinens papper torde en afskrift finnas af denna afskedsansökan *). Det dröjde emellertid ända in i juni månad 1898, innan de rätta personerna voro funna. Nu visste v. Daehn hvad klockan var slagen, han kallade in sin adjoint och underrättade honom kort om godt att det nu var hans tur att träda i breschen. v. Daehns sista åtgärd var en afskedsvisit i Tsarskoje Selo, där han rent ut sade hvad han, hvad vi alla, hvad hela landet tänkte om de tillämnade åtgärderna.

*) Skäl finnes att förmoda, det v. D:s anteckningar, om hvilka Berendsen (underbart väl initierad i finska frågor) säger att v. D. senare torde ha bränt upp dem. äfven finnas bland Yrjö-Koskinens dokument.

Procopés föredragningar voro från första stund icke behagliga och blefvo det efter Bobrikoffs utnämning ännu mindre. Om den sistnämnde yttrade han sig med största ovilja: „man skulle ha kunnat finna en större förmåga i Ryssland än han var, man skulle också ha kunnat finna en sämre människa, men knappast en, hos hvilken de två egenskaperna varit förenade i högre grad än hos denne“. Enligt Procopés uppgift „voro de första ord och uppgifter jag erhöll af Bobrikoff icke öfverensstämmande med sanningen“. „Och det har jag svart på hvitt här i mina dokument.“

General Procopé hade naturligtvis förut träffat general Bobrikoff, men inte i krig, ty Bobrikoff hade aldrig luktat krut, annat än vid paraderna. Som generalguvernör träffade han honom omedelbart efter utnämningen. Därvid tillgick som följer.

Då monumentet öfver Alexander II i Moskva aftäcktes (aug. 1898) gåfvos stora festligheter för inbjudna från hela riket. Bland dessa voro utom en deputation från Finland äfven ministerstatssekreterareadjointen general V. Procopé, befälhafvaren för de finska trupperna baron Georges Ramsay samt kanslichefen grefve Carl Armfelt. Vid den stora bal, som storfursten Sergius, Moskvas generalguvernör, gaf för kejsaren och hans gäster i generalguvernörens palats, sammanträffade de tvänne förstnämnda landsmän-

nen med krigsministern Kuropatkin och general Bobrikoff — „det såg för öfrigt ut som om sammanträffandet å de ryska dignitärernas sida varit sökt". Kuropatkin vände sig nu till Procopé och sade, att Hans Majestät nyss utsett general Bobrikoff till landets generalguvernör och att han på krigsministerns föredragning allaredan underskrifvit ett reskript om saken.

Då man i Finland väntade generalguvernörs utnämningen i dessa dagar, hade de finska tjänstemännen tagit med sig föregående utnämningsakter och grefve Armfelt upplyste sin chef om att i sådant fall bör ministerstatssekreteraren upprätta en föredragningsnot i ämnet och begära H. M:s underskrift i och för en publikation i författningssamlingen. På samma gång skulle äfven den ekonomiska sidan tagas till ompröfning och föreskrifter ges om generalguvernörens aflöning, ty denna var icke fix, utan bestämdes för hvarje gång särskildt.

Detta meddelande behagade ej krigsministern, som, synbarligen förtretad, med höjd röst, så att alla kringstående kunde höra det, inföll:

— Det behöfs ej, H. M. har redan underskrifvit ett reskript. Man skall i Finland lära sig att H. M. gör och befaller hvad han vill, och hans befallningar äro att anse som uttryck för den högsta viljan i hela landet. Hans upprörda sinnesstämning och ordens innebörd kunde

ej annat än väcka omkringståendes uppmärksamhet.

Härtill svarade grefve Armfelt lugnt: — Jag ber att få göra Ers Excellens uppmärksam på att det såsom jag nämnt försiggått vid föregående generalguvernörers utnämning — utom grefve Heidens — och jag är beredd visa dokument på denna sak.

Det skulle föra mig för långt från hufvudsaken att här redogöra för de intressanta och karaktäristiska detaljerna; må det vara nog sagdt att de ofvannämnda personerna under festens lopp råkades ännu en gång, hvarvid krigsministern frågade om han skulle få några detaljuppgifter om den sak det gällde, och man öfverenskom om att träffas hos krigsministern dagen därpå klockan åtta om morgonen. När våra landsmän infunno sig vid denna otta, lät general Bobrikoff vänta på sig, och när han omsider anlände, framgick det under samtalets gång ofrivilligt, att han på denna tidiga tid af dygnet redan sökt och haft företräde hos H. M., i just den fråga som nu skulle förhandlas. Ehuru framför mig ligger en skriftlig redogörelse om hela förhandlingen anser jag det lämpligt att icke återge densamma. Nämnas må att vid samma tillfälle Bobrikoff på det enträgnaste anhöll om att frågan om hans aflöning ej skulle af general Procopé tagas till tals förrän i oktober, han vore sinnad att tillsvidare bestrida sina utgifter af egna medel. Procopé rättade sig efter detta

hans önskningsmål, men när Procopé i slutet af september månad ämnade ingå med frågan om generalguvernörens löneförmåner, och i detta afseende begärde och erhöll del af kejsarens resolution på krigsministerns föredragning om utnämningen, fann han till sin förvåning att lönen allaredan var bestämd att utgå af ryska statsmedel, och kunde senare öfvertyga sig om att den ordentligt lyftats i förskott hvarje månad. Han skref omedelbart till generalguvernören och fick nu „ett långt, nervöst och invecklad bref, hvars många slingerbultar och sväfvande uppgifter roa mig ännu i dag"; det var Procopés slutreplik om detta hans första mellanhafvande med mannen i fråga. Här behöfver väl ej omnämnas att generalguvernören utverkade sig också lön från finska statsverket, mot personlig redovisningsskyldighet för Hans Majestät själf.

* * *

Det var icke blott med Bobrikoff Procopé kom i öppen brytning, utan tyvärr äfven med den finska allmänna opinionen, och han som under ett långt och lyckosamt lif blifvit en i alla kretsar populär man han hade svårt att bära denna sinnenas omstämning. Han led att börja med fruktansvärdt däraf. Orsaken till denna den allmänna meningens hårda dom öfver honom var som kändt slutakten i den stora deputationens uppträdande i S:t Petersburg (1899).

Den stora deputationen, buren af hela vårt folks samlade hänförelse, genomförd med exempellös energi och skicklighet, lofvade så mycket och hade i jämförelse med allt detta ett så litet resultat just där, där dess vågsvall skulle verka med den omedelbara känslans hela kraft; — Hans Majestät tog icke emot den.

Om hela denna episod finnes ju en välskrifven bok af W. Nylander, jag hänvisar till den. Tio år ha gått sedan dess, man vågar kanske nu säga ett par ord i någon annan riktning än den ofvannämnda bokens och den dåtida pressens uttalanden, ty man har i stora frågor rätt att känna djupt och varmt — det ha vi gjort. — men man har skyldigheten att i alla fall döma objektivt och lugnt.

Det som vid tiden för den stora deputationen lades Procopé till last, var att han skulle ha lofvat att personligen utverka audiens hos Hans Majestät för deputationen och det oaktadt rådfrågat inrikesministern Goremykin. Procopé själf ansåg sig ha lofvat att göra de största tänkbara ansträngningar för ernående af målet i fråga, men att han redan vid löftets afgifvande hade haft det fullkomligt klart för sig att han måste anlita inrikesministern; ty allt sedan historisk tid hade tsarerna och kejsarne som en helig plikt följt seden att under den stilla veckan i fastan icke emottaga några ministrar, än mindre depu-

tationer. Att nu utvärka ett undantag utan ministrarnes hörande var otänkbart.

Ända till sin död var han öfvertygad om att han i denna sak fullgjort allt hvad han lofvat; ja än mer; han, som i fråga om sitt kortvariga ministerskap var anspråkslösheten själf, höll bestämdt på att ingen annan i denna sak kunnat handla på annat sätt d. v. s. komma till ett annat resultat än han.

Det i tidens press ofta refererade brefvet af kejsaren är riktigt, men ej fullständigt återgifvet. Procopé lämnade nämligen vid uppläsandet bort slutet. När jag frågade honom hvarför han gjorde detta — slutet hade ju i alla fall i sin mån rättfärdigat honom själf — svarade han: minns ni när ni frågade mig, hvilket emblem jag önskade för mitt vapen, att jag svarade — lojalitetens. Som lojal soldat tillhörde det mig att bära obehagen; han (kejsarn) har nog af dem i alla fall. Jag har ej rätt att begagna honom som betäckning för min person.

Deputationens medlemmar återvände emellertid hem, bevarande i minnet Eugen Wolffs vackra, af en flammande indignation burna tal, och de voro naturligtvis i högsta grad upprörda öfver den oväntade utgång så stora ansträngningar fått. Detta meddelade sig åt den stora allmänheten, och den allmänna opinionen, som alltid söker och alltid också finner sin syndabock, lät det gå löst öfver Victor Procopé. Denne

hade själsstorhet nog att, oaktadt alla de lidanden detta beredde honom personligen, uttala, att motgången för deputationen visserligen beredt hans ofärd, men för Finland antagligen varit till större nytta än om det lyckats honom att utverka företräde för densamma; ty indignationen öfver utgången af det storttänkta företaget var så intensiv, att den väckte tillochmed en Bobrikoffs betänksamhet, dess lyckliga hopbringande och värdiga uppträdande de ryska statsmännens aktning, ja några beundran, och denna indignation sammanförde åtminstone en gång partierna i ett stort gemensamt mål.

Uppriktigt sagdt, fullt så formuleradt var hans yttrande ej, ty hans sätt att tala var, som redan nämnts, bristfälligt; men tanken var den ofvannämnda. I detta sammanhang bör dock nämnas, att medan han i tal uttryckte sig mindre väl, han i skrift fann varma och lyckliga ord och uttryck för hvad han ville ha sagt. En af hans bästa yngre vänner läste en gång ett bref som han skrifvit till krigsministern Kuropatkin, han läste det med tårar i ögonen; så frankt, så klart och så i allo värdigt var detta bref, hvilket, af skäl som jag ej kan tala om, blef inhiberadt.

* * *

Procopé beklagar sig ofta och bittert öfver det hemlighetsmakeri, som af de ryska statsmännen bedrefs gentemot Finland och honom,

— Om man vill något som är godt och sant — och att man skulle vilja något annat bör ju ej ens förutsättas — så borde man bedrifva saken med mera öppenhet och större ridderlighet. Man skulle säga: så och så skulle vi önska, det och det är vårt mål, men så ha dessa statsmän icke förfarit, utan tvärtom. Målet är ett helt annat, det når vida längre och går mycket djupare än det som sant uppgifna. Därtill kommer att de gjort allt för att isolera mig. Möten sammankallas just då lifvet hvilar hos oss, i högsommaren och under de stora lutherska helgdagarna, just då man ej kan få den utredning som behöfves.

Detta belyses synnerligen klart i general C. Enckells lilla varmt skrifna runa öfver Procopé. Det heter där:

„Under ett mitt besök hos Procopé i början af februari 1899 uppvisade han den samma dag erhållna tryckta inbjudningen till första sammanträdet af den komité, som skulle behandla februarimanifestet. Detta var på en lördag och nästa måndag skulle sammanträdet äga rum. Med tårfyllda ögon, ständigt dragande efter andan till följd af stark sinnesrörelse, beklagade han sig öfver att ej i sin närhet hafva någon, med hvilken han kunnat rådgöra i denna viktiga fråga, och att som den enda representant för Finlands rätt vara ställd inom en församling, under presidium af en storfurste, bestående af kejsardömets högsta

dignitärer, bland dem många framstående jurister — — — —. Någon hjälp från vare sig hvilket håll som helst kunde han ej räkna på. Emellertid skulle ett tungt ansvar falla på honom för allt som i denna komité blefve beslutadt. Han hade blott fått tid att uppsätta och låta renskrifva den kortfattade reservation, med hvilken han underskref komiténs protokoll och i hvilken han framhöll ständernas rätt att fatta beslut i lagstiftningsfrågor och ej blott gifva utlåtanden, i enlighet med kommitténs bestämning."

Därtill kom att de ryska statsmännen åtminstone vid denna tid lefde i fullkomlig ovetenhet om hvad konstitutionalism betyder. Kan man tänka sig något mer lagvidrigt och oförnuftigt än t. ex. följande fall, som af Procopé relaterats. Krigsministern hade haft föredragning hos kejsaren; genast därefter följer den finska ministerstatssekreterarens. De båda höga dignitärerna sammanträffa både före och efter föredragningen i den stora gemensamma väntsalen utan att krigsministern nämner ett ord om att han ämnade behandla ett rent finskt ärende. Först på återresan, då båda kommo att sitta i samma vagong, nämner general Kuropatkin, snart sagdt i förbigående, att han utverkat hos kejsaren sammankallande af den finska lagtima landtdagen. Procopé ville knappast tro sina öron, men Kuropatkin letade fram handlingen ur sin portfölj och där låg verkligen kallelsen,

underskrifven af kejsaren och kontrasignerad af general Kuropatkin.

Procopé började nu att i de allvarligaste ord framhålla det olagliga i ett slikt förfarande, ty det var ju självklart att landtdagskallelse skulle utverkas af den finska ministerstatssekreterarten, och det omöjliga i saken, ty en lagtima landtdag hade att behandla ärenden, budgeten, dem man icke ens hann förbereda inom den korta tid som återstod; med ett ord, några bland de första principerna i konstitutionalismens idé. Vidhållande sin åtgärd, kunde Kuropatkin icke finna annat än att kejsaren-självhärskaren fick i denna sak göra hvad som hälst, men gick dock in på att Procopé skulle i en promemoria framhålla alla skäl som talade mot den nu utfärdade kallelsen; med denna skulle de två generalerna dagen därpå söka företräde hos kejsaren, som således ännu en gång skulle handlägga ärendet.

Det var med största oro Procopé begaf sig direkt upp till sitt kansli. Dess chef grefve Carl Armfelt hade tjänstledighet, Procopé var i denna statsrättsliga sak hänvisad till sig själf. Uppe på kansliet väntade emellertid en finsk senator, som midt i sommaren kommit till Petersburg för att inför ministerstatssekreteraren lägga ut en sak, som gällde en befordringsfråga för en honom nära stående person. Procopé redogjorde nu för den juridiskt bildade senatorn om denna kuriösa landtdagskallelse och bad herr senatorn hjälpa sig, men

det gick ej. Senatorn hade ej tid, han måste återvända omedelbart. Procopé fick handlägga ärendet själf. Dagen därpå var noten färdig, och Procopé „hade glädjen att se kejsaren själf sönderrifva den orätt tillkomna landtdagskallelsen och utfärda den af Procopé kontrasignerade till urtima landtdagen 1898". Denna seger höll Procopé för att vara den viktigaste han som diplomat vunnit.

* * *

Utan tvifvel skall läsaren säga: under sådana förhållanden bör en självständig man gå, lämna platsen åt en annan, som måhända bättre fyller villkoren för densammas besättande. Så resonerade också Victor Procopé. När han kände att marken sviktade under honom, ville han gå. Hans ociselerade ryska, hans starka nervositet, som ledde till fysiskt kval, hans doktrinära sätt att föredraga (han ville ha allt till pappers, allt skrifvet, hvilket fördröjde föredragningen och enerverade den som skulle höra på) — allt detta gjorde, att han mer än en gång önskade afgå från den svåra posten. På denna begäran erhöll han afvisande svar, som ej här kunna nedskrifvas.

En gång, då situationen blef så godt som outhärdlig, anhöll han att på grund af dålig hälsa få lämna platsen och föreslog till sin efterträdare chefen för finska kadettkåren general C.

Enckell. Men denne energiske man var ej Bobrikoff i smaken; hvilken själf tjänat under Enckell i S:t Petersburg, det var under 77—78 års turkiska krig, och hållits kort. Nej, i de underliga förtolkningarnas land sades det nu åt Procopé att en tillförordnad och adjoint kunde icke afgå, „ty hans tjänst var just att vara den som skulle ersätta den som skulle komma". Och denne var Plehwe, hvilken, ännu ej färdig med sin „läxa", vid den tiden höll han på att med tillhjälp af sin systerson, den tarflige skribenten Wladimir Holmström, och herr Behrendts lära sig att förtolka våra grundlagar. Omsider var Plehwe färdig. Med Bobrikoff i spetsen, och som det nu visat sig, med Pobjädonostzeff på den högra sidan *) och Borodkin på den vänstra, gick anfallet lös. Huru det gick, hör historien till. Procopé lämnade i mars 1900 den falska position, dit ett oblidt öde fört honom.

* * *

Allt hvad jag i min roman „Familjen på Haapakoski" sagt om giftermål mellan medlemmar af den finska aristokratin och ryska kvinnor kan till punkt och pricka tillämpas på ätten Procopé. Det låg i sakens natur att hans maka,

---

*) Det var ju, som man nu vet, de två herrarna som skrefvo Hans Majestäts trontal till urtima landtdagen.

uppfostrad i en annan religion och samhällsåskådning, blef en främling i vårt land. Lika naturligt var det att hon, då det erbjöds ett tillfälle för henne att komma åter till Ryssland i en hög samhällsställning, icke ogärna såg detta. Procopé själf, som med heder, ja ära fyllt militära och administrativa värf i Finland och Ryssland, gjorde väl egentligen intet för saken, men han lät rycka sig med, förlitande sig på den lyckostjärna, som under så långa år oafbrutet lyst upp hans lefnadsstig. Och här ligger skulden djupast, om man i detta korta människolif, som dock är så omöjligt att öfverblicka, skall söka skulden till olyckor och lidanden hos individen; — det finnes något som heter determinism.

Under vanliga politiska förhållanden hade han antagligen redt sig, ty han hade ett ljust förstånd och god vilja, men under de förtviflade förhållanden, som 1899 inbröto i vårt land, gick han under. Ovan vid olyckorna, sjuk och förbi, förlorade han sitt sinnes jämnvikt, och det torde icke kunna motsägas att hans underlydande tjänstemän hade det mindre behagligt under hans chefstid. De som närmare känt honom kunna endast beklaga honom, icke bryta staf-ven öfver honom, ty frånsedt att viljan hos honom var ärlig, var situationen den, att ingen makt i världen, d. v. s. ingen inom eller utom landet, då kunnat afböja olyckan. v. Daehn afgick, senatsdeputationen misslyckades, den stora

deputationen blef ej emottagen, prokuratorn fick afvisande svar, hela den europeiska intelligensens vädjan till härskaren förklingade ohörd, oaktadt den i de mest välvalda ordalag på alla världens tungomål gjorde sig till en tolk för den solklara sanningen. Under sådana förhållanden måste det friande *ultra posse nemo obligatur* äfven urskulda hvad Procopé gjort och hvad han måhända underlåtit. Han har i sina anteckningar vädjat till framtiden, han bör, som v. Daehn sade under sin ministertid, ha rätt till protokollsjustering.

Procopé dog i Petersburg den 28 sept. 1906 och blef begrafven å Wolkoffska begrafningsplatsen. Han höll före att Finland förmenat honom t. o. m. en graf inom fäderneslandets råmärken.

GENERALSKAN.

EN NOVELL BYGGD PÅ ETT BREF.

Generalskan.

En novell byggd på ett bref.

Af lätt förstådda skäl har jag ej här velat ange namnet på den person det gäller. Med undantag af en del yttre linjer i hjältinnans öden är detta människolif tecknadt så tämligen efter naturen. För mina svenska läsare ville jag ha särskildt påpekadt, att vi på denna sidan Östersjön, i detta land, där det svenska och ryska lifvets vågor gått högt, ja, stundom sköljt öfver hela landet, ha att uppvisa flere motstycken till detta drama. Jag nämner t. ex. den i svenska och finska konstnärskretsar kända furstinnan ***, friherrinnan ***, generalskan m. fl. Som ett egendomligt sammanträffande må tilläggas, att en svenska, en aktningsvärd familjemoder, enka efter en högställd rysk man, efter att ha genomgått samma franska skola, som här nedan omtalas, och i många år ha visats i Ryssland, i detta nu lefver i vårt samhälle.

* * *

När jag första gången såg henne var hon sexton, sjutton år, mycket mager, gänglig till växten, löftesrikt vacker och hette Mari. Föräldrarna lära ha varit enkelt arbetsfolk; de hade sitt hemvist någonstädes nere vid Södra stationen i Stockholm. Själf bodde hon egentligen inte alls; hon kinesade hos sin moster fru Andersson, som, förestod en stor inackorderingsaffär, i hvilken jag spisade mina middagar. När jag från mitt soliga vackra vindsrum skulle gå till matsalen, plägade jag med fru Anderssons tillstånd snedda genom köket. Vid dessa mina köksbesök hade jag sett lilla Mari flitigt hängande öfver sina böcker, hvilka hon tycktes ha i försvarlig mängd. Så blef det tjänstefolksförfall hos mig och nu dök Mari alldeles oväntadt upp som min tjänarinnas vikarie. Hon gjorde sin sak förträffligt. Allt kom in i rättan tid; svårt var det ju inte heller, ty jag vistades från morgon till kväll för det mesta utom hus.

En söndag då jag satt hemma och målade med en elev — kanske jag får kalla honom så — en österrikisk baron — frågade han mig hvad jag gjorde med franska barn- och skolböcker. I mitt fönster hade han fått tag i en bunt sådana. Jag bläddrade i dem och fann att på pärmen till en katolsk bönbok stod: Marie Gabrielle . . . af A. Studach.

Om jag minnes rätt var denne Studach apostolisk vikarie i Stockholm och änkedrottning Josefinas biktfader. Alla de andra böckerna, Lafontaines fabler, grammatiker etc. buro äfven Maris namn.

Jag gissade att den vackra bolösa svalan Mari tagit mitt dagen om lediga rum i anspråk och jag höll ett kort förhör med henne. Ytterst upprörd erkände hon att hon plägat läsa sina läxor i mitt rum. Jag förlät det stora brottet och gaf henne rätt att äfven framdeles, då rummet stod tomt, begagna sig däraf.

— Hon är bra vacker, er lilla tjänarinna sade baronen; men säg mig huru kommer det sig till att hon läser endast franska skolböcker?

Det var verkligen mer än jag visste.

* *
*

Vid denna tid var jag en afton uppe hos min faders gamle vän riksarkivarien Johan Jakob Nordström. Utom mig var där en annan gammal vän till värden och min släkt, bördig äfven han från Finland. Det var „verkliga statsrådet“ m. m. A. L. Sjuttioårig och ledig hade han intet mer att beställa i världen och fann lifvet tomt och ledsamt; mera än en gång sade han att han längtade efter döden. Gamle farbror L. hade icke sett Helsingfors Dagblad på flere månader och ville nu läsa Nordströms exemplar; men de voro på riksarkivet; mina voro däremot lediga,

och jag bjöd dem åt den gamle. Han emottog dem med tacksamhet och ville helst läsa dem hemma hos mig — af flere kuriösa skäl, som icke höra hit.

— Som farbror vill. Jag har en städerska som heter Mari, hon vet, hvar de äldre numren förvaras. Var god och fråga henne om saken.

En vacker dag ett par veckor senare, när jag af en händelse kom upp på mitt rum några timmar efter middagen, fann jag gamla statsrådet däruppe; han förhörde lilla Maris franska läxor och klarade upp kinkiga språkfrågor för henne. Han hade fått sysselsättning och flickan en välbehöflig informator i franska språket; båda voro nöjda. Värdens oväntade uppträdande tyckte den gamle icke om; ja, jag tror att han fann mig hinderlig för undervisningen. Mari neg, hälsade och ursäktade sig om hvartannat.

— För all del låt mig inte störa er, sade jag, tog mina saker och gick.

Af den gamla godhjärtade och älskvärda preceptorn fick jag sedan höra att Maris kunskaper i franska voro afsevärda; hon hade ett godt hufvud och en god prononciation.

* * *

Den katolska pastorn vid församlingen i Stockholm hette vid denna tid Bernard. Som alla mera bemärkta fransktalande utlänningar stod han i vänliga personliga relationer till F.

W. Scholander. En dag när pastorn hade behof af arkitektbiträde, vände han sig till Scholander, som rekommenderade mig. Jag besökte den stränge herren, som därtill besatt ett ytterst värdigt och behagligt sätt. Det gällde att afgifva mitt yttrande om ett kostnadsförslag angående några obetydliga remonter i kyrkan och några förändringsarbeten i den franska skolan högt uppe vid Drottninggatan samt i skolföreståndarinnans lokal.

Jag gick med herr pastorn en dag upp till skolan, och där fick jag se Mari. Hon tycktes intaga platsen af en bättre tjänande syster, hålla uppsikt om helpensionärerna eller något dylikt. Hon hälsade på pastorn och mig med en nigning som icke var den rätta (de ha tre nigningar i skolan, hörde jag senare); ty en liten puckelryggig dam med hvassa ögon och kavata manér gick till henne, babblade upp en hel del förhållningsregler och lät henne göra nigningen om för mig, så vidt jag förstod i enklare tempo. Under de närmaste veckorna såg jag henne snart sagdt dagligen i skolhuset.

Nu fick jag förklaring på frågan huru Mari, ett fattigt stockholmsbarn, hade kommit sig till franska skolböcker. Fru Andersson hade i sin ungdom haft nära förbindelser uppe på slottet: taffeltäckare, förridare, hofbetjänter och andra fina umgängesvänner, de flesta anställda hos änkedrottning Josefina. Tack vare dessa höga

relationer hade hon fått sin systerdotter in i den franska katolska skolan. Allt detta skedde visserligen med fara för flickans lutherdom, ty i skolan bedrefs en ifrig katolsk propaganda, men så var då å andra sidan vägen till taffelrunden, hofbetjäningens skara, för Maris vidkommande säkerställd, och något måste man ju riskera.

* * *

Så gick ett år om, jag flyttade bort från inackorderingsstället, till ett litet hotell, där det dock var klent med uppassningen, hvarför jag bad värden på min egen bekostnad skaffa mig en stadig äldre människa, som bättre än hans betjäning kunde tillmötesgå mina fordringar på omvårdnad och komfort. En dag kom han upp till mig med en från Dalarna bördig medelålders kvinna, kallad fru Amalia, en af dessa redbara och arbetsamma kvinnor, som i sin art och på sin plats äro en verklig heder för det svenska namnet. Fru Amalia, som sedan genom ödets underbara skickelse kom till Paris och blef ett faktotum i ett förnämt och rikt hus och senare ett mångomtaladt vittne i en celeber arfsprocess mellan polska, franska, svenska och tyska furstliga och höggrefliga familjer, hade det vid denna tid knaggligt nog. Utom sin tjänst hos mig hade hon att städa, öppna och stänga en hederlig hebrés hvitvaru- och diversehandel midt emot hotellet.

En morgon säger fru Amalia till mig: „Kan ingeniören tänka sig“ — på 70-talet bättrade man upp arkitekternas samhällsställning med att kalla dem ingeniörer — „en sådan skandal, den ena af butikfröknarna har, med förlof sagdt, rymt. Hvad skall patron säga, och hvar skall man nu få en annan!“

— Hör nu frun! Vill ni gå till —gatan n:o —. Hälsa fru Andersson från mig och bjud platsen åt hennes systerdotter, hon är flink, behändig och pålitlig. Får patron Israelsson henne, kan han vara lugn.

Dagen därpå fick jag två praktfulla gulröda rosor i en tidningspappers-strut af fru Andersson samt varma hälsningar och tacksägelser från Mari. När jag gick ut eller kom hem till mig, såg jag alla dagar hennes unga ansigte i butikfönstret, såg det mellan ryscher och band, spetsar och flor och — jag kan försäkra det — det tog sig bra ut. Hon var för öfrigt öfver sig belåten, fru Amalia likaså, och den hederlige israeliten, som jag kände mycket väl, sade mig mer än en gång: „Du har heder af din protegé, hon blir en bra kontorsmänniska; knoppen lika klar och redig invärtes som den är vacker utvärtes.“

* * *

Men ack: när är människan nöjd! En morgon vid frukosttid stod Mari uppe i mitt rum,

neg så vackert och bad att jag skulle skrifva åt henne ett intyg öfver den tid hon, som hon uttryckte sig, varit i min tjänst. Hvad hade händt? Jo, en änkenåd hade låtit veta, att ett ungt och behändigt fruntimmer, något kunnigt i franska språket, finge medfölja på en resa till Biarritz och Nizza; då nu allt detta slog in på Mari . . . och då hon för öfrigt så gärna ville se ett stycke af världen, främst Frankrike, så . . . nu skulle jag hjälpa henne.

Jag tyckte nog att detta var dumt; men först och främst: hvad allt hade jag ej själf velat göra för att komma till Frankrike! Sedan hade jag velat se den människa, som kunnat säga nej åt henne, när hon riktigt bad om en sak. Hon bad på det rätta sättet, man märkte knappast det starka viljandet; det gömde sig bakom tillförsikten, förtroendet och det älskvärda i hennes personlighet. Jag var öfvervunnen på förhand. Jag skref ett intyg, som upptog allt hvad jag med godt samvete ansåg mig kunna skrifva. När hon såg huru svår uppgiften var för mig, löste hon själf resolut knuten: „Jag går till det där snälla gamla statsrådet . . .

— Nej stopp nu, jag tror det blir bättre, om jag ber honom komma hit. — Så skedde. Han kom, han såg och *hon* segrade.

Om hon var lycklig? När människorna gingo förbi henne, vände de sig om för att fröjdas åt den unga, kyska lycka, som lyste ur

hennes mjuka, vänliga drag. Klädd såsom murare stod jag i kalk och tegeldamm vid mitt bygge högt uppe öfver Mälaren, när hon, viftande med näsduk och parasoll, som en ljus glänsande rosafärgad strimma susade förbi och försvann i det mörka tunnelgapet där borta i söder.

En månad senare kom fru Andersson själf upp till mig och meddelade att hon fått bref från Nizza, från Gabrielle, ty så hette Mari nu; det hade hennes nåd önskat, ty hon hette själf Marie. Gabrielle hade det för öfrigt så bra, så bra. Den vackra österrikiske baronen, som brukade besöka ingeniören, var också där nere, han hade rest med dem hela vägen från Hamburg. Han gaf Gabrielle alla dagar stora rosenbuketter. Ändamålet med visiten var att framföra uttrycken för fru Anderssons och Gabrielles tacksamhet. Allt var med ett ord utmärkt.

Jag hade vid den tiden andra människor och andra tankar i hufvudet och hvälfde stora framtidsplaner; eljest hade jag kanske tagit fasta på hälsningarna och skrifvit till Gabrielle, att i den där österrikiska baronens rosenbuketter kunde finnas en liten descendent af den stora ormen, som i tiden i paradiset åstadkom så mycken förargelse. Men det blef ogjordt; och om det blifvit gjordt — hvad hade det tjänat till?

* *
*

Året gick om och jag hade totalt glömt min unga protegée, då jag en dag af den arkitekt, hos hvilken jag arbetade, blef sänd till kabinettskammarherren, grefve . . . Denne magnifike och på samma gång förbindlige och älskvärde herre hade flere gånger besökt ateliern där jag arbetade, för att öfverlägga om en till- och nybyggnad af ett honom tillhörigt slott. Jag sändes till honom med de sista ritningarna och förslagen.

Jag ringer på, det dröjer en god stund innan dörren öppnas, och när den öppnas är det min forna protegée Gabrielle, som står framför mig i den stora, nästan tomma vestibylen. Hon log och neg och vi hälsade på hvarandra med synbart välbehag. Den som också hade sitt nöje af sammanträffandet, var grefven själf. Jag såg i den stora spegeln hans magnifika figur i salongen och såg sans lustiga min, när han, vänd inåt rummet, sade något åt någon som jag ej kunde se; att det gällde mig, tog jag för gifvet. Jag hade intet att förebrå mig, tog saken kallt och steg in i salen, där allt var som det plär vara vid en väldig flyttning. Inte allt, ty midt i all oreda bland massor af packlådor stod den österrikiska baronen med sina på ungersk sätt uppvridna mustascher. Vi hälsade på hvarandra.

— Jaså herrarna känna hvarandra!

— Ja, alltsedan grefvens Gabrielle passade upp oss, den tiden vi målade akvarell i min atelier.

Jag vet inte hvilka skäl baronen hade att känna sig illa berörd af detta enkla meddelande, men så var fallet; det undgick icke heller grefven. Emellertid — ritningarna togos fram och godkändes; midt i den stora oredan serverades sedan en gaffelfrukost på en af packlårarna. Jag fick vid frukosten veta att baronen var kommen för att göra upp om den stora höstjakten där nere på grefvens jaktmarker. Så skildes vi åt.

* * *

Åren gingo. Jag hade lämnat Stockholm och sedan ett halft år sett ett stort stycke af den västliga världen. En vacker vårdag kom jag i den berömde arkitektekten Charles Garniers sällskap till Monaco, det stora spelhelvetet, Europas paradis. Jag kom vid salut af dånande åskskrällar och i skenet af fräsande blixtar till denna stat och stad, där den siste af Grimaldis lysande ätt nu på ett mera chevalereskt sätt än hans förfäder, sjöröfvarne, här uppe på klippan i hafsbandet plundrar de vägfarande, som komma i närheten af hans gyllene borg. Sedan regnet gått öfver och jag installerat mig uppe i mitt svalbo högt under hotellets tak, ville äfven jag en gång här „bjuda lyckan handen“. Hundratjugo lire syndapenningar, vunna på en totalisator vid en kapplöpning, hade jag anslagit åt den af Ancus Martius i Rom införda och nu i hela världen dyrkade „Fortuna plebeia“.

Här borde jag nu ge läsaren en glödande skildring af Monacos förledande, veka skönhet, en interiör af det praktfulla Moloks tempel som bokstafligt taget behärskar Monacos furstendöme, af de sensationer af olika slag, som genomila den som träder in i detta af blomsterdoft och parfymer mättade rum, den högtidliga nervspänning och öfverhettade tystnad där råder, en tystnad som endast då och då afbrytes af guldets klingande, croupierens dämpade kommando, af oartikulerade, knappast medvetna ljud af ångest eller glädje. Men dels kan jag det ej, dels ha otaliga andra redan gjordt det, dels går en slik beskrifning strängt taget utom ramen för min uppgift.

Utan något sinne för spelets retelser och spänning steg jag in i Moloks stora tempel, gick direkt till altaret och lade, fullkomligt obekant med spelets regler, min obol på ett nummer. Min slant kom ut med vinst. Jag fördubblade insatsen på samma nummer, den kom åter ut med vinst; blodet steg åt hufvudet, det började att susa för mina öron. Ännu engång höll jag på samma nummer. Jag såg att man log åt mig, höll mig för förryckt. Rouletten stannar, och för tredje gången för den med sig en vinst. Afbrutna utrop och lifliga gester följde på detta mitt försök.

— Nu får ingeniören inte längre frästa lyckan, säger en behaglig stämma på svenska till mig.

Hade icke den främmande titeln och det svenska språket genast fört mitt minne på rätt stråt, så hade jag knappast känt igen den talande. Det var Gabrielle. Hon hade förändrat sig mycket under de år som gått. Hon var hypermodernt klädd efter alla konstens och skönhetens strängaste regler, i en lika vacker som dyrbar dräkt. Det blommiga blåhvita sidentyget, den stora turkosblå hatten med hvita och grå plymer gick förträffligt ihop med hennes blonda och rosiga jag. Ansiktsuttrycket, de frågande ögonen, denna vädjan till människan, detta uttryck af tillförsikt till den hon vände sig till, hade utbytts mot ett uttryck af tillförsikt till henne själf, något som för öfrigt klädde hennes stolta, valkyrieartade utseende och hennes friska käcka uppträdande alldeles utomordentligt. Äldre helsingforsare, som minnas den sköna Helga Frankenfeldt, i tiden anställd vid vår svenska teater, kunna göra sig en bild af den unga kvinnan, om jag nämner att man kunde ha tagit de tvenne landsmaninnorna för systrar.

Jag lämnade rouletten, vi gingo ut, förbi de bugande scharlakansröda lakejerna och de högresta polissoldaterna. Darrande och sluddrande på målet sade hon i brusande fart: „Ingeniören får aldrig där hemma säga åt någon människa att ni sett mig här, och aldrig åt någon här nere att jag är svenska, hvarifrån och hvem jag är. Lofvar ni mig det? Jag har inte talat ett svenskt

ord sedan jag lämnade Stockholm". Jag lofvade henne detta och hon lugnade sig småningom.

Vi gingo ned till den yttersta terrassen mot hafvet. Hon stod där lutad mot barriären med en knippe gulröda rosor i handen och såg ned i det blå djupet, där de sorlande böljorna lekte kring strandens stenar. Jag behöfde inte ens fråga henne, talet brusade i frågor, på hvilka hon inte väntade något svar. Det gaf en förnimmelse af att hon ändligen fått kasta en tung börda ifrån sig, en börda som länge tryckt och pinat henne.

Ja, huru det hade gått till! Därnere i Skåne hade hon, sedan jag sist sett henne i Stockholm, upplefvat en het sommar. Hon, stockholmskan som aldrig sett annat än Djurgården och Haga, blef här formligen betagen och hänförd af de stora bok- och ekskogarna. Näktergalarna slogo där nere i ljumma junikvällar, så att man kunde gråta af lycka och vemod, och med våld fördes hon in i världar, som hon aldrig haft en aning om. Hennes ljusa, uppsvenska utseende, det blonda och blå slog an här nere; trädgårdsmästaren, ridknekten, köksmästaren, skogvaktaren, kocken och betjänten, alla hade de varit som förryckta. Hon hörde ord om älskog hvar hon gick och hvar hon stod, i parken, i skogen, i gemaken — och så kom han!

Österrikaren, baronen!

— Ja, han kom ned till den stora höstjak-

ten — och sen, ja, — sen till julen följde jag med honom ned till Wien. — Och med en åtbörd af otålighet slungade hon hela knippan af rosor i hafvet, och liksom ovilligt och framtvungna kommo orden i hastig snubblande fart öfver hennes röda läppar. — Han var gift.

— Han bedrog Cabielle ...

— Kära ni, kalla mig Mari, det är så hemvant som när jag var en liten flicka. Bedrog mig! Ja, man säger ju så! Det ordet är dock oegentligt i fråga om en kvinna ur folkets led i storstadslifvet, där inneboarsystemet smutsar ned allt och där vi känna till lifvet så väl. Vi kunna bedragas af våra likar, men ej af dessa som stå öfver oss; så dum skall icke en bland tusen vara. Nej, tänk er i min ställning. Min rot stod där nere bland folket, men jag blommade däruppe, där ni själf lefver. Blott tanken på att gifta mig med betjänten eller kusken var mig en skräck. Jag, som hade sett ett stycke af världens storhet och skönhet, skulle jag begrafva mig i en kökskammare? Jag hade lärt mig artighetens, höflighetens språk; skulle jag höra på stallknektarnas nojs. Ser ni, en nordisk och särskildt en svensk kvinna är så mycket lättare ombildad och förfinad än en svensk man, så att där i de lägre samhällsklasserna t. o. m. mellan syster och bror kan vara ett oöfverstigligt djup. Innan jag själf visste det, var jag utgången ur den värld där jag var hemma, det återstod mig intet annat än

att med list eller våld öppna dörrarna till den nya värld, dit jag oombedd hörde, eller också, som fransmännen säga, komma in i demimonden. Det finnes för kvinnor i min ställning intet annat val, i synnerhet om kärleken kommer med. Det har gått många tusende som det gått mig; deras öde är besegladt.

— Nå, hvar är han, baronen nu!

— Vi hade varit här en vecka, då han blef kallad till Wien. Jag väntar honom alla dagar. Vi bo där nere — och hon pekade nedåt mot byn Condamine. — Ser ni det hvita huset med tegeltaket, knappast synligt under accasian. Där är så vackert.

Gabrielle hade, i motsatts till sina otaliga medsystrar, läst den store kyrkofadren Augustinus' bekännelser, denna den första fullt subjektiva, d. ä. moderna bok världen äger. Den determinism hon omfattade var icke, skulle jag tro, frukten af denna läsning, ty af tusendetal medsystrar hon har i världen, som aldrig känt den „tröstade syndaren" Augustinus' namn, äro nästan alla deterministen. Människans vilja är enligt denna lära lika fullt bestämd genom oföränderliga lagar som allt annat i världen. Det val, i hvilket människoviljan gör sig bestämmande, är endast skenbart fritt. Att tro det människan, försatt i samma läge en gång till, skulle välja annorlunda än hon gjort, är en chimär; ty allt hvad vi veta om viljelifvet går i den rikt-

ning, att viljan är underkastad en fast orsakslag, som gör att hvarje gång de yttre och inre betingelserna äro likartade, också valet blir lika.

Men om så är, då aflyftas det moraliska ansvaret, ty där ett fritt val mellan särskilda möjligheter icke finnes, där är någon annan ansvarig för följderna af detta val.

Och denna unga kvinna, hon var nyss fyllda tjugo år. Som Jeriko-rosen suger i sig det friska vattnet, grönskar och blommar, hade hon slagit ut i blom i denna determinismens lära. I denna lära hade hon vuxit sig fast och redde sig nu med alla dialektikens vapen i striden mot sig själf — ty emot sitt eget jag försvarade hon sig. Det var endast en tillfällighet att hon i mig hade en åhörare. Allt hvad hon nu sade, det hade hon nog sagt sig själf hundratals gånger. Och på denna determinism lefde hon med tusende andra sitt unga, blå fjärilslif här nere, där året icke vet af någon vinter; det var hennes öde. Det som sker, det måste ske; så lydde den stora trösteformeln, när de inre stormarna skakade upp dödvattnet i hennes själ.

* * *

— För öfrigt — tillade hon — har jag sett er en gång sen jag lämnade Sverige. Ni var med den lilla pyckelryggiga målaren (Skånberg), som brukade gå hos er. Jag såg er i det stora ödsliga stationshuset i Köln. Det var vinter,

natt, stormen slog och drog i de stora, otäta fönstren och dörrarna, jag låg och frös på en af sofforna i salen, väntade på tåget och kände mig så ensam, så fruktansvärdt ensam i världen. Jag grät och snyftade så, att jag måste bita i näsduken för att icke skrika till, där jag låg under mina schalar. Ni kom in med den lille målaren och satte er alldeles nära mig. Jag hörde, huru ni sade åt er reskamrat: „Stackars människa,, hon har det svårt nu, kanske hon fryser". Den lille målaren steg upp, och utan att säga ett ord bredde han sin pläd öfver mina fötter. I min stora bedröfvelse blef jag så rörd öfver denna vänlighet, att tårarna genast slutade att strömma. Jag fick en sådan brinnande lust att anförtro min sorg åt er, men jag skämdes för mina förgråtna ögon och för målaren och för mig själf. Till slut kunde jag ändå inte motstå lusten att tala och jag hade redan till hälften rest mig, då Pariståget kom in i brusande fart, hela huset dallrade, dörrarna slogos upp och stormilen drog in, människorna sprungo ut och in, målaren tog sin pläd och ni for er väg.

Ack, den natten glömmer jag ej, jag var färdig att kasta mig under tåget. Hade ni inte sagt de vänliga orden, hade inte målaren svept sin pläd om mig, — jag hade gjort det.

* * *

Jag hade från hörnet af Casinots torn sett, bokstafligen taladt sett, hela Monaco; under Garniers egid hade jag skakat hand med spelhelvetets herre, serenissimus Albert I; hade spelat och funnit att lyckan är en gatpojke: han klappar på dörren, man öppnar och han springer bort. Hvad hade jag mer att göra här? Jag hatade allt spel; två dagars lättja äcklade mig. Ingenstädes har jag sett folk gäspa så intensivt som här i nöjenas paradis. Arbetaren, som gäspar af trötthet, kan trösta sig när han här ser nöjesträlen gäspa af ledsnad. Mitt arbete väntade mig i Pavia, där jag i Certosa'n hade mitt högkvarter. Jag tog farväl af mina reskamrater och begaf mig till stationen. Gabrielle följde mig; hon var som en mandelblomma, klädd i blekrödt och hvitt; vi hade kommit för tidigt till väntsalen och sökte upp det lilla kaféet vid järnvägsstationen, där vi i den lätta blå skuggan af ett blommande magnoliaträd njöto vår gelato, medan vi väntade på expressen.

På marmorbeläggningen utanför kaféet vandrade en herre i fladdrande byxor, för stor bonjour, med en hatt ända ned till öronen, blå glas i gyllne bågar och med håret oklippt och långt. På dräkten likasom på den sjukliga gulbleka hyn kunde man se att det var en ryss, som, van att i hemlandet gå i stramt tillknäppt uniform, här försökte sig på den svåra konsten att gå civil och ändock hålla elegansen uppe. Svårt

nog under vanliga förhållanden, värre nu då han, där han gick af och an i solbaddet, synbarligen led alla afundens och svartsjukans kval.

„Hvad är det för en ryss?“ frågade jag. „Jaså, ni kan se att han är ryss. Jo, något slags kapten är han, vid militären tycks han inte tjäna, han är ordförande i någon storslavisk cirkel. Likasom min baron är han inne i alla de serbiska och bulgariska intrigerna. Han reser mellan Prag och Belgrad, Cettinje och Kieff allt emellanåt. Han påstår, att vi få krig i Balkanstaterna inom kort. Min baron, med hvilken jag plägar resa i samma länder för de österrikiska intressena, har mycket att göra med honom. Det är genom baronen jag blifvit bekant med honom, och, kan ingeniören tänka sig“ — det var icke utan att hon var förlägen — „han ville gifta sig med mig.

Innan jag fick närmare besked om den diplomatiska agenten i fråga, kom tåget, och jag tog afsked af den i Monacos giftfyllda luft kastade blomman från norden. När jag i rusande fart reste in i den mörka tunneln, såg jag ännu länge på mitt ögas näthinna i tunnlarnas — de äro otaliga här — mörker den ljusa, rosafärgade bilden af Gabrielle, som viftade farväl med sina blommor och med tårar i ögonen sade sitt: „Hälsa Sverige, dit kommer jag aldrig mer“.

* * *

Många gånger har jag varit med om att dels dirigera, dels anordna utställningar i Ryssland. När jag tänker på den festliga glans, som omgaf utställningen i Wien och i Paris, tänker på den lysande nordiska gästfrihet, som utvecklas vid utställningarna i Köpenhamn och Stockholm, den nationella lyftning de förde med sig, huru det hela artade sig till ett de respektive folkens klang- och jubelår, där hvarje den anspråkslösaste medborgare kände sig ansvarig för det hela, då är värkligen skillnaden mellan de ryska och de nyssnämnda utställningarna i ögonen fallande. I Ryssland är det några entusiaster, ettusen tschinovnikar och en kejserlig höghet eller storfurste, tronande högt uppe på ett molnhöjdt Nebo, som står för det hela. Det rör icke nationen, icke folket, det är och blir en byråkrattiställning, som börjar i ministerierna och slutar i ordenskapitlen. Emellanåt under arbetets gång skingras dunklet kring Nebo, och där stiger ur molnens värld den kejserliga högheten, kanske öfverguden själf, för att se hvad som göres och gjorts. Då stängas utställningens portar och dörrar, soldater och polis gå sin vaktgång, medan de allerhögsta se på folkets händers verk. Så var det 1882, så var det 1902. Huru himmelsvidt olika i Frankrike, Danmark och Sverige, där statschefer och ministrar togo del i allt och gjorde värdskap på nationens stora hedersdag.

Vid en af de större utställningarna i Ryss-

land, på en af de stora dagarna, då berget Nebo öppnade sig och visserligen icke de allra högsta, men i alla fall någon af *dii minores* steg ned ur molnens världar, följd af en talrik svit, såg jag bland de utvaldas skara en rikt uniformerad herre, som icke var någon Apollo, och vid hans sida en magnifik, ståtlig blondin, huld som en Afrodite. Hon log redan på håll emot mig ett löje som tycktes säga: Nå känner ni inte igen mig! Jag är ju Mari, jag är Gabrielle! Det var verkligen hon. Jag såg henne flyktigt denna gång.

Veckan därpå hade vi igen en stor dag. Den pontevedrinska fursten — i förbigående sagt den största man jag någonsin sett, som icke visat sig för pängar — var kommen. Han skulle bese utställningen. Matadorerna voro i stor uniform från tidigt på morgonen, det fejades och putsades på alla håll och kanter. Jag satt ensam på den finska afdelningens kontor, då en kalfaktor anmäler att en generalska vill tala med mig; och nästan samtidigt stiger Gabrielle in. Hon var i den ålder som Balzac lofsjunger hos kvinnan. Ståtlig och vacker, klädd som en grande dame kom hon med mycken hjärtlighet emot mig. Hon behärskade situationen fullkomligt. Det som förändrats mest hos henne, var det svenska uttalet; där hade insmygit sig tydliga slaviska biljud. För öfrigt var hon verserad i denna världens vägar, inkommen i courtoisiens och de högre ståndens skick och bruk.

— Ni får storfrämmande i dag. Den pontevedrinska fursten kommer efter frukosten, min man är med. Fursten är en vild rökare. Ni kan gärna ställa så till att han får röka här på kontoret. Han samlar dolkar och knifvar, ni har sådana här uppe, har jag sett. För öfrigt är han poet; jag har hemtat med mig hans skådespel „Bosporens herre". Han kallas icke majestät, icke ens serenissimus, han är bara höghet . . .

— Nej hör nu käre Mari eller Gabrielle eller generalskan, hvad tror ni jag bryr mig om denne farnesiske Hercules, ty så ser den pontevedrinska fursten ut. Tala om för mig huru fru Andersson mår. Har Mari sett fru Amalias vittnesmål i Radzivillska processen? Nå det blef dock den där ryssen från Monaco; huru kunde Mari besluta sig för det . . .

Hon lutade sig ned öfver bordet och midt under kontorstiden, en stålande solljus sommarmorgon, en morgon då ljuset föll obarmhärtigt klart och sant öfver en omorgnad värld, talade hon ord som tillhörde skymningsstunden, mera lämpad för hjärtats meddelanden än en kontorslokal vid en stor utställning.

— Ack, låt mig säga det som jag endast sagt mig själf. . .

Hvad hon sade, var endast det som rörde äfventyret i hennes lif. Dessa, de yttre dragen äro i det närmaste värdelösa; tyngdpunkten ligger i det inre, det personliga inre lifvet, i hvars

gömslen utvecklingsprocessen, det enda verkligt nya, gror och gryr. En inblick i detta hennes lif ger ett bref, det enda jag sett af hennes hand. Det är i och för sig en koncentrerad roman, och jag återger det här oförändradt, med hennes egen ortografi och egna ord. Det är fullt af franska ord och meningar och skrifvet på en svenska, som hon höll på att förgäta:

A monsieur l'architect Arenberg.

Mon tres cher ami.

Min kära vän har hört min bikt på på alla själars dag, hört det som jag aldrig sagt åt någon annan. Det gör mig godt att tala med min vän, ty han förstår mig, där andra banna tröstar han mig. Ack låt mig säga att den som tömmer sitt hjärtas skatter med ens på en gång den är ruinerad. Voila ce que j'ai fait. Mitt af naturen svala hjärta har glödats upp en gång, dess känsla flöt ut som lavan ur de heta bergen. Den känslan var mäktig att omforma min värld, enfermer plus de bonheur, plus de douleur que je jamais eprouvé. Ack mitt lif blef trampat smuttsadt slitet. Nu är jag död. Jag lefver som en fantom. Och man vänjer sig vid det, vänjer sig vid tråkigheter, trötheter, l'ennuie de la vie, likasom vid dålig luft där man bor. Engång är jag

lycklig om året, men icke mer. Jag skall yppa det för min vän, det är om vintern då jag reser till Vienne och ser min lilla flicka, l'enfant de mon coeur, de ma jeunesse, ma petite belle biche. Hon är i klostrets skola där. Dess dörr är stängd för mig med en kedja som blir starkare när hon blir äldre för vart år. Den kedjan är så fin, pourtant plus fort que la chaine d'acier, det är scandalens som rodnar hennes mor, men jag ser henne tre dagar i mitt hotell, det var mitt tysta vilkor när hon togs den natten när jag gret i Köln. När jag promenerar henne ger jag henne allt bonbon, praliner, chokolad, hon är så glad och ser på mig med så förundrade ögon och jag gråter af lycka. När jag är hos henne, då förstår jag allt, alla finaste tankar och pressentiments och alla hårdaste lagar.

Jag har läst mycket de sista åren emellanåt är mitt hufvud trött af alla nya tunga tankar. Jag har läst den nya boken Jenseits von Gut und Böse. Jag tror det inte. Man kan icke gå på andra sidan samvetet. Det är alltid en timme förut. Nu vet jag det. Jag tror inte med augustinerna mera. Jag vill icke se den boken mera som ni såg i Monaco. Ingen annan bär ansvaret för våra fel. Det är visst. Andra det är

ma petite ange bär följderna däraf. Det där var allt jag ville säga åt min vän.

Sedan ville jag säga. Kom till middagen bestämdt, ty jag är eljest så bedröfvad. Tala så litet svenska som möjligt. Två bulgariska officerare komma med. Jag kommer till parken då jag vill rida före frukosten. Möt mig i Pusjkins rum farväl plus cher ami, mon seul ami fidele

votre

Maria.

Jag var i hennes hem; där rådde en exemplarisk ordning. Det i Ryssland eljest öfverallt tillåtna slarfviga rökandet, t. o. m. vid middagsbordet, denna osnygghet med papyrosstumpar och tobaksaska öfverallt, var hos henne förbjuden. Allt hvar skinande rent, hvitt och nytvättadt; det var en fröjd att i detta land se en sådan ordning. Vid en middag i hennes hem, i hvilken jag deltog, talte gästerna, som öfverallt i Ryssland vid denna tid, i utrikespolitik. Man hade ju — visserligen med besvär och till hälften — löst den bulgariska frågan och lofvade sig nu med ett visst öfvermod att föra de öfriga orientaliska frågorna i land. Värdinnan tog del i diskussionerna och visade sig äga afsevärda kunskaper om land och folk mellan Adriatiska och Svarta hafvet. Bland gästerna voro två bul-

gariska officerare, köttiga första-generations-människor, som tycktes med besvär bära den strama uniformen; de hade nog helst suttit i skjortärmarna. Efter middagen kom husets dotter, lilla Sonja, en flicka om sex år, in och hälsade på gästerna. Fadern var förtjust i den lilla och skämde grundligt bort henne. Till slut måste fru Gabrielle inskrida.

— Skulle ni taga så allvarligt i med Er äldsta dotter? frågade jag.

— Nej — sade hon enkelt — det skulle jag inte nännas, hon är mit hjärtebarn. För öfrigt — och hon gick till sin bokhylla, tog ned ett arbete, det var Augustini bekännelser, och pekade på några rader dem hon understrukit — läs detta: „Jag (Augustinus) höll mig till denna enda kvinna och var henne trogen .. barn som födas mot vår önskan, tilltvinga sig dock vår kärlek".

* * *

Mig återstår att säga, att hennes mest älskade dotter blef, till hennes outsägliga glädje, väl gift med en diplomat. När jag vårvintern 1903 besökte Stockholm, mötte jag på Slottsbacken en af de bulgariska officerare, som jag träffat i hennes hem. Han kom direkt till mig, som om vi råkats dagen förut, kallade mig vid namn och titel, och bad mig visa ho-

nom vägen till Stockholms kommendant; han skulle anmäla sig och göra en ursäkt för sin dräkt, ty han var iklädd bulgarisk artilleriuniform. Af honom fick jag veta att generalskan var död. Hennes sista ifriga brinnande bön, att blifva begrafven i Sverige, hade blifvit henne förvägrad.

FREDRIK PACIUS

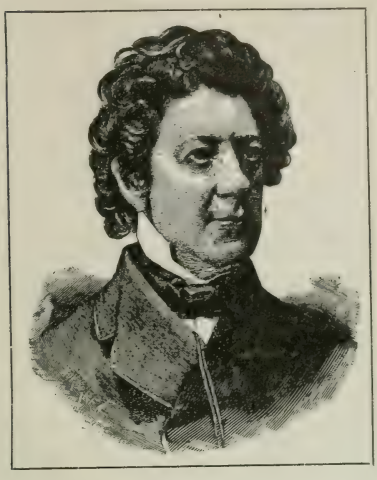

Fredrik Pacius.

När en yngling på 60-talet kom upp till vår unga hufvudstad, hade han fullt af stora namn att bländas af, att vara stolt öfver. Kom den unge mannen från den Viborgska landsändan, möttes han redan vid resan genom Borgå af det största bland dessa namn, Runebergs. Också var det vanligt för Viborgensarna att egna långa promenader i staden åt hoppet att få se, om också endast en skymt af, den store, i fall man ej, som jag, hade lyckan att stundom få aflämna något bref eller någon bok åt inkarnationen af landets glans och ära. Och i Helsingfors lyste som fixstjärnor namnen Z. Topelius, E. Lönnrot, J. W. Snellman, F. Cygnæus, F. L. Schauman, F. Pacius och, för mitt vidkommande, min faders trofasta vänner M. Akiander och F. W. Pipping. Allt berömdheter, dem det förunnades oss unga att se och höra i det offentliga, och stundom äfven i det enskilda lifvet.

När jag tänker på dessa tider och dessa människor, erinrar jag mig ett ord af Carlyle,

som jag vågar, med några ändringar citera: „De voro människornas ledare, dessa stora män, de formade, de skapade; ja, i viss mening voro de upphof till allt hvad den stora mängden lyckades uppnå och fullborda“. Allt som blifvit bestående i denna vår finska värld är egentligen det yttre, materiella resultatet, det praktiska förverkligandet af tankar som födts och fostrats hos stora män; och dessa mäns historia kan med rätta anses vara kärnan i vårt lands historia.

Huru mycket fattigare på namn och karaktärer är ej den tid vi nu lefva i. När den unge studentaspiranten nu kommer resande till landets hufvudstad, finner han knappt en person, hvars namn icke vore af den ena parten hållet just så lågt under nollpunkten som den andra parten håller det däröfver.

* * *

Fredrik Pacius såg jag första gången i det Schiefnerska huset. Familjen Schiefner, ett rikt och ansedt handelshus, bebodde belletagen af den fastighet, som nu äges af Nordiska banken. Hos dem vistades herr Schiefners kompanion, den genommusikaliske gamle ungkarlen konsul Julius Harff. Husets värdinna, en högt ideellt anlagd och fint bildad kvinna, samt dottern Adèle gjorde *les honneurs* i hemmet. Alla musiker af rang besökte familjen, som bodde stort och öf-

vade en glänsande gästfrihet. Jag hade införts i familjen genom fröken Emma Thunberg, som för mig, jag erkänner det med tacksamhet, blef en värklig introductrice i det mondäna Helsingforslifvet vid denna tid. Det var musiken som, tack vare henne, öppnade dörrarna för mig. I mitt fädernehem hade det spelats och sjungits; tidtals till leda. Syskonen voro begåfvade med fint gehör och fulltonande röster; de hade uppträdt i kyrkor och på konserter, så att, ehuru jag själf var en anspråkslös grönsiska, musiken, den klassiska, icke var för mig det obekanta landet. Beethoven, Mozart, Händel, Bach, gammaldags kyrkomusik, t. o. m. Palestrina hördes ofta i vårt hus. Hebriderna och Månskenssonaten glömmer jag väl aldrig i mitt lif. Favoritmusiker under de senare åren voro Mendelsohn, Robert Schumann samt Geijer, hvars visor jämte Wennerbergs „Davids psalmer“ sjöngos flitigt i hemmet. Jag hade således i alla fall en viss aning om hvad som presterades i musikväg, när jag infördes i Schiefnerska huset, där under egiden af Fr. Pacius' namn tonernas vågor gingo högt.

* * *

Mitt första sammanträffande med Pacius som universitetslärare i musik inträffade i medlet af September månad 1866. Han och Fredrik Cyg-

næus hade bådat upp den akademiska äfvensom Sylviaföreningens sångkör; vi skulle vara med om att (1866) inviga den ombyggda svenska teatern. Cygnæus hade för denna högtidlighet skrifvit en prolog, som var oklar, högstämd, och — med förlof sagdt — svamlande till obegriplighet, medan hans andragande på prosa i denna sak till oss sångare var lika högstämdt som varmhjärtadt och klart. På hans och Pacius' fråga och vädjan om vi ville vara med om invigningen af Thaliatemplet, svarade vi naturligtvis alla ja!

Repetitionerna togo genast vid under Pacius' egen ledning; det gällde körer ur „Kung Karls jagt" och „Prinsessan af Cypern". Hos Pacius fanns, som hos alla verkliga konstnärer, något af „Himmelshoch jauchzend, zum Tode betrübt". Sången kunde under hans ledning gå med flammande entusiasm och den kunde gå alldeles — — — under bänken. Var han hänförd gjorde vi underverk. Hans hänförelse smittade alla: orkester, sångare, sångerskor, ja, t. o. m. den olidliga musikvaktmästar Pavén, som vid slika tillfällen ansåg sig berättigad till ett extra rus. Var Pacius' humör i nedan, hans själ betryckt, ja då kunde det gå stormigt till. Vid öfningarna till studenthusets invigning slog han i ett anfall af missmod igen sitt partitur, och det kom aldrig upp mer. Vid repetitionerna till teaterinvigningen råkade han i häftigt ordbyte med violinisten

Janne Lindberg *), så att denne, som var en slagfärdig och munvig herre och dessutom kunde bli arg som ett bi, gick sin väg. Men Pacius' sinne var som den stormupprörda insjön; vågornas svall lade sig snart, stormen gick ej på djupet. Vid nästa repetition bad han i körens presence Janne Lindberg om ursäkt, hvilket dock icke hindrade honom att, vänd mot oss, säga: „ja ja, jag hade nog rätt i alla fall". Vare sig han var ond eller han var god — det senare var han för det mesta — så höllo vi på honom och höllo af honom, ty där fanns i botten af hans själ något naivt, som berörde oss sympatiskt; och därtill kom en allt betvingande humor, blixtlikt blottande en själens godhet och känslornas rikedom, som icke kunde annat än tjusa och betaga ungdomen.

Arten af hans lustighet vore det mig svårt att definiera. Var det skälmeri, så kom det stundom fram med en medveten pik, en point, som slog ned där den skulle; var det groft, så kom det fram med en bred Rabelais'sk godmodighet af mera löjlig än skabrös verkan. Det var lustigt att sjunga under hans ledning. Och något annat gjorde vårt kotteri egentligen icke heller; man

*) Karl Johan Lindberg, då konsertmästare vid nya teatern i H:fors, öfverflyttade sedermera till Stockholm, där han värkade vid Musikaliska akademin och hofkapellet. Fader till skriftställarinnan Elsa Lindberg-Dovlette och violinisten Sigrid Lindberg.

kom och gick på repetitioner och konserter hvar eviga dag.

Huru teaterinvigningen aflopp, har jag talat om i andra samlingen af detta arbete och hänvisar till kapitlet „Grefve N. Adlerberg“. Här har jag endast velat karaktärisera Pacius som sångledaren och kapellmästaren. Men jag har också haft att göra med kompositören-konstnären Pacius.

* * *

Pacius, vid denna tid 57 år, hade ett frappant utseende. Han verkade lång mest genom sin magerhet och det lilla hufvudet (det var endast tupén som var stor). Han talade lifligt och gärna, på en svenska, som påminde, icke om tyskt, men om danskt uttal. De oändligt fint modellerade dragen kring den stora, väl rakade munnen gåfvo honom ett uttryck af spiritualitet, godhet och humor. Löjet låg som på lur bakom dessa fina drag kring munnen, färdigt att när som hälst bryta fram. Hans blick var, när han såg vänligt på en människa, oemotståndligt smekande och hjärtevinnande. Blef han förargad, trutade han ut med munnen som ett missnöjdt barn, hvilket verkade i hög grad komiskt.

Af allt detta finnes intet i Wikströms byst af maëstron *) i Kajsaniemi och ej heller i Vall-

*) E. Vikström såg aldrig Pacius; att han det oaktadt lyckats få ut en så stor likhet med originalet, är beundransvärdt.

grens i universitetets musiksal, ehuru den senares dock synbarligen vill vara ett förandligadt porträtt af konstnären. Jag nämnde här ofvan tupén. Så otroligt det än låter, var hela denna om Ludvig den XIV:s tid påminnande hårprakt onödig, ty det naturliga håret växte starkt under peruken, och måste allt emellanåt klippas och rakas bort.

Om denna besynnerlighet har mig af en invigd person berättats följande löjliga historia. När den unge Pacius 1827 afslutat sina studier för Spohr i Kassel, skulle han företaga sin första konsertturné. Men dessförinnan hade hans moder, född Maria Margareta Schumacher, tagit sin långe son in till sig och med sax och rakknif låtit befria honom från den rika, men tyvärr stripiga och starkt röda chevelyr naturen förlänat honom, samt därefter tryckt på hans hufvud en rödblond knollrig peruk, som han sedan dess aldrig lämnade. Både han själf och allmänheten hade så „vuxit sig in“ i denna, att ingen kunde tänka sig „farbror“ Pacius annorlunda. Jo, en: Erik Johan Löfgren. Han hade engång vid ett konstnärsgille tecknat af Pacius, men ersatt lockperuken med långa maëstro-lockar à la Liszt eller Schumann. Detta tog Pacius ytterst illa upp. Bilden måste högtidligen förstöras, och det gick långt om innan han igen blef god på Löfgren. I fråga om peruken var han ömtålig i hög grad.

* * *

Under året 1864 hade en anspråkslös, men varm och ifrig musiker, K. J. Moring, bland hufvudstadens ungdom bildat en blandad kör, kallad Sylvia-föreningen. Denna förening, som torde existera ännu, repeterade — vill jag minnas — vanligtvis i Wallénska huset vid Konstantinsgatan, men hösten 1866 af någon för mig okänd anledning i Universitetets sångsal. Sångsalen var ett mörkt, tämligen lågt och otrefligt rum, sammanbyggdt med Universitetets gymnastiksal (den nedrefs vid husets ombyggnad). Tack vare fröken Emma Thunbergs vänliga rekommendation blef äfven undertecknad medlem af kören. Vi sjöngo „Blommande sköna dalar“ i Morings arrangement, Schumanns „Zigeunerleben“, ett par motetter m. m. Af sångarna ha numera de flesta gått hädan; jag erinrar om Alopæus, Hjelmann, Edvard Pacius (maëstrons son), de båda präktiga bröderna Duncker m. fl. Af damerna lefva flere än i dag; jag nämner E. Thunberg, E. Nervander, två fröknar Aminoff (numera gifta), fröken A. Kawaleff, systrarna Cadenius och Crohns samt fröken Therese Decker*) (Fru Hahl). Fröken

*) Fru Hahls ovilkorliga plikt vore att nedskrifva sina minnen, teckna bilden af denna väckelsens tid i den finska musikens historia. Fru Hahl har varit med sedan 1864 i vårt musiklif, egnat hela sin energi åt den finska sångens tjänst, från de små blandade körerna till finska operans inrättande. Hennes anteckningar vore af den allra största betydelse för vår musikkonsts historia.

Decker, alltid klartänkt och redig, förde å damernas sida ordet, då det gällde öfverläggningar och beslut. Alla sångare voro i tur och ordning mer eller mindre förtjusta i henne. Jag undrar huru många serenader hon fått!

En afton — det måste ha varit i början af november 1866 — medan vi sjöngo i den ofvannämnda skumma salen, kom farbror Pacius in. Vi kallade honom alla „farbror" med självtagen rätt; han kallade oss i stället ömsom „du" ömsom „kärrra brrrorrr"; han skorrade starkt. Det blef genast tyst, och Pacius framställde en förfrågan om vi ville hjälpa honom; han hade skrifvit en stor kantat för blandad kör och orkester som skulle sjungas vid universitetets fest i anledning af dess kanslers, sedermera Alexander III:s, förmälning med prinsessan Dagmar.

Vi mottogo förslaget med acklamation. Då tiden emellertid var kort, hade Pacius allaredan låtit skrifva ut stämmorna och delade nu ut dem bland oss sångare och sångerskor. Han satte sig ned och spelade för oss hela den färdiga delen af kantaten. Instrumentet var den oförgätliga, urgamla, benlösa flygeln, som bars upp af ett par bastanta bockar; oförgätlig, ty bakom och i skydd af dess ständigt öppna lock ha många ömma ord och blickar utväxlats.

Fyratiotre år har förflutit sedan dess, men jag minns än i dag spridda partier af melodi och ord. Dessa sistnämnda voro, förstås, af

Topelius. Första versen, melodisk i och för sig, hade af Pacius försetts med en underbart mjuk, sångbar, om violoncellmusik påminnande melodi, som lydde:

Dagas, dagas dunkla skugga!
Ljusna åter! flydda vår;
Låt ur vintermolnen dugga
Glädjens halft förgätna tår.
Ändlöst, ändlöst, öfver landen,
Öfver hafven öfver stranden,
Bort mot fjärran himlaranden
Ett oändligt jubel går.

Vi studerade våra noter och togo genast itu med repetitionen. Senare skulle vi få ett nytt parti af kantaten allt efter som den blef färdig. Repetitionerna flyttades för öfrigt upp till solennitetssalen; plågsamt nog, ty man frös den tiden svårt i den stora aulan, som öfverhufvudtaget var mycket vanvårdad. Ett extra obehag var att den ofvannämnde musikvaktmästaren, det vida bekanta originalet Pavén, Pacius' allt i allom och på samma gång hans kors och plåga, var en fullt utbildad alkoholist och därtill en grym tyrann.

Det andra partiet af kantaten var arrangeradt för bas och tenor — vill jag minnas — och orden lydde som följer:

Herrskade hugstor
I fordomtima
Järnfast hjälte

Ung Jaroslaw.
Vän vid hans sida,
Vandrat Varägers
Skandiadotter
Ingegärd!

Vi hade, medan vi sjöngo, hela tiden en känsla af att det doftade väl starkt ur rökelsekaren för *Divus Imperator,* att smickrets och underdånighetens blå luftiga moln och slingor stego väl högt upp mot tronens höjd; och mer än en gång kom jag under sången att tänka på hvad morfar skulle ha sagt om denna salvelsefulla och underdåniga lojalitet:

När lik en stjärna, tänd att älska och försona,
Ditt namn du flätar in i Rysslands kejsarkrona.

Missnöjet hade tillsvidare stannat vid ett stilla gruff. Men när slutverserna ändtligen voro färdigsatta för musik och utskrifna, så blef det revolution. Vi sade nej; icke en ton mer af denna sort. De icke-legaliserade afdelningarna, som fått del af kvädet, förbjödo — vill jag minnas — sina medlemmar att vara med om slik byzantinism. Ond blod väckte särskildt ett par verser, dem jag nu glömt, men som talte om att historiens gudinna skulle läsa eller skrifva:

På himlens nattliga firmamenter
Furst Alexander och hans studenter.

Därefter följde en psalm, i hvilken orden „Gud skydde Alexander“ förekommo två gånger i hvarje vers. Det blef för starkt, vi vägrade sjunga.

Pacius blef rasande. Hans ögon sköto blixtar. „Inte är jag satt att censurera Universitetets skalder och professorer. Detta har jag fått att komponera till och och . .“ och han slog igen partituret, slängde taktpinnen ifrån sig och ville gå. Under våra protester och böner, utrop och lugnande tilltal gick han till det inre rummet, i hvilket Universitetet föröfrigt lät servera punsch och bischoff, för att hålla kuraget och värmen uppe. Vi försökte blidka den för oss alla kära maëstron, men han gaf sig ej, han skulle „ge hela tillställningen själfva fan“.

Hvem som hittade på en utväg ur denna oreda, minns jag ej, men jag skulle tro att det — nu som ofta senare — var fröken Decker; åtminstone förde hon ordet. Hon var god vän i både det Paciuska och Topeliuska huset; det föreslogs att en deputation skulle gå upp till Topelius och be honom korrigera sina verser. Två personer från hvarje stämma utsågos nu, en senior och en gulnäbb (första årets student). En af gulnäbbarna var jag. Vi skulle hos Topelius själf framställa önskan om andra ord till den redan inlärda melodien. Vi gingo. Det var en pinsam expedition. Jag för min del var starkt upprörd. Topelius var hemma — den tiden var

man alltid hemma — tog emot oss ytterst vänligt och hörde snällt och fogligt på vår barske talare. Han nämnde själf, vill jag minnas, att också andra medlemmar af studentafdelningarna besökt honom för denna sak. Höll föröfrigt icke det ringaste på sina verser, och var färdig till hvilka ändringar som helst. Hvem som å vår sida förde ordet, minns jag ej; kanske någon af bröderna Duncker! Jag minns ej heller huru det hela ställdes till rätta; visst är emellertid att vi några dagar senare fingo nya ord till slutstrofen om „firmamenter och studenter". Nu hette det:

Då skall i sekler, ej mer förgäten,
En morgonrodnad för mänskligheten
Sin bröllopsmantel i purpur spinna
Kring Alexander och hans furstinna.

Dessutom strökos de allt för öfverdådigt underdåniga orden här och där i texten, och en del verser, som kunde undvaras, togos bort. Fred slöts med skalden, musikern och kören; nu gick det undan med öfningarna och farbror Pacius var glad och upprymd den dag han förde oss i elden. Sedan dess har kantaten aldrig sjungits. I mitt minne lefver den som en utomordentligt vacker, melodirik och ståtlig komposition.

* * *

Att sjunga, att vara med om repetitionerna och om sångarpicknickerna, var gudomligt roligt;

men där fanns ett „men“. Jag har tyckt mig märka att musiken värkar eggande på de sydliga folkens temperament, medan den som en blid stämning lägger sig öfver de nordiska sinnena, manar till drömmar och melankoli, förlamar dådlusten och energin. Ack huru många af mina ungdomsvänner ha ej alltför sent aktat på faran. Jag tackar himlen att jag i tid kom ut ur musikkretsarna, bort från denna Circes förtrollade ö, där man sorglöst sjöng bort sina dyra ungdomsår. Huru mången bland vännerna och kamraterna från denna tid har ej med sitt lefnadslopp bokstafligen genomspelat det lilla grymma proverbet som heter „La Cigale et la Fourmi“. Ännu för ett år sedan mötte jag en i förtid åldrad och bruten man, som var med i vår ungdoms klangdagar, en åt hvilken lifvet brutalt kastat den känslolösa repliken

Vous chantiez! J'en suis fort aise.
Eh bien, dansez maintenant!

* * *

För fyratio, noga räknadt fyratiotre, år sedan, och långt senare ännu, hade vi i vårt land icke någon ordnad sport, inga sportintressen. Ungdomen åkte skridsko om hösten så länge blankisen räckte och kälke på alla möjliga och omöjliga backar, inom och utom staden. Jag minns ej att vi då skulle ha haft någon offentlig vare

sig skridskobana eller kälk- eller skidbacke för den mognare ungdomen. Lawntennis, Fotboll, Hockey hade man ej hört talas om. Velocipeden fanns ej än och t. o. m. skidan var vid denna tid okänd. „Tre slag och ränna“ var den enda idrott som idkades i Kajsaniemi om våren.

I Universitetet gymnastiserades för gamle Florentin Bergholm, och jag tog med en viss framgång del i öfningarna, ehuru jag var den minsta i skaran. Vi fäktade för Bergholms amanuens, om jag så får kalla honom; det var ingen mer eller mindre än numera bankdirektören Abel Landén. Både gamle Bergholm och unge Landén hade kvicksilfver i kroppen, och voro de första hos oss som representerade den nu bland människor så vanliga Foxterrier-typen. De voro utomordentligt rörliga, nervösa och kvicka i vändningarna, fullständiga motsatser till den säfliga, värdiga Newfoundländartyp, som var utmärkande för männen vid denna tid. Landén därtill en utomordentligt soignerad person med drägt och hållning som en gardesofficer.

Ingenting skiljer vår tids ungdom mera från 60-talets, än sporten. Den har skänkt ungdomen sundare nöjen; men — må det ock sägas — tyvärr en friare, hänsynslösare, råare umgängeston. Otänkbara voro då för tiden de scener man nu får se, när våra bondestudenter och studentskor fira sina s. k. soiréer i t. ex. studenthuset. Att uppträda som man nu ofta ser det „i Socie-

teten", ja t. o. m. i embetsrummen, med en puukkoknif dinglande vid ljumsken, hade kallats för hvad det också är, en oerhörd råhet. Galoschtjufverier och andra nutida olater bland den akademiska ungdomen voro helt enkelt otänkbara; man bjöd till att vara gentlemän.

En dag i början af November, årtalet har jag glömt, när gymnastikundervisningen skulle taga vid, sade gamla Bergholm: „I dag gå vi ut och åka skridsko. Isen ligger spegelblank öfver hela Kronobergsfjärden ända till Högholmen". Vi gjorde det, spände stålsko på oss nedanför den Borgströmska tobaksfabriken, och det bar af ut mot Blåbergslandet. Hänförd af nöjet, af det friska nordiska vädret, obekant med hufvudstadens „farvatten", hade jag kommit allt för långt ut på den is som bildat sig öfver Vanda ås strömdrag; jag kände huru isen bågnade under mig, förstod faran och ämnade vända om, men det var för sent. Det brakade under mig, jag föll in. Ensam, långt borta från kamraterna som sökt sig norrut mot Sumparn, befann jag mig i en kritisk situation. Allt medan jag ropade på hjälp, försökte jag varsamt krafla mig upp på isen, men den brast undan för undan. Jag började tröttna och domna af kölden och greps af en stark ångest, som tillsnörde, tyckte jag, min strupe så att till och med ropen på hjälp upphörde.

Plötsligt observerade jag att en person kom från Skatuddsstranden åkande skridsko i full fart, släpande en spira efter sig. När han kommit närmare, lade han sig på mage på isen och skuffade spiran långsamt och försiktigt till mig. Jag uppfattade genast hans manöver, fick spiran diametralt öfver vaken och var räddad. Min räddare presenterade sig som civilingeniör Sivén och förde mig, som var betydligt medtagen och dufven, till stranden.

Där träffade vi „farbror“ Pacius, som med ett „Herre Gud, kära bror“ placerade mig uti en åkarsläde med många vänliga ord i den här stilen: „stryk borde du få“, „huru fan kan man bära sig så tanklöst åt?“ „tro nattgammal is!“ „ge sig af så här ut till hafs!“ etc. Han förde mig emellertid som den barmhärtige samaritanen till sitt hem i det Dittmarska eller Renholmska huset i Kronohagen, — gatunamn och husnummer kom det ej an på då för tiden. Här blef jag emottagen af fru Pacius, en den älskvärdaste, finaste och mest belefvade dam, jag vare sig förr eller senare träffat i vårt land. Pacius själf blandade med mycken ifver en het, stark och söt toddy åt mig, uppmanade mig för öfrigt att taga del i aftonens bal på Societetshuset och dansa mig varm. Hans fru rekommenderade ett varmt bad; gaf mig ett par torra stöflar och en stor sjubbskinnspäls.

Jag följde bådas råd, for genast till stadens mig veterligen enda badstuga, den Dahlströmska på Ulrikasborgsbärget ej långt från tyska kyrkan, var med på bal och drack brorskål med mitt lifs räddare, civilingeniören och bränvinskontrollören Sivén.

— — — — — — — — — — — — — — —

* * *

När Pacius fyllde sextio år, 1869 den 19 mars, beslöts bland sångarbröder och -systrar att han skulle firas grundligt. Vi kunde den konsten; och tid, det hade vi. När man i våra dagar vill festa om, går det annorlunda till. Man vidtalar en af restaurangernas eller klubbarnas gentila hofmästare. „Huru mycket får det kosta per person?“ frågar han. „En 15, 20, 30 mark.“ Och så är den saken klar. På sextiotalet var det helt olika. Man hade som festlokal endast Societetshuset och Kajsaniemi att tillgå, och så Brunnshuset, som stod obegagnadt och oeldadt vintern om. Nå väl. För att diskutera Paciusfesten, den stora för hvilken Z. T. skref sin sång:

Nu lyser Guds sol på Finlands strand,
Nu smälter dess snö, nu bryts dess band,
Nu klappar vårt bröst med friare slag,
Ty nu firar sången sin kröningsdag.
Den nittonde Mars i solskens brand
Kan aldrig bli glömd i nordens land,
När lärkornas drill ljöd högt uti sky
Och sången kröntes med Mästarn ny,

— samlades ett femtiotal personer hos fröken Therèse Decker. Efter många och långa öfverläggningar, vid hvilka magistern, numera assessor Uno Kurtén förde ordet, beslöto vi oss för Brunnshuset. En part (Oskar Duncker) fick gå ut och köpa ved samt se till att Brunnshusets kök och öfriga lokaler blefvo uppvärmda. En part fick fara till Finns och Hoplax, där vi plägade beställa granar och kransar. En part fick i uppdrag att skalla efter alla bålar man kunde komma öfver i stadens bättre herrskapshus, köpa punsch och vin på krita, röra ihop konstfulla brygder af bischoff och Carolina äfvensom den så kallade „Kleinehska blandningen“, för sina starka ingrediensers skull också kallad „stora Burr-Burr“. Damerna åtogo sig att sörja för frukost och middag, kaffe och thé. Det bakades stora kringlor och många marker godrån i alla musikintresserade hus. Min andel blef att låna porslin från från familjerna Schiefner, Tengström och Lagus; särskildt den sistnämnda, ty professor Wilhelm Lagus var en musikentusiast och beundrare af Pacius som ingen annan. Hvem som sörjde för knifvar, gafflar och skedar, minns jag ej.

Glas hyrdes från butikerna för visst gifvet pris per hundrade. Så samlades vi i Brunnshuset, som oftast till att börja med var fullt af rök, ty de iskalla ugnarna trilskades med draget.

Vi dekorerade själfva det hela med kransar af granris och flaggor i hvitt och blått, och så

blef då allt färdigt till den 19 Mars. Vid tio-tiden gick en deputation af Pacius' vänner bland sopranerna och alterna upp till maëstron, som då bodde vid Bergmansgatan 3; jag nämner bland dem fröknarna Decker, Nervander, Crohns, I. och E. Aminoff. Deputationen fick vänta en god stund, ty studentkåren med sin ordförande J. J. Chydenius fyllde rummen, tamburen och förstugan helt och hållet. Vår deputation hade en massa lager med sig. Pacius uppvaktades med sång och hälsningstal af Henrik Borenius. Så lindades den färska lagern kring mästarens gamla fiol, hans stråke och honom själf, hvarefter födelsedagsbarnet inbjöds till Brunnshuset. Festen skulle taga sin början kl. 11 på förmiddagen. Han kom, han såg och vi segrade.

Vi sjöngo den ofvannämda sången om

Den nittonde Mars i solskens brand

till finalen ur „Kung Carls jakt". Topelius själf framförde en välkomsthälsning till jubilaren; mjuk och innerlig som en stilla, sakta porlande vårbäck på Österbottens slätter. Det stora talet hölls — vill jag minnas — af professor Gabriel Geitlin. Medan han på sitt spirituella och varma sätt lade ut Pacius' lifsverk, stod denne generad och hörde på. När allt var sagdt som skulle och kunde sägas, gick han fram till Geitlin och sade: „Ja tack ska du ha kära bror, men huru

f—n ska jag svara på allt hvad du sagt. Hör du, kära bror, vill du inte svara för mig också".

— Hvem: jag? frågade Geitlin förvånad.

— Ja just du kära bror, du gör det så bra, så bra!

Det blef ett hejdlöst skratt öfver detta befängda förslag, och så tog sången vid. Vi sjöngo många, långa och vackra sånger den gamle till ära, men farbror Pacius höll inte något svarstal; jag har, för resten, aldrig annars heller hört honom hålla det minsta lilla tal.

Han gick omkring, smålog, såg humoristisk och knipslug ut och tackade glad och belåten hvarenda en. Så spisade man frukost och sjöng på den; middag och dansade på den; och sedan vi sjungit och skålat och mumsat i tolf timmar och kanske litet till, gingo vi hem efter en högstämd, patriotisk fest. Jag tror att vi just då, på Z. T:s förslag, beslöto att den 19 mars skulle „i eviga tider" — bara det — „firas, som vi firat den, ty den var musikens stora födelsedag i vårt land. „Vi" — det vill säga icke bara vi gulnäbbar och fröknar, utan gamla farbröder, lärda professorer och tjänstemän; ja, till och med senatorer. Ty tid hade vi.

Här är att anteckna, att professor Wilhelm Lagus *) i högstämda ordalag föreslog en skål

---

*) Wilhelm Lagus var den Viborgska afdelningens inspektor. Denne utomordentligt kunskapsrike man var, som

för dem, som varit med om att för sjutton år sedan uppföra „Kung Carls jagt“. Många af det gamla sångargardet voro tillstädes; de logo nu, mellan tårar, vid minnet af gångna triumfer, när de hyllades och under jubelsånger, fanfarer och hurrarop buros kring i gullstol. Lagus' skål var så entusiastisk, att han, där han stod på en stol och talte, kom att spilla ansenliga kvantiteter af „Stora Burr Burr“ i håret på en af bröderna Schauman, hvilket senare gaf anledning till ett lifligt och hetsigt ordbyte i Aristofanisk stil. De gamla herrarna kommo för öfrigt sent hem; man kom i allmänhet sent hem den tiden; ty — tid hade vi.

Så kom — dagen därpå; och jag fruktar för att det blef många „dagar därpå“. De dagarna voro Uno Kurténs, ty det var räkenskapens dagar, då porslin, glas, koppar, fat, bålar

---

sagdt, en entusiastisk musikvän. När han vid våra fester var vid godt humör sjöng, eller rättare nynnade han han ständigt en gammal dryckesvisa, som sedan dess stannat i mitt minne:

Bägarna fyllom
I vårt glada lag
Och med glädjens sol förgyllom
Molnet på vår dag.

Vi blefvo goda vänner för lifvet, och gärna ville jag teckna hans porträtt i denna samling af samtida. Men ack, lifvet är så kort.

och utensilier af alla slag skulle sorteras och återföras till rätter ägare, räkningarna honoreras, fruarnas förskotter likvideras och uttaxeringen ske.

En sådan festdag, högstämd och patriotisk, kostade oss deltagare 3 à 4 mark, och det hölls för att vara ganska dyrt. Nu stege väl summan i det närmaste till det tiodubbla.

Ja, så gick det till i den gamla, goda tiden.

* *
*

Efter min återkomst till fäderneslandet 1876, såg jag farbror Pacius ofta på Konstnärsgillet, där han hörde till honoratiores och vanligen satt vid Z. Topelius' högra sida i högsätet, skämtade, småpratade och „skojade" på ett oförargligt sätt än med den ena, än med den andra. Ett bland hans skämt var att medan Topelius vände sig till någon annan person, eller begrundade sina små och stora tal, oförmärkt späda på hans toddy med den starkaste ingrediensen i detta preparat, och E. J. Löfgrens med den svagaste. Den förre sade just ingenting om blandningen, men Löfgren blef arg.

* *
*

Finskt sinnad var Pacius ej, knappast ens ur ethnografisk synpunkt, än mindre ur filologisk eller

lingvistisk. Det rent finska elementet i hans nya fädernesland var för honom ett stort X. Jag antar att han, likasom alla samtida, med tro på Runebergs, Topelius' och Lönnrots diktning var färdig „jurare in verba magistri" på den finska förträffligheten och hederligheten åt alla håll. Han stod jämte sin tid (och vår tid till 1900) på toppen af en pyramid, hvars bas var en fast idealism, en orubblig tro på vårt samhälles inre styrka, ja t. o. m. homogenitet. De stora bortgångna må prisas lyckliga att ha fått gå hädan i tid, att ha sluppit upplefva hvad vi fått se och erfara.

Af finskt nationella melodier har Pacius, så vidt jag begriper och känner hans musik, ej begagnat någonting annat än runomotivet till Helkas kvarnsång i „Prinsessan af Cypern:

Fordom var jag röd om kinden
o. s. v.

Pacius kunde också knappast vara finskt sinnad, ty han var, i motsats till flertalet tyskar jag känt, en ifrig skandinav. Också kom han ju till oss icke direkt från Tyskland, utan från Sverige, där han, som bekant, varit medlem af hofkapellet och kammarmusiker hos kronprinsen, sedermera konung Oscar I. För öfrigt bör man minnas, att hans fädernestad Hamburg i hans ungdom ej var den tysk-judiska stad den nu är. Utan-

för Hamburgs murar gick Tysklands gräns, och Altona, som nu är Hamburgs förstad, var danskt. I det dåtida Hamburg, denna stad som alltid reagerat mot inkorporering i det stora fäderneslandet, var det skandinaviska elementet starkt representeradt.

Martin Wegelius har gjort en observation, som är slående sann. Pacius' musik till svenska ord är betydligt mera självständig, mera originell än hans musik till tysk text. I hans musik till Topelius' och v. Qvantens texter träder i själfva verket fram en ny ton; härstammande från hvad jag ville kalla den nordiska strängen på Pacius' lyra. Denna nya ton är förvisso ingjuten af eller attrapperad efter Topelius, under deras årtionden långa samarbete i konstens tjänst.

Där fanns hos dessa tvänne män, diktaren-poeten och diktaren-musikern, en märkvärdig själarnas frändskap. Pacius har aflyssnat suset af det Topelianska geniets vingslag, han har, som ingen ann, känt dess pulsars slag, dess hjärtas värme, dess barnsliga själarenhet och mildhet. De båda männen diktade samma slags lyrik, den ena i ord, den andra i toner.

Detta framgår äfven af att Pacius, liksom hela hans skola, icke hade öra för den Runebergska diktens klangfärg, dess rent musikaliska innebörd (t. ex. i „Kung Fjalar"). Jag minns med absolut visshet att, före Sibelius, Runeberg ansågs vara, som det hette, osångbar. Om Pacius

således gifvit vingar, d. v. s. spridning åt Topelii sånger, har han själf af honom i utbyte vunnit en ny sträng till sitt instrument; och det är dess dallring som ger odödlighet åt hans verk.

Till det svenska elementet i vårt land bands Pacius äfven genom sitt giftermål med Nina Lucia Martin, som i hela sitt lif förblef en varmsinnad svenska, andligen hemmahörande i den Tegnérska och Almqvistska romantiken. Fru Pacius' mor hette Almqvist och var född svenska. Hennes fader, öfverkommissarien i revisionsrätten J. G. Martin, hade köpt J. A. Ehrenströms gård, numera ombyggd och känd under namnet „huset med grodan". I detta hus bodde familjen Pacius i många år. Fru Pacius var, som jag redan sagdt, en sällsynt fintbildad och älskvärd dam. Öfver hela hennes väsen låg en ton af svensk urbanitet, en af finhet genomandad formalism, så sällsynt i vårt rustika land, så stridande mot vår burdusa umgängeston. Jag hade lyckan att en hel sommar igenom, vid min vanliga promenadtid i Brunnsparken, mest dagligen träffa henne, och det var mig ett oförgätligt nöje att midt i vår högröstade tid få lyssna till hennes stilla och intima tal om svunna dagar. Ingen som vill skrifva F. Pacius monografi får förbigå den insats fru Nina gjort i hans andliga lif; utan henne hade det tyskt burschikosa hos mästaren trädt vida mera fram i dagen än det i alla fall gjorde. Hon var ett ideal för en

konstnärshustru, mild och öfverseende, men fast och uthållig; en tyst kraft, för hvilken mannen i kärlek och respekt böjde sig. Det var hennes förtjänst att Pacius öfvergaf den 1869 planerade bosättningen i Tyskland.

* *
*

Lika litet som någon annan af den tidens på fantasiens grund skapande män, tålte Pacius nykterhet. Lönnrot, Topelius, Sjöstrand, Löfgren, Janne Lindberg, alla glada Gille-bröder, sjöngo de vinets lof, och vår tids nykterhet och dess tillämnade förbudslag vore dem helt visst oförståelig.

Pacius ville ogärna höra sina sånger föredragas på Gillet. „Det finns ju så mycket annat att sjunga", plägade han säga, antagligen af det skäl att våra sångprestationer där vanligtvis voro synnerligen skrala; men gällde det endast om „Guckt nicht in Wasserquellen", då hette det: „ja, den må ni sjunga, jag är vinhandlarpojke själf". (Hans fader var vinhandlare i Hamburg).

Om den just vid denna tid pågående revolutionen inom musiken — vi voro nu inne i Richard Wagners „Sturm- und- Drang"-period — uttalade han sig ytterst reserveradt och försiktigt.

En dag talade Filip Forstén och jag om att vi jämte Anders Ramsay varit med om den stora

skandalen, då Colonnes *) orkester i Paris skulle uppföra någon Wagner-ouvertyr — Lohengrin eller Tannhäuser — och publiken mottog den med en storm af hvisselpipor, skrik och tjut, så att numret måste inhiberas. Hvad Pacius, som intresserad åhörde vår berättelse, svarade, mins jag ej ord för ord, men otvetydigt var, att han menade det Paris-publiken kanske icke hade så orätt. Än tydligare framgick hans position i denna tidens kardinalfråga inom musiken vid ett tillfälle då Martin Wegelius, redan tidigt en ifrig Wagnerian, en afton samtalsvis utlade Wagnerianismens egentliga innebörd. Pacius hörde på utan att säga ett ord, utan att vare sig fråga eller svara, ehuru det nogsamt märktes att flere af de närvarande gärna skulle velat höra hans åsikt i saken. När Wegelius slutat, sade Pacius bara kort och godt: „nå nu ta vi oss en klunk igen".

Själf dyrkare af melodin, inom hvilken han ju skapat flere saker som än i dag lefva bland oss, var och förblef han senromantismen trogen. Huru högt han föröfrigt stod som konstnär, framgår af det faktum, att dessa hans sånger aldrig blifvit vulgariserade (jag använder ordet som superlativ af populär). Ingenting är så ödesdigert

---

*) E. Colonne var en stor beundrare af Bizet, Berlioz och Wagner, i allmänhet af den vid denna tid s. k. framtidsmusiken. Han var ledare för de berömda Conserts du Châtelet.

för en musikkonstnär, som att vinna folkgunst. Melodier, rytm, ljudkombinationer sjunka ned till slagdängor, om de icke inom sig själfva bära något som håller dem uppe öfver en viss nivå af det för allom begripliga. Sjungna i tid och otid, ha Pacius' bästa sånger dock aldrig banaliserats. Att föröfrigt lämna sin första kärlek, den till melodien, hade för Pacius varit ett konstnärligt självmord, frånsedt att det varit för honom, likasom alla andra konstnärer, omöjligt att gå utom de råmärken hans konstnärsgenius uppdragit.

* *
*

Trofast i sina vänskapsförbindelser, tacksam mot det samhälle, där han, en de stora impulsernas man, blifvit pioniär på ett område, som enligt min mening inrymmer den stora konsten för vårt folk, gick Pacius hädan, 1891, den 8 januari, vördad af alla, saknad af dem som kände honom personligen. Han begrofs den 14 januari.

Min tro är att den rent finska andan aldrig inom de bildande, d. v. s. de formgifvande konsterna skall vinna samma originalitet och betydenhet som inom musiken. Men när finska musiker i framtiden tolka i toner sin nations känslovärld, böra de ej förgäta det arbete föregångsmannen F. Pacius utfört i vårt land, ej

glömma „Den nittonde Mars i solskens brand“, allaredan därför, att ingen i vår tid kan göra sig en föreställning om med hvilka oerhörda svårigheter Pacius haft att kämpa för det musiklif vi nu finna så naturligt och självfallet.

* *
*

Ingen som tänker sig in i vårt lands historia har väl underlåtit att — åtminstone såsom tankeexperiment — göra sig den frågan: hurudant hade Pacius öde blifvit om han, efter studieåren i Kassel, hade sökt sig ett verksamhetsfält i Tyskland? Skulle han där också ha blifvit banbrytare i musikens värld. Det är knappast troligt. Han var ej ett snille, han var en högt bildad, talangfull människa och musiker. Snillets urgrund är originalitet; talangen är efterbildande, rör sig med resorberade idéer. Snillet är rasens, folkets förkämpe och betecknar höjdpunkten af dess själsliga kraft. Snillet arbetar med krafter, utgångna ur folkpersonlighetens djup och påtrycker människorna sina, att börja med, oftast frånstötande idéer, — kulturmänniskan är ett vanedjur och älskar ej det nya; talangen upptager tidehvarfvets ledande idéer, omkläder dessa, återger dem och gör dem förståeliga för en större eller mindre grupp af sitt tidehvars människor samt blir därigenom en ledande ande, utan att

därför vara direkt nyskapare. Och just detta var Pacius.

Topelius proklamerade att „folkvandringens mål var att föra ett visst bestämdt folk till det af Guds rådslut för detsamma förut bestämda landet“. Han lät många gånger, i sina välformade små tal för Pacius, förstå, att Herren länkade icke blott folkens, utan äfven individernas öden. „Just då vi behöfde den andliga kraft som Pacius representerade, blef han oss gifven“.

Men han kom den vi sökte,
Han kom öfver våg,
Som en lärka från söder han flög

sjunger han uti ett af sina många sånger till Pacius' ära.

Bland unga, hänförda, snillrika män och spirituella kvinnor, gick han i tiden ibland oss, insöp deras idéer, värmdes af deras höga och varma tankar om deras land. Allt detta blef hans, blef hans känslors värld och slog ut i blom i „Vårt land“ och i det originellaste och djupast kända af hans verk: „Suomis sång“. I sistnämnda tondikt tyckes det mig att man hör ett eko äfven af den folkstams sång, som han och hans samtida gjorde bekantskap med endast under årets vår- och sommardagar, då de gästade vänner och bekanta i Tavastland och Nylands finska socknar. Melodin i „Vårt land“ bäres af

diktens egen styrka, orden i „Suomis sång“ af melodins, af tonens ursprunglighet och djup.

Må vara att han ur konsthistoriens synpunkt är elev af Spohr, som bildar slutpunkten för en musikalisk utvecklingsgång; hos oss är han knutpunkten, utgångspunkten, ur hvilken det nya skall gro och växa fram.

Innehåll:

O. W. Segersvärd 1
F. L. Heiden 27
H. N. Zettervall 105
C. O. Montelius 153
V. Procopé 182
Generalskan 219
F. Pacius 249

BINDING SECT. MAR -5 1974

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

CT
178
A47
v.4

Ahrenberg, Jacob
Människor som jag känt

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 15 19 04 03 016 6